

105.0/1957
p-29.

PEDAGOGIKA.
PEDAGOGIKA NAZARIYASI
VA TARIXI

I qism

105.0(175)
p-29.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

Hasanboyev J., To‘raqulov X.A., Alqarov I.Sh.,
Usmonov N.O‘., Hasanova M.T.

PEDAGOGIKA.
PEDAGOGIKA NAZARIYASI
VA TARIXI

(I qism)

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus
ta‘lim vazirligining Muvofiqlashtiruvchi kengashi
tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan

Toshkent – 2017

UO`K: 784.264
KBK: 105.0(175)

Taqrizchilar: p.f.d., prof. N.SHodiev
P.f.d. Q.Olimov

Pedagogika (I qism): Darslik. Hasanboyev J., To`raqulov X.A., Alqarov I.Sh., Usmonov N.O`., Hasanova M.T. / Oliy o`quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent. 2017. 200 bet.

Mazkur darslik pedagogika nazariyasi kursining I jildi bo`lib, unda pedagogika kursining maqsad va vazifalari, fanning umumiy asoslari, pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari, tarbiyaning maqsadi, vazifalari, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, turlari, ta`lim-tarbiya jarayonida milliy merosdan foydalanish yo`llari, shakllari va vositalari haqidagi ma`lumotlar o`rin olgan. Darslik pedagogika oliy o`quv yurtlarining mutaxassis fakultetlari talabalari, pedagogika kollejlarning o`quvchilari uchun O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

Mazkur darslik oliy o`quv yurtlari talabalari, magistrlar va aspirantlar, shuningdek, pedagog-mutaxassislarga mo`ljallab tayyorlandi.

UO`K: 784.264
KBK: 105.0(175)

ISBN 978-9943-15-56-7

© Hasanboyev J., To`raqulov X.A.,
Alqarov I.Sh., Usmonov N.O`., Hasanova M.T.

**PEDAGOGIKA.
PEDAGOGIKA NAZARIYASI
VA TARIXI**

(I qism)

Darslik

Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Alqarov I.Sh.,
Usmonov N.O', Hasanova M.T.

TerDU, ARM
№ 402 847

KIRISH

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish - ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun – qoidalarini mutassil izlaganlar. Bu esa **pedagogika** fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Chunki, insonni ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi **pedagogika** fanining etakchiligida amalga oshiriladi.

Ma'lumki, mamlakatimiz taraqqiyoti va kelajagi ta'lim – tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari qilib yuqori samaradorlikka erishishga, ularning jahon ta'limi talablari bilan mosligi va amaliy hayotdagi o'rnini qay darajada topayotganligiga bog'liq.

Ta'lim - tarbiyadagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik ko'proq milliy pedagogikamizning tarixiy ildizlari va zamonaviy yutuqlarini talabalar ongiga singdirishni qay darajada olib borilganligiga bog'liq bo'lib, u barkamol avlod tarbiyasida mustahkam asos bo'ladi. SHunday asoslarda ta'lim–tarbiya berish bo'lajak mutaxassislarni yangicha sharoitlarda ishlashga tayyorlovchi innovatsion jarayon bo'lib, oldingi egallagan bilimlar asosida ijobiy pedagogik samarlarni beruvchi yangicha yondashuv texnologiyalarini yaratish va joriy etishdan iboratdir. Bu talablarni bajarish ta'lim - tarbiya jarayonini ilm - fan va texnika – texnologiyalarning eng so'ngi yutuqlari asosida, zamon talablarini hisobga olgan holda tashkil etish muammosi mavjudligini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda dunyodagi rivojlangan mamlakatlar ham mazkur muammo e'chimini topishga harakat qilmoqdalar.

Ular:

- Yaponiyada 1984 yilda qabul qilingan «XXI asr uchun ta'lim modeli, ta'lim va jamiyat» ravnaqi, izlanishlar;
- Fransiyada 1985 yilda qabul qilingan «Kelajak ta'limi»;
- AQSHda 1985 yilda qabul qilingan «Fan barcha amerikaliklar uchun» va 1994 yilda qabul qilingan. «Amerikaliklar uchun XXI asr ta'limi» kabi dasturlar jahon ta'limi tizimidagi islohotlarni o'tkazishga keng yo'l ochdi.

Bu borada Respublikamizda qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, «Ta'lim to'g'risida» gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va jahon ta'limi andoza-lari talablarlariga mos keluvchi «Davlat ta'lim standartlari» da davr bilan hamnafas, ya'ni «Intellectual asr»ning faol ishtirokchilarini tayyorlash ko'zda tutilgan. XXI asrning faol ishtirokchisi esa keng ma'noda ta'lim – tarbiya va ularning rivojlanishi haqidagi ma'lumotlar bilan bog'langan holda barkamol shaxsni voyaga etkazishdek innovatsion jarayoni o'zida mujassamlashtiradi.

Barkamol shaxs tarbiyasi tasodifan paydo bo'lgan emas. Bu inson tarbiyasi haqidagi fikrlar, g'oyalar, qarashlar, qoidalar, qonunlar asosida shakllana boshladi va hozirgacha jamiyat taraqqiyotiga mos holda takomillashib kelmoqda. Ular, asosan, qissalar, pandnomalar, qadriyatnomalar yozma yodgorliklarda, xalq og'zaki ijodida va boshqa shu kabi manbalarda asoslab berilib avloddan – avlodga o'tkazildi va keyinchalik mustaqil fan sifatida shakllanib o'z mavqeini mustahkamlab oldi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratish va ulardan amaliyotda keng foydalanishga erishish, «Ta'lim – fan – amaliyot» integratsiyasining ta'lim tizimidagi samarasiga alohida e'tibor qaratilgan. Qabul qilingan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning milliy modelidagi bosh muddao ham barkamol avlod tarbiyasi, mustaqil va erkin fikrlovchi, dunyoqarashi keng ijodkor shaxsni tarbiyalash masalasidir. Bu vazifani esa pedagogika fani asoslaridan xabarsiz kishi me'yoriga etkaza olmasligi hech kimga sir emas.

Ushbu ma'noda bo'lajak o'qituvchilar zimmasiga qo'yiladigan yangi pedagogik tafakkurni shakllantirish vazifasi zamonaviy pedagogika fanining mazmun – mohiyatini tashkil etadi, shuningdek, jamiyat oldida milliy maktab modelini yaratish, milliy ta'lim tizimini, uning mazmunini jahon tajribasi mezonlariga mos davlat standartlari asosida yaratish vazifasini hal etish ham milliy pedagogikamizning zimmasiga yuklatiladi.

O'zbekiston Respublikasidagi pedagogik oliy o'quv yurtlarida o'rganiladigan pedagogika fani o'qituvchilik kasbiga tayyorlash tizimida alohida

ahamiyat kasb etadi va ixtisoslikka yo'naltiruvchi fan hisoblanadi. Mazkur o'quv fani o'zbek xalqining milliy qadriyatlari, urf-odat, marosim va an'analari hamda xalq pedagogikasi aqidalariga asoslanib, bo'lajak o'qituvchini milliy mustaqillik sharoitida yosh avlodni tarbiyalash, shaxsni kamol toptirish, e'tiqod va maslaklarini shakllantirish, ma'naviy – axloqiy yuksaltirish jarayoniga olib kiradi. Pedagogika fanining boshqa fanlar orasidagi tutgan muhim o'rni ham ana shundadir.

Pedagogika fani ijtimoiy fanlar tizimiga kirib, u o'zining nazariy, milliy va amaliy asoslariga ega.

Pedagogika fanining nazariy asoslari: Pedagogika fanining nazariy asoslari inson aqliy kamolotini yuksaltirishga qaratilgan, xalqimiz tomonidan yaratilgan boy tajriba, ilmiy tadqiqotlarga doir nazariy va metodik manbalarga, O'rta Osiyo va jahon ma'rifa'parvar, mutaffakkir olimlarning asarlariga suyangan holda barkamol shaxsni tarbiyalash, o'qitishning qoida va umumiy qonuniyatlariga asoslanadi.

Pedagogika fanining milliy asoslari: Pedagogika fanining milliy asosi ta'lim muassasalarini har bir millatning milliy merosi bilan umuminsoniy, umumbashariy qadriyatlarni bog'lagan holda amalga oshirishdir. Har bir millatning o'ziga xoc meros va qadriyatlarga suyangan holda tarbiyashunoslik masasalarining milliy asosda yosh avlodga etkazish mazmuni, shakli, metod va tamoyillarini milliy lashtirishdir.

Demak, zamonaviy pedagogika fani haqli ravishda tabiatning oliy mahsuli - insonning ma'naviy – ma'rifiy jihatdan etuk bo'lib shakllanishi, uning shaxs sifatida rivojlanishi va mustaqil fikr yurituvchi barkamol shaxs bo'lib etishishi yo'lidagi qonuniyatlarni o'rgatuvchi fan sifatida jamiyatda o'z o'rnini topishi lozim. Bu esa, insoniyat o'zligini anglashga innovatsion yondashish faqat uning o'ziga, jamiyatga, tabiatga, munosabatlarida emas, balki uning faoliyatida ilmiy – amaliy, islohiy o'zgarishlar sodir etib, yangicha fikrlash asoslarini egallashga zamin yaratadi. Har qanday mutaxassis o'zligini anglash va fuqaro

mu naviy-intellektual salohiyati yuksak shaxs bo'lib etishishi uchun pedagogika fani asoslaridan etarlicha xabardor bo'lishi shart.

Ushbu darslik ham mazkur talablar asosida tayyorlandi va bunga dastur asos qilib olindi.

Darslik bayonida quyidagi ketma – ketlikka e'tibor berildi:

 mavzu nomi;

 mavzu bo'yicha reja;

 mavzu bo'yicha tayanch iboralar;

 mavzu matni;

 mavzular bo'yicha mustahkam esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar;

 mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar;

 mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar.

Mazkur darslik o'quv adabiyotlarga qo'yilgan zamonaviy talablarni e'tiborga olgan holda tayyorlandi.

Mualliflar ushbu darslikni tayyorlashda 2009 yil "Fan" nashriyoti tomonidan chop etilgan J.Hasanboev, H.Sariboev, G.Niyozov, O.Hasanboeva, M.Ulmonboevalar tomonidan tayyorlangan "Pedagogika" o'quv qo'llanmasidan qo'biy foydalanishdi.

Shuningdek, ushbu darslikdan foydalanuvchilar imkoniyatini kengaytirish maqsadida mualliflar uni elektron darslik sifatida foydalanishga ham qulay holga keltirib tayyorladilar.

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan «Pedagogika nazariyasi va tarixi» fani dasturi (№BD 140000-3.01. 13.08.2007y.) asosida tayyorlangan.

Ushbu darslik haqidagi fikr va mulohazalarni mualliflar mamnuniyat bilan qabul qiladilar.

Bizga ditiruvchilar emas, balki maktab ta'limi va tarbiyasini ko'rgan bilimli kadrlar kerak.

Islom Karimov.

I-MAVZU: KADRLAR TAYYORLASH MILLIY MODEL. HOZIRGI JAMIYATDA PEDAGOGLIK KASBI VA UNING ASOSIY VAZIFALARI

REJA:

1. Kadrlar tayyorlash milliy modeli: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish.
2. Kadrlar tayyorlash milliy modeli pedagog kadrlarni tayyorlashning nazariy asosi.
3. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar.

Mavzuning maqsadi:

Mazkur mavzuning maqsadi ta'lim sohasini tubdan isloh qilish orqali o'qituvchi kadrlar tayyorlashning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari taraqqiyot istiqbollari, fan, texnika, texnologiyalarning zamonaviy yutuqlaridan foydalangan holda qayta tayyorlashni yo'lga qo'yish, o'qituvchi shaxsiga qo'yilgan talablar haqida ilmiy tushuncha berish hamda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash.

Mavzuning vazifalari:

- kadrlar tayyorlash milliy modelining mazmunini tushuntirish;
- demokratik jamiyatda pedagoglik kasbining rolini ko'rsatish;
- o'qituvchi shaxsiga qo'yilgan talablarni ochib berish.

Tayanch ibora va atamalar: "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy modeli: (shaxs, davlat, jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish), pedagogika, mutaxassis, raqobatbardosh kadr, o'qituvchi, o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar.

1.1. Kadrlar tayyorlash milliy modeli: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish

Kadrlar tayyorlash tizimi va uning asosiy qismlari: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi siyosiy mustaqillikni qo'liga kiritgach, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalorida tub o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Jumladan, 1997 – yil 29 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi.

Har qanday mamlakatning kuchi uning fuqarolarining ma'naviy etukligi, intellektual salohiyatga egaligi bilan belgilanadi. Fuqarolarning ma'naviy etukligi, intellektual salohiyati esa ta'lim tizimining mazmuni, shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy sog'lom muhit darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e'tiqodlari asosida shakllantiriladi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" O'zbekiston Respublikasining "Talim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi, jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri o'la bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir [1. 20-b].

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning maqsadi – ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarash va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdan iboratdir [1.25-b.].

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ilgari surilgan maqsadning to‘laqonli ro‘yobga chiqarish bir qator vazifalarning ijobiy hal qilinishini nazarda tutadi. Dasturda bu boradagi vazifalarning quyidagilardan iboratligi ko‘rsatiladi:

- “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq ta‘lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta‘lim muassasalari hamda ta‘lim va kadrlar tayyorlash sohasida, raqobat muhitini shakllantirish negizida ta‘lim tizimini yagona o‘quv, ilmiy – ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta‘minlash;

- ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirayotgan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslashtirish;

- kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta‘minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko‘tarish;

- kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollaridan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish;

- shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

- ta‘lim va kadrlar tayyorlash, ta‘lim muassasalarini attestatsiyadan o‘tkazish va akkreditatsiya qilish sifatiga baho berishning xolis tizimini joriy qilish;

- yangi ijtimoiy–iqtisodiy sharoitlarda ta‘limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko‘rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolotlarini, ustivorligini ta‘minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

- ta‘lim, fan, ishlab chiqarish samarali integratsiyalashuvini ta‘minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalari, korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish;

- uzluksiz ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag‘lar, shu jumladan, chet el investitsiyalari jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

• kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Milliy dasturning maqsad va vazifalari bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Har bir bosqichda muayyan vazifalarning hal etilishi [1. 27-29-b.] nazarda tutiladi. Ushbu vazifalar quyidagilardan iboratdir:

Birinchi bosqich (1997 – 2001 yillar) mavjud kadrlar tayyorlash tizimining tabiiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan, ilmiy-uslubiy, moliyaviy shart – sharoitlarni yaratish.

Ikkinchi bosqich (2001 – 2005 yillar) – Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish. Bu bosqichda, shuningdek, ta'lim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagogik kadrlar bilan to'ldirish ta'minlanadi, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhit vujudga keltiriladi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" maqsadini ro'yobga chiqarishning ikkinchi bosqichda ta'lim muassasalarining moddiy – texnika va axborot bazasini mustahkamlash davom ettiriladi, o'quv – tarbiya jarayonining yuqori sifatli o'quv adabiyotlari va ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash, uzluksiz ta'lim tizimini axborotlashtirish vazifalarining hal etilishiga alohida urg'u beriladi.

Uchinchi bosqich (2005 va undan keyingi yillar) to'plangan tajribani tahlil qilish va umumlashtirish asosida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollariга muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish. Bu bosqichda shuningdek,

-ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalarini yanada mustahkamlash;

-o'quv – tarbiya jarayoni yangi o'quv – uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlanishi;

-milliy (elita) oliy ta'lim muassasalarini qaror toptirish va rivojlantirish;

-ta'lim jarayonini axborotlashtirish, uzluksiz ta'lim tizimi jahon axborot tarmog'iga ulanadigan kompyuter axborot tarmog'i bilan to'liq qamrab olinishiga erishish kabi vazifalarning ham ijobiy echimi ta'minlanadi.

1.2. Kadrlar tayyorlash milliy modeli pedagog kadrlarni tayyorlashning nazariy asosi

Kadrlar tayyorlash milliy modeli faqat ta'lim – tarbiya jarayoninigina qamrab olmay, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o'zaro aloqadorlik asosida "yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi" mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha hisoblanadi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning asosida kadrlar tayyorlash milliy modeli va uning mohiyati yoritiladi. Milliy modelning o'ziga xos xususiyati mustaqil ravishda to'qqiz yillik umumiy o'rta ta'limi hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini joriy etilishi bilan belgilanadi. Bu esa o'z navbatida umumiy ta'lim dasturlariga o'tilishiga zamin yaratadi [1. 34-b.].

Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iboratdir:

1. **SHaxs** kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarining istemolchisi va ularni amalga oshiruvchidir.

SHaxs uzluksiz ta'lim jarayonida dunyoviy, ilmiy bilimlarni o'zlashtiradi, fan asoslarini puxta egallaydi, ishlab chiqarish sohalari bilan tanishadi, shuningdek, o'zida ijtimoiy ta'sirlar yordamida ma'naviy – axloqiy sifatlarni tarbiyalab boradi. SHaxsda o'zlashtirilgan bilim, faoliyat ko'nikmalari va hayotiy tajriba asosida kasbiy mahorat ham shakllanib boradi. Yuksak ma'naviy – axloqiy va yuqori darajadagi kasbiy malakaga ega bo'lish uchun shaxs o'z oldiga muayyan maqsadni qo'ya olishi hamda unga erishish yo'lida tinimsiz izlanishi, o'qib – o'rganishi lozim. SHundagina u ijtimoiy raqobatga chidamli, malakali kadr bo'lib shakllanadi.

O'z o'zini anglash tuyg'usiga ega bo'lish, ta'lim sohasidagi xizmatlardan to'liqonli, samarali foydalana olish, ilmiy va kasbiy bilimlarni puxta o'zlashtirishga erishish shaxsga etuk mutaxassis bo'la olish uchun poydevor yaratadi. Inson kamoloti, eng avvalo uning o'ziga bog'liqdir. SHU bois milliy davlatda shaxs va uning kamolotini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

"Ta'lim xizmatlarining iste'molchisi sifatida shaxsga davlat ta'lim olish va kasb-hunar tayyorgarligidan o'tish kafolotlanadi. Ta'lim olish jarayonida shaxs davlat ta'lim standartlarida ifoda etilgan talablarni bajarishi shart.

SHaxs ta'lim xizmatlarining yaratuvchisi sifatida tegishli malaka darajasini olguchi, ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi va o'z bilimi hamda tajribasini o'rgatishda ishtirok etadi" [1. 30-b.].

2. Davlat va jamiyat ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillaridir.

SHaxs kamoloti nafaqat o'zi uchun, balki davlat va jamiyat taraqqiyoti, muvnaqi uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Binobarin, fuqarolari yuksak mu'naviyatga ega jamiyat har tomonlama taraqqiy etadi.

SHaxs va davlat (jamiyat) o'rtasidagi aloqa ikki tomonlama xususiyatga ega. SHU bois har qanday davlat (jamiyat) o'z fuqarolarning yashashi, mehnat qilishi, ijodkori va salohiyatini ro'yobga chiqarishi, uni namoyon etadi olishi uchun etarli darajada shart-sharoit yaratib bera olishi lozim. Respublika ta'lim tizimida davlat va jamiyat shaxsning har tomonlama shakllanishi, o'zligini namoyon etadi olishi uchun etarli darajada shart-sharoit yaratib berish mas'uliyatini o'z zimmasiga oluvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat va jamiyat ta'lim muassasalarining yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash yo'lidagi faoliyatini ham uyg'unlashtiradi hamda quyidagilarga kafolat beradi:

- fuqarolarning bilim olish, kasb tanlash va o'z malakasini oshirish huquqlarining ro'yobga chiqarilishiga;

-majburiy umumiy oʻrta taʼlim hamda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida taʼlim olish yoʻnalishini tanlash huquqi asosida majburiy oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimini olishga;

-davlat grantlari yoki pulli – shartnomaviy asosda oliy taʼlim va oliy oʻquv yurtidan keyingi taʼlimni olish huquqiga;

-davlat taʼlim muassasalarini mablagʻ bilan taʼminlashga;

-taʼlim oluvchilarning oʻqishi, turmushi va dam olishi uchun shart – sharoitlar yaratish borasidagi vazifalarning hal etilishida jamoatchilik boshqaruvini rivojlantirishga;

-taʼlim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy jihatdan qoʻllab – quvvatlashga;

-sogʻliq va rivojlanishida nuqsoni boʻlgan shaxslarning taʼlim olishiga [1. 30-31-b.];

3. **Uzluksiz taʼlim** malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi boʻlib, taʼlimning barcha turlari, davlat taʼlim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat koʻrsatish muhitini oʻz ichiga oladi.

Uzluksiz taʼlim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, Oʻzbekiston Respublikasining ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotini taʼminlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy – texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha boʻlib, ijodkor, ijtimoiy faol, maʼnaviy bosh shaxsning shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarning jadval tayyorlashi uchun zarur shart – sharoitlarni yaratadi [1. 31-b.].

Uzluksiz taʼlim jarayoni shaxsning har tomonlama qaror topishi uchun eng qulay davr sanaladi. Mazkur davrda shaxs fan asoslari hamda kasb – hunar maʼlumotlarini oʻzlashtiradi, yuksak maʼnaviy-axloqiy sifatarga ega shaxs va malakali kadr sifatida kamol topib boradi. Unda muayyan dunyoqarash shakllanadi.

Oʻzbekiston Respublikasida uzluksiz taʼlim Davlat taʼlim standartlari hamda oʻquv dasturlari talablariga muvofiq tashkil etiladi.

Uzluksiz taʼlimni tashkil etish muayyan tamoyillarga asoslanadi. Jumladan:

-taʼlimning ustuvorligi;

- ta'limning demokratlashuvi;
- ta'limning insonparvarlashuvi;
- ta'limning ijtimoiylashuvi;
- ta'limning milliy yo'naltirilganligi;
- ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;

- iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart – sharoitlar yaratish [1.

1-12-b.].

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da uzluksiz ta'limni isloh qilish yo'nalishlari ham aniq qilib ko'rsatib berilgan. Mazkur yo'nalishlar sirasiga quyidagilar kiradi: kadrlar salohiyatini tubdan yaxshilash; pedagoglarning kasbiy malumotini oshirish; davlat va nodavlat muassasalarining turlarini rivojlantirish; ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan qayta qurish; ta'lim dasturlarini tubdan qayta tartiblash; majburiy o'rta umumiy ta'limdan o'rta maxsus, kasb – hunar ta'limiga o'tkazilishini ta'minlash; yangi tipdagi o'quv muassasalarini vujudga keltirish; yangi kasb – hunar va mutaxassislar bo'yicha kadrlar, shu jumladan, boshqaruv tizimi kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish; ta'limning ma'naviy daraja va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy – axloqiy ehtiyoqlarini rivojlantirish; ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, ta'lim muassasalarini mintaqalashtirish; shaxsga ta'lim berish va uni tarbiyalashda oila, mahallalar, jamoat tashkilotlari, mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish; ta'lim jarayoni va kadrlar tayyorlash sifatiga xolis baho berish tizimini yaratish; ta'lim tizimini moliyaviy, moddiy – texnika va boshqa tarzdagi resurslar bilan ta'minlash mexanizmlarini shakllantirish; uzluksiz ta'limni fan va texnika sohasida chiqarish bilan integratsiyalashtirishning puxta mexanizmlarini ishlab chiqarish; chet el va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish; tub erli muassasalarga mansub bo'lmagan shaxslar zich yashaydigan joylarda ularning o'z onalarida ta'lim olishlari uchun tashkiliy va pedagogik shart – sharoitlarni yaratish;

ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilarning huquqiy, iqtisodiy, ekologiya va sanitariya – gigiena ta'limi hamda tarbiyani takomillashtirish [1. 32-33-b.].

Uzluksiz ta'lim quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

- maktabgacha ta'lim;
- umumiy o'rta ta'lim;
- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;
- oliy ta'lim;
- oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;
- kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- maktabdan tashqari ta'lim.

Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, uni o'qishga intilish hissini uyg'otadi, muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi hamda bola olti-etti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriladi. Bu kabi ta'lim muassasalarining faoliyatini tashkil etishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi.

Keyingi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarining yangi tarmog'i shakllanib bormoqda. Bu o'rinda "Xonadon bog'chasi" hamda "Bolalar bog'chasi-boshlang'ich maktab" majmualarini misol qilib keltirish mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga tasviriy san'at, musiqa, til va kompyuter savodxonligini o'rgatuvchi guruhlar tashkil etilmoqda. Bu kabi harkatlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim to'qqiz yillik majburiy xarakterdagi umumiy hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidan iborat. Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich ta'limni ham qamrab oladi. Mazkur bosqichda o'quvchilarning fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari, ularda bilim olish ehtiyojining yuzaga kelishi, asosiy o'quv-ilmiy va umummadaniy bilimlarning o'zlashtirishlari, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat, ijodiy fikrlash, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish, shuningdek, kasb tanlash

o'nikmalarining shakllanishi uchun pedagogik shart-sharoit yaratiladi. Davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi attestat o'quvchilarning umumiy o'rta va o'rta maxsus. kasb-hunar ma'lumotiga egaliklarini belgilaydi.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish vazifasi maktab jamoasi va otasizlik hamkorligida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazlari rahbarligida amalga oshiriladi.

O'qish muddati uch yil bo'lgan majburiy o'rta maxsus. kasb-hunar ta'limi talimlaksiz ta'lim tizimining mustaqil turi sanalib, umumiy o'rta ta'lim negizida tashkil etiladi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining ikki muhim yo'nalishi bo'lgan-akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida ta'lim olish o'quvchilar tomonidan ixtiyoriy ravishda tanlanadi.

Akademik litsey o'quvchilarining imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olingan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi chuqur sohashtirilgan, talimlakshtirilgan, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishlarini ta'minlash maqsadida davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beruvchi, yuridik maqomiga ega ta'lim muassasasidir.

Akademik litseylarda o'quvchilar o'zlarini tanlab olgan ta'lim yo'nalishi (gumanitar, texnika, agrar va boshqa sohalar) bo'yicha bilim saviyalarini oshirish hamda o'zlarida fanni chuqur o'rganishga qaratilgan maxsus kasb-hunar ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Akademik litseylar asosan oliy o'quv yurtlari qoshida tashkil etiladi. Kasb-hunar kollejlari esa o'quvchilarning muayyan kasb-hunarga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, ularning tanlangan yo'nalishlar bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb sirlarini egallash imkonini beradi.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beruvchi, yuridik maqomiga ega ta'lim muassasasidir.

ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilarning huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya – gigiena ta'limi hamda tarbiyani takomillashtirish[1. 32-33-b.].

Uzluksiz ta'lim quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

- maktabgacha ta'lim;
- umumiy o'rta ta'lim;
- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;
- oliy ta'lim;
- oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;
- kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- maktabdan tashqari ta'lim.

Maktabgacha ta'lim bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, uni o'qishga intilish hissini uyg'otadi, muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi hamda bola olti-etti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriladi. Bu kabi ta'lim muassasalarining faoliyatini tashkil etishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro fondlar faol ishtirok etadi.

Keyingi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarining yangi tarmog'i shakllanib bormoqda. Bu o'rinda "Xonadon bog'chasi" hamda "Bolalar bog'chasi-boshlang'ich maktab" majmualarini misol qilib keltirish mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga tasviriy san'at, musiqa, til va kompyuter savodxonligini o'rgatuvchi guruhlar tashkil etilmoqda. Bu kabi harkatlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" tablari asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim to'qqiz yillik majburiy xarakterdagi umumiy hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidan iborat. Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich ta'limni ham qamrab oladi. Mazkur bosqichda o'quvchilarning fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari, ularda bilim olish ehtiyojining yuzaga kelishi, asosiy o'quv-ilmiy va umummadaniy bilimlarning o'zlashtirishlari, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat, ijodiy fikrlash, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish, shuningdek, kasb tanlash

ko'nikmalarining shakllanishi uchun pedagogik shart-sharoit yaratiladi. Davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi attestat o'quvchilarning umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ma'lumotiga egaliklarini belgilaydi.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish vazifasi maktab jamoasi va ota-onalar hamkorligida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazlari rahbarligida amalga oshiriladi.

O'qish muddati uch yil bo'lgan majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzluksiz ta'lim tizimining mustaqil turi sanalib, umumiy o'rta ta'lim negizida tashkil etiladi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining ikki muhim yo'nalishi bo'lgan-akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida ta'lim olish o'quvchilar tomonidan ixtiyoriy ravishda tanlanadi.

Akademik litsey o'quvchilarining imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi chuqur sohashtirilgan, tabaqalashtirilgan, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishlarini ta'minlash maqsadida davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasidir.

Akademik litseylarda o'quvchilar o'zlari tanlab olgan ta'lim yo'nalishi (humanitar, texnika, agrar va boshqa sohalar) bo'yicha bilim saviyalarini oshirish hamda o'zlarida fanni chuqur o'rganishga qaratilgan maxsus kasb-hunar ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Akademik litseylar asosan oliy o'quv yurtlari qoshida tashkil etiladi. Kasb-hunar kollejlari esa o'quvchilarning muayyan kasb-hunarga moyilligi, layoqatlari, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, ularning tanlangan yo'nalishlar bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb sirlarini egallash imkonini beradi.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasidir.

Kasb-hunar kollejlari yangi tipdagi ta'lim muassasalari bo'lib, ularning jihozlanganlik darajasi, pedagogik tarkibning puxta tanlanganligi, shuningdek, o'quv jarayonining zamonaviy texnika va texnologiyalar yordamida tashkil etilishi alohida e'tiborga loyiq.

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarining bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomlar beriladi. Ushbu diplomlar asosida bitiruvchilar ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirish yoki egallangan ixtisos va kasb-hunar bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanish huquqini qo'lga kiritadilar.

Oliy ta'lim o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negiziga asoslanib, ikki bosqichda (bakalavriyat hamda magistratura) tashkil etilib, mutaxassislar yo'nalishlari bo'yicha xalq xo'jaligining turli sohalariga oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlaydi. Oliy ta'lim muassasalariga talabalar qabul qilish davlat grantlari negizida va pullik-shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Bakalavriyat – mutaxassisliklar yo'nalishi bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta'lim olish muddati kamida to'rt yil davom etadigan tayanch oliy ta'lim.

Bakalavr darajasiga ega bo'lgan shaxs oliy ta'lim tizimi yo'nalishidagi o'zi tanlagan soha bo'yicha oliy ma'lumotli mutaxassis hisoblanadi va davlat klassifikatorida belgilangan lavozimda ishlash huquqiga ega bo'ladi.

Magistratura aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizidagi ta'lim bo'lib, magistraturadagi tahsil yakuniy klassifikatsion davlat attestatsiyasiga muvofiq olib boriladi.

Magistr bakalavr darajasidagi mutaxassisdan farqli ma'lum ixtisoslik bo'yicha ta'lim olgan yuqori malakali mutaxassis hisoblanib, ilm-fan sohasida, ishlab chiqarishning mas'uliyatli lavozimlarida faoliyat ko'rsatadi. U aspiranturaga kirish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasida quyidagi oliy ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatadi:

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim jamiyatning oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, shaxsning ijodiy ta'lim-kasblunar manfaatlarini qanoatlantirishga qaratilib, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida aspirantura, ad'yunktura va doktoranturada ta'lim olish, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish asosida amalga oshiriladi. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim nomzodlik yoki doktorlik dissertatsiyalarining himoyasi bilan yakunlanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan olib borilgan yakuniy davlat attestatsiyasi natijalari tegishli ravishda fan nomzodi va fan doktori ilmiy darajasi hamda davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomga ega bo'lish huquqini beradi.

Har ikki (aspirantura, doktorantura) darajada ham maqsad muayyan mutaxassisliklar bo'yicha oliy toifali ilmiy – pedagogik kadrlarni shakllantirishdan iborat.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash jarayonida asosiy e'tibor mutaxassislarining kasb bilimlari va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirishga qaratiladi. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ana shu yo'nalishda faoliyat yurituvchi ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi. Bu muassasa tinglovchilari o'qish natijalariga ko'ra davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi guvohnoma yoki sertifikatga ega bo'ladilar.

Maktabdan tashqari ta'lim – maktabdan tashqari davlat va nodavlat ta'lim muassasalarida davlat organlari, jamoat tashkilotlari, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan madaniy–estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda yo'lga qo'yilib, bolalar xamda o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab-ehtiyojlarni qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida olib boriladi.

4. Fan yuqori malakali mutaxassisni tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi bo'lib, kadrlar tayyorlash milliy tizimida tabiat va jamiyat taraqqiyoti qoquniyatlari to'g'risidagi yangi fundamental va amaliy bilimlardan foydalanishni, yuqori malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar tarkibini shakllantirishni, ulardan ta'lim tizimida unumli

foydalanishni, shuningdek, kadrlar tayyorlash jarayonining ilmiy tadqiqotlar infrastrukturasi yaratish, ta'limning axborot tarmoqlarida foydalanish uchun bilimning turli sohalarini bo'yicha axborot bazasini shakllantirishni hamda ilmiy tadqiqotlar darajasiga yangicha qarashlar zaminida yosh olimlarning, ilmiy-pedagogik xodimlarning ijtimoiy mavqei va obro'sini oshirishni va shu kabilarni qamrab oladi" [5. 172-b.].

Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlaridan biri sifatida fan: "ta'lim mazmunini tubdan yangilashda: ta'lim standartlari, ta'lim dasturlari, o'quv darsliklari va qo'llanmalar tayyorlashda, ilmiy-metodik ta'minotni amalga oshirishda bevosita va bilvosita ishtirok etadi" [5. 171-b.].

5. Ishlab chiqarish – kadrlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy va moddiy-texnika jihatdan ta'minlash jarayonining qatnashchisi.

"Ishlab chiqarishning talab-ehtiyojlari kadrlar tayyorlash tizimining yo'nalishi, darajasi va miqyoslarini shakllantiradi, kasb tayyorgarligining maqsadi, vazifalari va mazmunini belgilaydi, malaka talablarini ilgari suradi, ta'limning zamonaviy texnologiyalari va shakllarini tanlashni taqozo etadi. Ishlab chiqarish pirovard natijasida kadrlarning sifati va raqobatbardoshligiga baho beradi" [1. 42-b.].

"Ishlab chiqarish muassis, homiy va boshqa sifatlarda alohida mutaxassislarni tayyorlashni, guruhlarni va o'quv yurtlarini moliyalash jarayonida ishtirok etib, mutaxassislarning kasbiy rivojlanishi va shaxsiy faolligini rag'batlantiradi, ularni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab – quvvatlashda bevosita ishtirok etadi" [5. 173-174-b.].

Avvalari ishlab chiqarish tayyor kadrlar kuchi va salohiyatidan foydalanuvchi is'temolchi sifatidagina faoliyat olib borgan bo'lsa, bugungi kunda ushbu faoliyatning mazmuni tubdan o'zgaradi. Endilikda ishlab chiqarish kadrlarni tayyorlash sifati va saviyasiga nisbatan o'z talablarini qo'ya oladi. SHu bilan birga sifatli hamda yuksak saviyali mutaxassisni tayyorlab etishtirish yo'lida uzluksiz

ta'lim hamda fan tarmoqlarining moliyaviy, moddiy – texnik jihatdan qo'llab – quvvatlash majbariyatini o'z zimmasiga oladi. SHu asosida kadrlar tayyorlash tizimining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Milliy model Konsepsiyasining mazmuni o'zbek xalqining milliy turmush tarzi va ma'naviy – axloqiy an'analari bilan hamnafasdir. Zero, xalq orasida qadimdan "ma'rifatli inson" tushunchasi qo'llanib kelingan bo'lib, u o'zida keng ma'noni ifoda etadi. Bilim olishga intilish, ma'rifatli bo'lish o'zbek xalqi, millatining ruhiyatida ustivor o'rin tutuvchi omil sanaladi. Ma'rifatchilik – faqatgina bilim va malakaga ega bo'lish emas, ayni paytda chuqur ma'naviy axloq hamdir. Bilimli, komil inson qiyofasida ana shunday xislatlarga ega shaxslar ummoyon bo'ladi.

SHuning uchun ham kadrlar tayyorlash milliy modelining butun mohiyati o'zbek xalqining milliy tarixi va hayot tarzi bilan bog'lanib ketgan.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasida o'ziga xos, takrorlanmas, tarixiy an'analarga asoslangan hamda bugungi kun talablariga to'la javob bera oladigan kadrlar tayyorlash milliy modeli yaratiladi.

Demokratik jamiyatda pedagoglik kasbi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" p'oyalarini amaliyotga tadbiq etish Respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash, ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi, tarbiyachi, ishlab chiqarish ustalarining ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ham bog'liqdir.

SHaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning etuk kishilari jalb etilgandir. Mazkur holat yosh avlodga tarbiya berish, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

1.3. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar

O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy talohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yimoqda.

CHunonchi, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni qayd etadi: "Tarbiyachi – ustoz bo'lish uchun, boshqalarning aql – idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro sifatida etishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlariga ega bo'lishi kerak" [2].

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o'qituvchisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablar mazmuni anglashiladi. Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi zarur?

O'qituvchi (pedagog) pedagogik, psixologik va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlariga ega hamda ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs sanaladi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 5 – moddasi 3–bandiga muvofiq ta'lim muassasalarida sudlangan shaxslarning pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishlariga yo'l qo'yilmaydi.

O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohatlar mohiyatini chuqur anglab etishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchining ilm – fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilish, ta'lim – tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim – tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l – oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) qoidalari chuqur o'zlashtirib olishga erishilishi lozim.

8. O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettira olishi kerak:

a) nutqning to'g'riligi;

b) nutqning aniqligi;

v) nutqning ifodaviyligi;

g) nutqning sofligi (uning turli sheva so'zlaridan xoli bo'lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi); jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarning noo'rin qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, so'kishda qo'llaniladigan so'zlar) hamda konselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish) so'zlardan holi bo'lishi, o'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi kerak;

d) nutqning ravonligi;

j) nutqning boyligi (hikmatli so'zlar, ibora va maqolalar, matallar va ko'chirma gaplardan o'rinli va samarali foydalana olish).

9. O'qituvchi kiyinish madaniyati (sodda, ozoda, bejirim kiyinishi), ta'lim – tarbiya jarayonida o'quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezaklar (oltin, lumush taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishini o'zlashtirishga erishilishi lozim.

10. O'qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofda qilarga o'rnatilgan bo'la olishi lozim.

O'qituvchi pedagogik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida o'zida bir qator fazilatlarining tarkib topishiga erishilishi zarur. Chunonchi, u eng avvalo, muhofazali, bosiq, vaziyatni to'g'ri baholay oladigan, mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning uddasidan chiqq olishi zarur. O'quvchi ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot jarayonida fikrini aniq va to'la bayon etilishiga ahamiyat qaratishi

maqsadga muvofiq. Ular bilan munosabat jarayonida soʻzni salbiy holatlar haqidagi dalillarni keltirishdan emas, aksincha oʻquvchi (yoki hamkasbi, ota-onalar)ning muvaffaqiyatlarini eʼtirof etishi, ularning yanada boyishiga ishonch bildirishi, u bilan tillasha olishiga imkon beradi. Muloqot jarayonida oʻqituvchining soʻzlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiyluk, doʻstona munosabat sezilib turishi, shuningdek, imkon qadar koʻtarinki kayfiyatda boʻlishi zarur.

Oʻqituvchi shaxsining mazkur talablariga muvofiq keluvchi qiyofasi uning oʻquvchilar, hamkasblar hamda ota – onalar oʻrtasida obroʻ – eʼtibor qozonishini taʼminlaydi.

Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” gʻoyalarini amalga oshirish jarayonida oʻqituvchi kadrlar muhim rol oʻynaydilar. Komil inson va etuk malakali mutaxassis [5. 143-b.] maxsus tashkil etilgan pedagogik faoliyat jarayonida tarbiyalanar ekan, ushbu jarayonda oʻqituvchilarning oʻrni beqiyosdir. SHu bois ular shaxsida bir qator ijobiy maʼnaviy – axloqiy sifatlar namoyon boʻla olishi maqsadga muvofiqdir.

Esda saqlab qolish uchun zarur boʻlgan tushunchalar:

Uzluksiz taʼlim davlat taʼlim standartlarini, malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi boʻlib, taʼlimning barcha turlari, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat koʻrsatish muhitini oʻz ichiga oladi.

Maktabgacha taʼlim bolaning sogʻlom, har tomonlama kamol topib shakllanishini taʼminlaydi, uni oʻqishga intilish hissini uygʻotadi, uni muntazam taʼlim olishga tayyorlaydi hamda bola olti-etti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha taʼlim muassasalari va oilalarda amalga oshiriladi.

Umumiy oʻrta taʼlim toʻqqiz yillik majburiy xarakterdagi umumiy taʼlim hamda uch yillik oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimidan iborat. Umumiy oʻrta taʼlim boshlangʻich taʼlimni ham qamrab oladi.

Akademik litsey oʻquvchilarining imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi chuqur, sohalashtirilgan,

qabul qilinishi, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishlarini ta'minlash maqsadida davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasidir.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yilga bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasidir.

Oliy ta'lim o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negiziga asoslanib, ikki bosqich (bakalavriyat hamda magistratura) tashkil etilib, mutaxassislar yo'nalishlari bo'yicha xalq xo'jaligining turli sohalariga oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlaydi. Oliy ta'lim muassasalariga talabalar qabul qilish davlat grantlari negizida va shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Bakalavriyat – mutaxassisliklar yo'nalishi bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta'lim olish muddati kamida to'rt yil davom etadigan tayanch oliy ta'lim.

Magistratura aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizidagi ta'lim bo'lib, magistraturadagi tahsil yakuniy klassifikatsion davlat attestatsiyasiga muvofiq olib boriladi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim jamiyatning oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, shaxsning ijodiy ta'lim-kasb-hunar manfaatlarini qanoatlantirishga qaratilib, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida aspirantura, ad'yunktura va doktoranturada ta'lim olish, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish asosida amalga oshiriladi.

Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining mazmuni nimadan iborat?
2. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" necha bosqichda amalga oshirildi.

3. Kadrlar tayyorlash milliy modeli nima?
4. Uzluksiz ta'lim tizimi qanday bosqichlardan iborat?
5. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning farqi nimada?
6. Oliy ta'lim qaysi bosqichlarda amalga oshiriladi?
7. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim nima?
8. O'qituvchi shaxsiga qo'yilgan talablar nimalardan iborat?
9. O'qituvchining nutq madaniyati deganda nimani tushunasiz?

III Mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Oliy ta'lim: me'yoriy hujjatlar to'plami. – Toshkent: SHarq nashriyot – manbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. 2001. – 60 b.
2. Karimov I.A. Buyuk kelajagimizning huquqiy kafoloti. – Toshkent, SHarq nashriyoti – matbaa konserni Bosh tahririyati, 1993, 27 – 28 – bet.
3. Karimov I.A. Istiqloq va ma'naviyat. – Toshkent, O'zbekiston, 1994.
4. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, SHarq nashriyoti – manbaa konserni, 1997.
5. Barkamol avlod orzusi // Tuzuvchilar SH.Qurbonov, H.Saidov, R.Ahliddinov. – Toshkent: SHarq nashriyoti – manbaa konserni Bosh tahririyati, 1999. – 172 – bet.
6. Pedagogika // O'quv qo'llanma. Munavvarov A tahriri ostida. – Toshkent, O'qituvchi, 1996.
7. Ochilov M., Ochilova M. O'qituvchi odobi. – Toshkent, O'qituvchi, 1998.
8. Ochilov M. Muallim qalb me'mori. – Toshkent, O'qituvchi, 2001.

Haq yo'linda kim sanga bir harf o'qitish ranj ila,
Aylamoq bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Alisher Navoiy.

2-MAVZU: PEDAGOGIKA FAN SIFATIDA. PEDAGOGIKA- NING ILMIY TADQIQOT METODLARI

REJA:

1. Pedagogika ijtimoiy fan sifatida. Uning asosiy kategoriyalari va tushunchalari (tarbiya, o'qitish, ma'lumot).
2. Pedagogika fanining metodologik asoslari.
3. Pedagogika fanining tarmoqlari. Fanlar tizimida pedagogikaning o'rni va ahamiyati.
4. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari.

Mavzuning maqsadi:

Pedagogika fanining maqsad va vazifalari, kategoriyalari, metodologik asoslari, tarmoqlari va uning ilmiy tadqiqot metodlari haqida ma'lumot berish hamda pedagogika faniga qiziqishni uyg'otish.

Mavzuning vazifalari:

- pedagogika fanining ijtimoiy ahamiyati, maqsadini yoritish;
- pedagogika fanining metodologik asoslarini ko'rsatish;
- pedagogika fanining va boshqa fanlar bilan aloqalarini asoslash;
- pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlarining vazifalarini belgilash va h.k.

 Tayanch ibora va atamalar: pedagogika, tarbiya, ta'lim, ma'rifat, ma'naviyat, madaniyat, ta'limning milliy modeli, ma'lumot berish, o'qitish, bilim, pedagogikaning asosiy funksiyasi va tushunchasi, pedagogikaning asosiy faoliyati, didaktika, xususiy didaktika, pedagogika tarixi, pedagogika nazariyasi, maktabshunoslik, oila pedagogikasi, maktab ta'limi pedagogikasi, umumiy

pedagogika, maxsus pedagogika, oliy ta'lim pedagogikasi, xususiy pedagogika, defektologiya, qiyosiy pedagogika, milliy pedagogika.

2.1. Pedagogika ijtimoiy fan sifatida. Uning asosiy kategoriyalari va tushunchalari (tarbiya, o'qitish, ma'lumot)

Tarbiya inson kamolotini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanib, uning yordamida avlod intellektual salohiyati shakllanadi. Avlod intellektual salohiyati negizida esa jamiyat madaniyati, ma'rifati va eng asosiysi ma'naviyati shakllanadi va ular jamiyat taraqqiyoti darajalariga mos holda rivojlanib, takomillashib boradi. Bu borada ajdodlarimiz ichidan etishib chiqqan intellektual salohiyatli kishilarimiz-ziyolilarimiz ma'rifat, madaniyat va ma'naviyatni qanday qilib keyingi yosh avlodga o'rgatish, ya'ni ularni barkamollikka etaklash yo'llari, vositalari, shakllari va xullas qonun-qoidalarini muntazam ravishda ijod qilib kelganlar. Bunday jamiyat taraqqiyoti darajalariga mos ravishdagi muntazam izlanishlar **pedagogika** fanining ro'yobga chiqishiga asosiy sabab bo'ladi. Chunki insonni ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining etakchiligida amalga oshiriladi.

Pedagogika – tarbiyaning umumiy qonuniyatlari haqidagi fandır. **Pedagogika** – grekcha so'z bo'lib, «paydagogos» - bola etaklovchi ma'nosini anglatadi. Insonlarning ma'rifiy va ma'naviy barkamollikka munosabatlarining o'zgarib borishi natijasida pedagogika (**bolani to'g'ri hayotga boshlash san'ati**) fani xalq orasida o'z mavqeiga ega bo'ldi. SHu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida **pedagogika dunyoviy fanlar** tizimi qatoridan alohida o'rin egalladi. Uning bosh muammosi **tarbiyadir**.

Inson tarbiyasi haqidagi fikrlar, g'oyalar, qarashlar, qoidalar, qonunlar dastlab qissalarda, pandnomalarda, qadriyatnomalarda, yozma yodgorliklarda, xalq og'zaki ijodida, ilohiy va muqaddas kitoblarda asoslab berilgan bo'lsa, keyinchalik mustaqil fan tarzida o'z mavqeini mustahkamlaydi.

Ma'lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bola tarbiyasiga alohida e'tibor berib kelgan. Imom al-Buxoriy (810-870 y.y.), Abu Mansur al-Motrudiy (vafoti 945 y.),

Abu al-Mu'iyin an-Nasaviy (1027-1114 y.y.), Muhammad az-Zamahshariy (1075-1141 y.y.), Burxoniddin al-Marg'inoniy (1123-1197 y.y.), Xoja Ahmad Yassaviy (1011-1167 y.y.), Najmiddin Kubro (1145G'46-1221 y.y.), Bahouddin Naqshband (1118-1389 y.y.), Yo'qub CHarxiy (vafoti 1447 y.), Xoja Muhammad Porso (1118-1420 y.y.), Xoja Ahrori Valiy (1404-1490 y.y.), Mahdumi A`zam (1161G'64-1542 y.y.), Xoja YUusuf Hamadoniy (1048-1140 y.y.), Abduholiq G'ahdudoniy, So'fi Ollayor (1644-1711 y.y.), Muhammad Muso al-Xorazmiy (783-830 y.y.), Ahmad as-Saraxsiy (835-899 y.y.), Abu Ali ibn Sino (980-1037 y.y.), Abu Rayhon Beruniy (973-1048 y.y.), Qozizoda Rumiy (XIV asr oxiri XV asr bosh), Mirzo Ulug'bek (1394-1449 y.y.), Abu Nasr Forobiy (873-950 y.y.), Nosir Xoramiy (1004-1088 y.y.) Yusuf Xos Hojib (XI asr), Mahmud Qoshg'ariy (XI asr), Adib Ahmad Yugnakiy (XII-XIII asr), Lutfiy (1366-1465 y.y.), Alisher Navoiy (1441-1501 y.y.), Husayn Voiz Koshifiy (1440-4505 y.y.), Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530 y.y.), Ogahiy (1809-1874 y.y.), Abdurazzoq Samarqandiy (1413-1482 y.y.), Abdulla Avloniy (1878-1931 y.y.), Abdurauf Fitrat (1886-1938 y.y.), Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919 y.y.), Abdulhamid CHO'lpon (1897-1908 y.y.) singari ulug' olimu adiblar, fozilu fuzalolar ta'lim-tarbiya borasida ko'p asarlar yozganlar. SHarq pedagogikasining asoschilari hisoblanmish Forobiyning «Fozil odamlar shahri», YUusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub», Kaykovusning «Qobusnoma», Voiz Koshifiyning «Futuvvatnomai Sultoniy» asarlari kabilar bunga dalildir. Tarixdan ma'lumki, bir vaqtlar SHarq pedagogikasi gullab yashnagan. Olmon olimi Xeller «SHarq Evropaning muallimidir» deganda ana shu rivojlanish davrini ko'zda tutganidir, ehtimol.

Ma'rifat darg'asi Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida pedagogika faniga quyidagicha ta'rif bergan: «Pedagogika – ya'ni bola tarbiyasining fani demakdir. Ilmi axloqning asosi tarbiya.... Bolaning salomatligi, sodati uchun uni yaxshi tarbiya qilmoq, tanini pok tutmoq, unga yaxshi xulqlarni o'rgatmoq, yomon xulqlardan saqlab o'stirmoqdir».

Pedagogika barkamol insonni tarbiyalashda yozma va ogʻzaki manbalarga hamda hayotiy tajribalarga suyanganda yuksak maʼnaviyatni, milliy mafkurani shakllantiruvchi qonun-qoida va metodlarini oʻrganuvchi fandır.

Endi pedagogika fani taʼriflari toʻgʻrisida qisqacha toʻxtalamiz.

«**Pedagogika** (yunoncha, pais–bola, agogos–etaklash) tarbiya haqidagi taʼlimot, tarbiyalash sanʼati, tarbiya haqidagi fan. Pedagogika tarbiya va taʼlim sohasiga tegishli bilimlar yigʻindisi» [13; 324 b.].

«Pedagogika (yunoncha–paidagogike)–tarbiya, taʼlim hamda maʼlumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini oʻrganuvchi fanlar majmuasi» [15; 29 b.].

Pedagogika (grekcha «paydagogos» bola va etaklash maʼnosini bildiradi) insonni shakllantirishga qaratilgan muayyan tizimli faoliyat hamda taʼlim-tarbiyaning mazmuni, shakli va metodlari haqidagi fan.

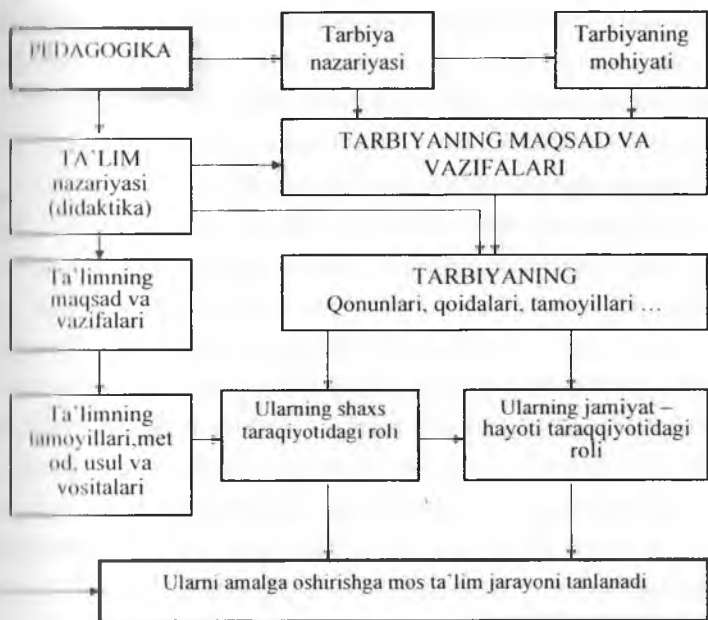
U yosh avlodni va kattalarni tarbiyalash haqida bahs etadi [12; 6 b.]. Taʼriflarni umumlashtirib, pedagogika tushunchasini quyidagicha ifodalash mumkin (2.1.1-shaklga qarang).

Taʼriflarda keltirilgan tarbiya, taʼlim va maʼlumotlar berish terminlari haqida qisqacha maʼlumotni keltiramiz:

1. Pedagogika fani tarbiya jarayonining qonuniyatlari tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi.

«**Tarbiya** – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, maʼnaviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur boʻlgan xususiyatlarga ega boʻlishini taʼminlash yoʻlida koʻriladigan chora-tadbirlar yigʻindisi» [16; 270 b.].

Demak, tarbiya ijtimoiy hodisa boʻlib, insonning shaxs boʻlib shakllanishini taʼminlaydigan eng qadimiy va abadiy maʼnaviy qadriyatdir. Tarbiya insoniyat paydo boʻlishi bilan birga paydo boʻlib, usiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham faoliyat koʻrsata olmaydi. Chunki, tarbiya inson va jamiyatning mavjudligini taʼminlaydigan qadriyat boʻlib, u avloddan-avlodga oʻtib boraveradi.

2.1.1-shakl. «Pedagogika»da ta'lim-tarbiya va ma'lumot hosil qilinishi.

Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirishda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga qarash ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamida amalga oshiriladi.

2. Ta'lim – ta'lim oluvchiga maxsus tayorlangan mutaxassislar yordamida bilim berish va ulardagi ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishdagi ikki qismga (ya'ni o'qituvchi va o'quvchi faoliyati) jarayon bo'lib, u kishini shaxs sifatida hayotga va mehnatga ongli ravishda tayyorlash vositasi.

Ta'limning boshlang'ich (dastlabki) vazifasi ta'lim oluvchini o'qitishdan iborat. SHuning bilan birga u oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarga ma'lumot berish vazifasini ham bajaradi.

O'qitish tushunchasi insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan ogli faoliyat ifodasidir.

O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi.

2.1. «**Ta'limning milliy modeli** – O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini yangilangan sog'lom pedagogik tafakkur asosida tubdan isloh qilish, ta'lim-tarbiya muassasalarida tayrlanadigan kadrlarni intellektual, ma'naviy va axloqiy saviyasiga ko'ra rivojlangan mamlakatlardagi darajaga etkazish bo'yicha belgilangan nazariy-metodologik, amaliy pedagogik yondashuvlar majmui. Ta'limning milliy modelida ma'naviy intellektual jihatdan barkamol shaxsning o'z ijodiy qobiliyatini to'la namoyon etishini ta'minlash ko'zda tutiladi» [7; 308 b.].

3. **Ma'lumot berish** – bu o'rganilayotgan ob'ekt (ta'lim-tarbiya jarayoni, ta'lim-tarbiya oluvchi va h.k.)ning muhim xususiyatlari va xossalari haqidagi ma'lumotlarni ifodalash jarayoni bo'lib, unda ob'ekt to'g'risida sonli va sifatli ma'lumotlar aks ettirilgan bo'ladi.

«Ma'lumot berish – bunda nafaqat o'qitish, balki o'ziga mustaqil bilim olish, ommaviy axborotlar ta'sirida bo'lish bilan birga insonning ilmiy tizimni egallashi, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish ko'zda tutiladi. [8; 10 b.].

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarashlar majmui.

Bilimlar – odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida to'plangan va umumlashgan tajribasidir. Ilmiy bilimlar ob'ektiv olamni ancha to'g'ri aks ettiradi. Ilmiy bilimlar doimiy emas, ular hammasi o'zgarib, takomillashib turadi.

Bilimlar asosida o'quvchilarning kuzatuvchanlik, tafakkur, xotira singari bilish qobiliyatlari rivojlanadi, ularda e'tiqod hosil bo'ladi, ilmiy dunyoqarashni shakllantiruvchi g'oyalar tizimi tarkib topadi.

Pedagogika fani tarbiyaviy va o'quv ishlarni mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakllari, usullari hamda yo'nalishlarini belgilab beradi.

Pedagogika fanining **asosiy tushunchasi** barkamol shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Pedagogika fanining **asosiy faoliyati** oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi harakatlar (jarayonlar) majmui.

Tarbiyalash va o'qitish jarayonida (natijasida) odamda muayyan shaxs sifatlari shakllantiriladi. SHaxsni tarbiyalash va o'qitish orqali o'zida oldin bo'lmagan ma'naviy intellektual **sifatlarga** ega bo'ladi. Bu hol shaxsning umri mobaynida uzluksiz davom etadi va uning intellektual salohiyatli bo'lib qoldirilishiga olib keladi.

Inson va uni shakllantirishga doir fan sifatida **PEDAGOGIKA** fani, falsafa, tilda, estetika, madaniyatshunoslik, psixologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik, demografiya, tarix, adabiyot, pediatriya, matematika, informatika, sinergetika, mantiq, sun'iy tafakkur va boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq fan sifatida faoliyat olib boradi.

Pedagogika fani nazariyasi va amaliyoti taraqqiyotida bu fanlarning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, ilmiy xulosalarni aniqlash, tahlil qilish hamda umumlashtirish usullaridan foydalaniladi.

2.2. Pedagogika fanining metodologik asoslari

Pedagogikaning fan sifatida shakllanib borishi ijtimoiy-iqtisodiy zaruriyat bo'lib, u turli fanlar bilan uyg'un holda qadim-qadim zamonlardan rivojlanib kelgan. Alloh, eru osmonni, butun borliqni inson uchun yaratib, unga aql qaydini, tafakkur qilish qobiliyatini berdi. O'zining mavjudligi, har bir ishga qatnashini, ilmda tengsizligini, mehr-muruvvatda beqiyosligini bildirdi.

Islomda ham dunyoviy ilmlarning barchasi Qur'oni Karim ta'limoti bilan bog'liq va uyg'un holda berilgan.

Qadimgi YUnonistonda Suqrot, Pifagor, Aristotel, Platonlar g'oyaga asoslangan o'zlarining inson kamoloti va tarbiya masalalarining falsafiy negizini yaratgan. Aristotel «Iskandarga qilgan nasihati»da (U Iskandar Zulqarnaynning otasi bo'lgan va bu ham o'z navbatida Aristotelni o'z otasidan ustun qo'ygan)

insonni eng yuksak fazilati taqvdorlik, iymonli ilmi bo'lishligini ta'kidlagan edi, ya'ni: «Taqvdorlik iymon vositasida kamol topadi. Iymon esa fikru andisha soyasida hosil bo'ladi», degan edi.

Ilmda xosiyat ko'p, chunki u – taraqqiyot kaliti – insonning qalb ko'zidir. Bunda ilm aqldan quvvat olganligi sababli aql ma'naviy haqiqatlari bilan insoniyat jamiyatining dunyoviy ishlarda intizom yaratadi. Bu haqda ulug' matematik va faylasuf olim Pifagorning quyidagi fikrlari fikrimizning isbotidir. Ular:

- «Donishmandlik nima?

Tartib-intizomlilik. Donishmand bo'lay desang hamma narsani joy-joyiga qo'y. O'tkinchi shuhratdan oqil kishining kundalik ishidagi tartib a'loroq»;

Etuk shaxslarning (olimlar, donishmandlar, faylasuflar, yozuvchilar, shoirlar, qahramonlar, davlat arboblari va shu kabilar) hayoti va faoliyati ulug' ibrat, tarbiya sabog'idir.

Hozirgi kunda ham ilm-fanning turli sohalari, shuningdek, fan, adabiyot, san'at, falsafa va boshqa sohalarida ijod qilganlarning ismi sha'riflarini yo'qlash, qilgan ishlaridan foydalanish, insoniyatning og'irini engil qilganda ularni **eslab, yod qilib turilishi** nihoyatda ahamiyatlidir.

SHu sababli ham yuqorida ta'kidlaganimizdek, olim-mutafakkirlarimiz olamga mashhur bo'lganlar. Ulardan ayrimlarining fikrlarini keltiramiz. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning «**Arifmetika**» asari boshlanishidagi quyidagi fikrni keltiramiz: «**Rahimli va mehribon tangriga loyiq maqtovlar aytaylik, unga minnatdorchiligimizni bildiraylik va uni ko'klarga ko'tarish bilan maqtovini oshiraylik, unga ibodat qilaylik, toki, u bizni adolat sari boshlab, haqiqat yo'lidan olib borish va bizga 9 ta raqamda iborat hind hisobi haqida bayon etishga qilgan qarorimizga yordam bersin**» [11]. Ya'ni «Arifmetika oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi «Al jabr va almuqobala hisobi haqida qisqacha kitob»ni taklif qildim, chunki meros tadqim qilishda, vasiyatnoma tuzishda, mol taqsimlashda va adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda va shuningdek, er o'lchash, kanallar o'tkazishda, (amaliy)

geometriya va boshqa shunga o'xshash turlicha ishlarda kishilar uchun bu zarurdir».

Abu Ali ibn Sino – u «**SHayx ur-ra'is**», ya'ni «Olimlar boshlig'i», «Tabiblar boshlohi», nomlariga sazovor bo'lgan olim. Uning tarjimai holidan quyidagi fikrni aytishimiz mumkin: «**Agar biror masaladan boshim qotib, qiyosda o'rtacha ta'rifni topa olmasam, jome' masjidiga borardim va namoz o'qib, yaratquvchiga yolborardim, natijada qorong'u narsalar menga oydinlashar, mushkullar osonlashar edi**», deb ushbu ruboiyni yozgan:

«Meni kofir etmak emasdir oson,
Hammadan mahkamroq mendagi imyon.
Yuz yilda bir kelur men kabi inson,
Demak, bu dunyoda yo'q bir musulmon» [5].

Abu Ali ibn Sino o'zining quyidagi asarlari bo'yicha ma'rifatimiz, madaniyatimiz va ma'naviyatimiz tarixiga katta hissa qo'shdi:

- falsafa, tibbiyot va tabiatshunoslik sohaslariga oid «Qonun fit tib» («Tibbutlari qonuni»); «Kitob ash shifo» («Jonni saqlash kitobi»); «Kitob an-najot» («Najot kitobi»); «Kitob an-insof» («Insof kitobi») va shu kabi asarlar yaratdi;

- axloqqa va ma'rifatga oid «Risola fi ilm al-axloq» («Axloqqa oid risola»); «Risola fi fazilat an-nafs» («Nafsni pokiza tutish haqida risola»); «Risola fi al-ahd» («Hudud haqida risola»); «Kitob an-insof» («Adolat haqida kitob») va shunga o'xshash ta'lim-tarbiyaga oid boy ma'naviy merosni kelajak avlodga qoldirdi.

Buyuk davlat arbobi va ilm-fan homiysi, olimi va o'z davri ta'lim tizimining tashkilotchisi, ma'rifatparvar inson, dunyoda birinchi hisoblash markazining tashkilotchisi Mirzo Ulug'bek hayoti va faoliyatida ham dunyoviy ilmlar o'qitilishiga katta e'tibor berilgan.

Ulug'bek maktab va madrasalarda berilgan nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish maqsadida mudarrislar, talabalar bilan rasadxonada amaliy mashg'ulotlar o'tkazishni talab etib, bunga o'zi rahbarlik qilgan.

Donishmand **Abu Ali ibn Sino** axloq va odob, ta'lim-tarbiya masalalariga ham alohida e'tibor bergan.

U 14 yoshgacha bo'lgan bolalarga Qur'onni she'r tuzilishida o'rgatish, ular bilan mazmundor axloqiy suhbatlar o'tkazish, badantariyani amalga oshirish, biror hunar egasi qilish lozimligini ta'kidlagan.

Olim o'zining «**Donishnoma**» asarida o'qituvchining roliga katta ahamiyat berib: «**O'qitish jarayonida har bir fanda beriladigan narsalarning isbotini topa olmasang unda aytilgan fikrlarni ham rad etma, taxmin qilib xulosa chiqarma, kitob va aqlingga murojaat qil**», - degan edi.

U o'qitishni quyidagicha tashkil etish zarur deb hisoblaydi:

1. Bolani daf'atan kitob o'qishga majbur etmaslik kerak.
2. O'qitish asta-sekin – osondan qiyinga o'tish yo'li bilan olib borilishi lozim.
3. O'qitish jamoa tarzida uyushtirilishi kerak.
4. O'qitish bolaning mayl va qobiliyatini hisobga olgan holda olib borilishi shart.
5. O'qitish jismoniy mashqlar bilan olib borilishi zarur» [17].

Ibn Sino ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim beruvchi intellektual salohiyatiga qat'iy talablar qo'yadi. Ular:

1. Talaba bilan muomalada ta'lim beruvchi nihoyatda bosiq va jiddiy bo'lmog'i lozim.
2. Talabalarga berilayotgan bilimlarni ular tomonidan o'zlashtirishini muntazam ravishda nazorat qilib borish kerak.
3. Talabalarni zeriktirib qo'ymaslik maqsadida ta'lim berishda mavzuga xos turli xil metod va shakllardan foydalanish lozim.
4. Ta'lim beruvchi o'z talabalarini xotirasi, zehni va ular asosida berilayotgan bilimlarni qay darajada qabul qila olayotganligi haqida doimiy tasavvurga ega bo'lsin.
5. Ta'lim beruvchi o'z talabalarini o'zi ta'lim berayotgan fanga qiziqтира olsun. eng avvalo ulardagi fanni o'rganishga nisbatan mayl va qiziqishni uyg'ota olsun. Ta'lim beruvchining har bir so'zi talaba hissiyatini uyg'ota olish darajasida bo'lishi lozim.

6. Ta'lim beruvchi o'zi ta'lim berayotgan mavzu (fan) bo'yicha mustahkam bilim saqlab qolish lozim bo'lgan materiallarga e'tiborni qarata olsin va bulardan ta'lim berishning keyingi bosqichida yangi bilimlarni egallashda foydalanishni ham e'tiborga olsin.

7. Ta'lim beruvchi talabalarga ta'lim berishda ma'lumotlarni tushunarli qilib etkaza olsin, shuningdek, ta'limda talabalarning yoshi va ularning aqliy darajasi hamda fikrlash doirasi kengligi e'tiborga olinishi lozim.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning ta'lim-tarbiya sohasida o'sha zamonalarda, hattoki hozirda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan fikrlari pedagogika fani metodologik asoslarini tavsiflashda nihoyatda muhimdir. Ya'ni, u ta'lim berish jarayonida quyidagilarga e'tibor berish lozim, deb ta'kidlaydi:

- ta'lim oluvchini zeriktirmaslik kerak;
- talabalarga bilim berishda bir xil narsa va ma'lumotlarni doimo bir xil usulda o'rgatavermaslik kerak;
- uzviylik va izchillik asosida mavzularni qiziqarli qilib o'rgatish yo'llarini kashf etib borish kerak;
- ta'lim berishda mashg'ulotlarni ko'rgazmali qilib borishga erishish kerak;
- talabalarning bilim olishida ularning ilmlarni egallashiga tushunib harakat qilishini, ya'ni ijodiy intilishiga va qiziqishiga e'tibor doimo ta'lim beruvchining diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

Abu Rayhon Beruniy ta'lim-tarbiya jarayonida muhitning ahamiyatiga alohida e'tibor bergan va u barcha illatlarning asosini **bilimsizlik** tashkil etadi, degan fikrda qat'iy turgan.

Beruniy inson kamolotidagi omillarni quyidagi asosiy qismlarga bo'ladi:

- ma'rifat va ta'lim beruvchining ilm-ma'rifati bo'lishi;
- ilm-fanni e'tirof qiluvchi muhit;
- ijtimoiy muhit va to'g'ri tarbiya;
- ta'lim beruvchining yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lish.

Bular bugungi pedagogikaning metodologik asoslarini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika fani metodologiyasining yaratilishida qomusiy olimlar va mashhur pedagoglarning o'rnini diqqatga sazovordir. Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Al-Farg'oniy, Mirzo Ulug'bek, Al-Koshiy, Ali Qushchi, Firdavsiy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Voiz Koshifiy, chech olimi Yan Amos Komenskiy, shveysariyalik pedagog Iogann Genrix Pestalotssi, nemis pedagogi Adolf Disterverg, rus pedagogi K.D.Ushinskiy kabilar o'z ijodlarida pedagogikaning metodologik asoslarini yaratdilar. Pedagogika fanining mazmuni, maqsadi, vazifalari, tamoyil, uslub va vositalari, umuman har bir inson uchun zarur bo'lgan tarbiyaviy ta'sirlar yangicha asosga ega bo'lishi kerak.

Hozirgi kunda barkamol shaxs tushunchasi fuqarolik jamiyatini qurish va «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratish» uchun fidoiy farzand bo'lish tushunchalari bilan bog'lanib ketdi. Biz endi alohida-alohida etuk shaxslargina emas, balki **barkamol avlodni** shakllantirishimiz va tarbiyalashimiz lozim. Ana shundagina barkamol avlodli, intellektual salohiyatli shaxslar jamiyatiga ega bo'lamiz. Bu borada muhtaram Prezidentimiz I.A.Karimov «Turkiston» gazetasi muhbiri bilan qilgan suhbatida quyidagi qimmatli va ko'rsatmali fikrni aytganlar: **«Endi oldimizga nihoyatda muhim, kelajagimizni hal qiluvchi yangi vazifa turibdi. Bu vazifa erkin fuqarolik jamiyatining ma'naviyatini shakllantirish, boshqacha aytganda, ozod, o'z haq-huquqlarini yaxshi taniydigan, boqimandalikning har qanday ko'rinishlarini o'zi uchun or deb biladigan, o'z kuchi va aqliga ishonib yashaydigan, ayni zamonda o'z shaxsiy manfaatlarini xalq, Vatan manfaatlarini bilan uyg'un holda ko'radigan komil insonni tarbiyalashdan iboratdir»** [1].

Demak, hozirda pedagogika fanining metodologik asosi tadqiqot metodlari, maqsad va vazifalari, yangi yo'nalishlari, ta'lim va tarbiya mazmuni, shakl va metodlari hamda boshqa bir qator muammolar yangicha yondashuv, ya'ni milliy mafkura asosida yaratilishini taqozo etmoqda. SHuningdek, Prezidentimiz I.A.Karimov o'z risola, nutq va suhbatlarida ilgari surgan fikrlar, g'oyalar, ana shu fikr va qarashlar asosida yaratilgan «Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillari» ham pedagogika fanining metodologik asosi sanaladi.

Shu bilan birga pedagogika fanining ham o'z ildizlari, sarchashmalari mavjud. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanmiz moziyda ham bosh masala inson, uni barkamol etib tarbiyalash bo'lganligining guvohi bo'lamiz. Uyg qadimgi manbalardan boshlab, keyinchalik paydo bo'lgan ta'limiy-axloqiy asarlarda ham amaliy masalalar tahlil etilganki, uning asosida inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosi markaziy muammo bo'lgan. YUsof Nov Hojibning «Qutadg'u bilig» asaridan boshlab, Kaykovusning «Qobusnoma», Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-haqoyiq», Sa'diyning «Guliston», Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub», Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» va boshqa juda ko'p didaktik asarlarning har birini bir pedagogik darslik, deb tak yanglishmagan bo'lamiz. Biz ana shu asarlarga tayangan holda tadqiqot ehlarni olib borgan taqdirdagina pedagogikaning ilmiy asoslarini boyitgan bo'lamiz.

Prezidentimiz I.A.Karimov bu borada shunday degan edi: «O'zbekistonning yangilash va rivojlantirishning o'z yo'li to'rtta asosiy negizga asoslanadi. Bu negizlar:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
- vatanparvarlik» [3].

O'zbekistonda mustaqillikni saqlab qolish va uni mustahkamlashda pedagogika fani va uning metodologik asoslariga bevosita bog'langan holda, har bir pedagogik masalaga ijodiy, rivojlantiruvchi nuqtai nazaridan yondashishi zarurdir. Ana shunda mazmunan yangilanayotgan zamon talablari asosida shakllanayotgan pedagogika – inson ruhiyatiga ta'sir etuvchi zamonaviy metodlar va texnologiyalar hosil bo'lgandagina haqiqiy milliy va zamonaviy tarbiyashunoslik faniga aylanishi muqarrar.

Bu borada Respublikamiz Prezidentining quyidagi vazifaviy (ko'rsatmali) qismini ahamiyatlidir: «O'z-o'zidan ayonki, yangi davlat barpo etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, **mamlakatimizni modernizatsiya**

qilish va zamonaviy demokratik jamiyat qurish yo'lidagi murakkab va keng ko'lamli vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash masalasi muhim prinsipial va hal qiluvchi ahamiyatga ega» [4].

Xulosa o'rnida buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning quyidagi fikrini keltiramiz: «**Ilmlar ko'pdir. Ular zamon iqboli bo'lib, turli fikr va xotiralar ularga qo'shilib borsa ko'payadi. Odamlarning ilmlarga rag'bat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmatlashi o'sha iqbolning belgisidir. Ayniqsa, hukmron kishilarning ilm ahlini hurmat qilishi turli ilmlarning ko'payishiga sabab bo'ladi.**».

2.3. Pedagogika fanining tarmoqlari. Fanlar tizimida pedagogikaning o'rni va ahamiyati

Pedagogikada ta'lim va tarbiya jarayonlarining qaysi jihatlarini o'rganishdan kelib chiqadigan bir qancha soha va bo'limlari mavjud. Ular:

1. **Didaktika** – bu o'qitishning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, usullari bilan shug'ullanadigan soha. Didaktika pedagogikaning ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rgatuvchi qismidir. **Didaktika** grekcha so'z bo'lib, «didasko» - o'qitish, «didaskol» - o'rgatuvchi degan so'zlardan kelib chiqqan.

Muayyan bir fanga tadbiiq etilgan didaktik qonuniyatlar, o'sha o'quv predmetining umumiy jihatlarini konkretlashtiradi va ularda o'qitishning umumiy jihatlarini namoyon bo'ladi.

2. **Pedagogikada tarbiya nazariyasi va amaliyoti tarmog'i** – bunda shaxsning axloqiy sifatarini tarkib toptirish, unda e'tiqod, dunyoqarash, axloq singari ma'naviy jihatlarini shakllantirish masalalari echimi qaraladi.

3. **Pedagogika tarixi** – bu jahon yoki milliy tarbiya nazariyasi, didaktika fani va amaliyotining jamiyat taraqqiyoti turli davrlarida qanday mazmun mohiyatga egaligi, ularning qanday shaklda ifodalanganligi, qaysi, usul, vosita, uslubiyat va shakllardan foydalanib faoliyat ko'rsatganligi, qanday natijalarga erishganligi kabi masalalarni o'rganadi.

4 **Pedagogikaning maktabshunoslik sohasi** – bunda ta’lim-tarbiyani tashkil qilish, uyushtirish va uni boshqarishga oid bo’lgan tashkiliy-pedagogik qonuniyatlar o’rganiladi va ularga mos qonuniyatlar tadqiq etiladi.

Mazkur soha bo’yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borishda albatta ta’lim oluvchilar va tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari e’tiborga olinadi. Huningdek, muammo echimidagi natijalarning hayotiyligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga sabab muayyan yoshdagi ma’lum hayotiy va aqliy tajribaga ega bo’lgan kishilarning hayotiy faoliyati (turmush tarzi) turlichaligidir.

5. **Defektologiya** – bu jismoniy yoki ruhiy rivojlanishda nuqsoni bo’lgan bolalar rivojlanishining ruhiy-jismoniy xususiyatlarini, ularni tarbiyalash, o’qitish va shakllantirishdagi o’ziga xosliklarni hisobga olib ish ko’radigan pedagogika fani tamog’i.

Defektologiya bolaning qanday jismoniy nuqsonga egaligiga qarab va ularga beriladigan ta’lim-tarbiya mazmuniga qarab quyidagi yo’nalishlarga bo’linadi:

- tiflopedagogika;
- surdopedagogika;
- oligofreno pedagogika.

SHu sababli ham pedagogika quyidagicha turlardan iborat:

- oila pedagogikasi;
- maktab ta’limi pedagogikasi;
- umumiy pedagogika;
- pedagogika tarixi;
- maxsus pedagogika (surdo, tiflo, alegrofreno pedagogikalar);
- oliy ta’lim pedagogikasi;
- xususiy metodika;
- qiyosiy pedagogika.

Fan–texnikaning jadal rivojlanishi natijasida soha pedagogikalari rivojlanib bir qator pedagogika sohalari vujudga kelmoqda. Masalan, ishlab chiqarish pedagogikasi, sport pedagogikasi, harbiylar pedagogikasi, ijtimoiy pedagogika va

Ta'limning sinf-dars tizimi ham pedagogikaning maktabshunoslik sohasiga tegishli bo'lib, maktabda ta'lim jarayonini tashkil etish tizimidan iborat. Ushbu tizimda o'quvchilarni yoshlariga va o'qish muddatlariga qarab muayyan sinflarga ajratiladi. Bunda ham DTS talablari asosida ta'lim o'quv rejasi va dasturiga muvofiq sinf-dars tizimida mashg'ulotlar olib boriladi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan pedagogik ta'limning asosiy maqsadlaridan biri tarbiyada barkamol shaxs ma'naviyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida qarashidir.

Yosh avlodni kelgusi hayotga barkamol qilib shakllantirish ruhiy va ma'naviy jarayonlarga bog'liq. Pedagogika fanining asosiy maqsadi bo'lajak tarbiyachi-o'qituvchilarning ongli faoliyatida maqsadi tarzda o'z ustida ishlash, intilish, muntazam ravishdagi izlanish, tanlangan vosita va metodlardan foydalangan holdagi tarbiyachilik san'atini o'rgatishga qaratiladi.

Bu mazmun quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

- Kadrlar tayyorlash milliy modelini hayotga joriy qilishdagi bosh muddao barkamol shaxsni shakllantirishning bir butun holatidagi muammolarni hal etish;
- ta'lim-tarbiya samaradorligini muntazam ravishda oshirib borish hisobiga uni jahon talablari darajasiga olib chiqish masalalarini hal qilishga ijodiy yondashuvni amalga oshirish;
- umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatning asoslarini e'tiborga olib, ta'lim-tarbiya mazmunini milliy mafkurani shakllantirib borish imkoniyatini yaratish;
- pedagogika-tarbiyashunoslik qoidalarini, qonunlarini ilg'or pedagogik tajribalar asosida boyitib borish, yangi metodlarni izlab topish va qo'llashga doir tadbirlar ishlab chiqish;
- bo'lajak o'qituvchi va tarbiyachilarni kasbiy va ixtisoslik tayyorgarliklarini talab darajasiga etkazish masalalariga e'tibor qaratish;
- uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish muammolarini hal etish.

Inson tarbiyasi – bu ta’lim-tarbiya jarayoni orqali amalga oshiriladi va pedagogika fani asosida tarkib toptiriladi. Buning uchun quyidagi manbalarni muvaffaqiyatli o‘rganish, tahlil qilish, o‘zlashtirish va o‘z turmush tarzimizda (kundalik faoliyatimizda) joriy etishimiz lozim:

– «Avesto»dagi «Ezgu o‘y → ezgu fikr → ezgu amal» tizimi bo‘yicha fikr yurita olishni amalga oshirish va yoshlar tarbiyasida ulardan foydalanish;

– Qur’oni Karim, Hadisi SHariflardagi manbalar bo‘yicha yoshlar ongiga diniy ruhiy poklikning mezonlari va tamoyillarini singdirish;

– Abu Nasr Forobiyning fozil odamlar haqidagi ta’limoti asosida ta’lim-tarbiya berish;

– Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sinolarning pedagogik va falsafiy qarashlari asosida ta’lim-tarbiya berish;

– Yusuf Xos Hojib va Ahmad Yugnakiy asarlarida tasvirlangan benuqson odamlar haqidagi ta’limotlari asosida ta’lim-tarbiya berish;

– Abdulholiq G‘ijduvoniy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Mashrab, Imam al-Buxoriy, At-Termiziy, Marg‘iloniy, Motrudiy, So‘fi Olloyor va boshqalarning komil inson haqidagi ta’limotlari asosida ta’lim-tarbiya berish;

– Amir Temur «Tuzuklari» va Qozizodaning «Hukmdorga o‘g‘itlar» ta’limotlari asosida ta’lim-tarbiya berish;

– Alisher Navoiyning adolatli jamiyat va komil inson ta’limoti asosida ta’lim-tarbiya berish;

– Mirzo Boburning dinlararo bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va hamkorlik g‘oyalari asosida ta’lim-tarbiya berish;

– O‘zbek xalq pedagogikasi namoyondalarining barkamol inson ta’lim va tarbiyasi haqidagi nazariyalari asosida ta’lim-tarbiya berish va shu kabilar.

O‘zbekiston mustaqillikka erishishi natijasida va erkin fikrlashga to‘liq imkoniyatlar yaratilishi bilan bog‘liq holda pedagogikada sog‘lom aql, ijodiy fikr, milliy ruhiyat va an‘analar, marosimlar, urf-odatlariga mos tarzda ta’lim-tarbiyani olib borish imkoniyati yaratildi.

Demak, bugungi pedagogikamizda muayyan bilimlar yig'indisi emas, balki bo'la shaxsi bosh qadriyatga aylandi. SHu sababli ham bugungi yoshlarga qo'yiladigan talab, faqat bilimli bo'lish emas, balki izlanuvchan, tashabbuskor, fidoiy, intellektual salohiyatli bo'lishni ham talab qilmoqda va albatta unga mos bo'lgan echimini kutayotgan muammolar ham mavjuddir.

PEDAGOGIKA fanining dolzarb muammolari

1. Pedagogika fanini milliy pedagogika sifatida tarkib topdirish va uni jahon fanlari tizimida yuqori darajaga ko'tarish.

2. Pedagogika fani milliy mafkura, kadrlar tayyorlash Milliy modeli, taraqqiyotning O'zbek modeli talablari va ilg'or rivojlangan davlatlar davlat ta'lim standartlari asosida innovatsion yondoshuvlar bilan o'z metodologiyasi va yo'nalishlarini tubdan isloh qilish.

3. Pedagogika fanidagi tadqiqot saviyasi va uning metodologiyasiga innovatsion tus berish, ulardagi sifat o'zgarishlari va samaradorlikni muntazam ravishda baholab borishga erishish.

4. Pedagogik tadqiqotlarni olib borishda boshqa fanlarning ilg'or yutuqlaridan foydalanishga erishish, shaxsni bir butunlikda o'rganish va uni shakllantirish metodologiyasini yaratish.

5. «Pedagogika fanlari tizim va tarkibini takomillashtirish, ijtimoiy pedagogika sohasida oila pedagogikasi, ma'naviyat-ma'rifat pedagogikasi alohida fan sifatida tarkib topishi. Professional pedagogikada iqtidorli bolalarni tanlash va ularni o'qitish, maktab, litsey, kollej, malaka oshirish, oliy va xususiy o'quv yurtlari ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish nazariyasi va amaliyotini takomillashtirish.

Pedagogika nazariyasi va amaliyotining o'zaro bog'liqligi, pedagoglar ommasining erkin ijodkorligiga sharoit yaratish tajribalarini o'rganish va ommalashtirish tizimini tarkib toptirish» [14].

6. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida ta'limni texnologiyalashtirish: pedagogik texnologiya, ta'lim texnologiyasi, tarbiya texnologiyasi, innovatsion ta'lim texnologiyasi va shu kabilarni alohida o'rganish, ular asosida innovatsion pedagogik texnologiya, zamonaviy pedagogik texnologiya

va zamonaviy axborot texnologiyalarni ishlab chiqish orqali ta'limni hamda pedagogik tadqiqotlarni kompyuterlashtirishga erishish. shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyasining ilmiy-nazariy asoslarini yaratish.

7. Uzluksiz ta'lim tizimida bola tarbiyasi rivojining uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash konsepsiyasini ishlab chiqish hamda barkamol avlodni shakllantirishga zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishga erishish. Bunda mustaqillik mafkurasini insonlar ongiga singdirish usullari, shakllari, yo'llari, vositalari va ularning axborotli ta'minotlarini ishlab chiqib, hayotga joriy etish orqali yoshlarda o'zligini bilishi, o'z-o'zini boshqara bilishi, o'z-o'zini tarbiyalay olishi kabi xislatlarni takomillashtirish.

8. Pedagogik diagnostika va prognostika yo'nalishida ilmiy tadqiqot ishlarini davri talabiga mos rivojlantirish. Bunda ilm-fan va texnika-texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlaridan samarali foydalanishga erishish.

9. Ta'lim-tarbiya tizimida modelli, modulli ta'lim texnologiyalariga keng o'rin berish va ular asosida kompyuter uchun muloqotli ishchi dasturlar tayyorlab kompyuterli tizimlar yaratishga erishish va ulardan ta'lim-tarbiyaning innovatsion xususiyatlarini vujudga keltirishda keng foydalanish.

10. Ta'lim-tarbiya jarayonida reyting-nazorat tizimiga katta e'tibor berish va bu jarayonlarni boshqarishni zamonaviy kompyuterlar zimmasiga yuklashga harakat qilish.

11. Uzluksiz ta'lim tizimidagi ta'lim-tarbiya tizimi maqsadi, vazifasi va mazmunini zamonaviy davr talablari asosida tubdan isloh qilishga erishish.

12. Ta'lim-tarbiya tizimi metodologiyasini tubdan isloh qilish konsepsiyasini yaratish, komil inson modelini ishlab chiqish texnologiyasini yaratish.

13. Ta'lim-tarbiya jarayoniga bir butunlikda qarab, unga «tizimiy yondashuv» tadqiqot usulini qo'llashga erishish.

14. Tarbiyaning umumiy metodlarini takomillashtirish, sharq xalqlarining tarbiya borasidagi tajribalarini qo'llash metodikasini yaratish, tarbiya mazmuni va metodini insoniyashtirish;

- istiqloq mafkurasi asosida yoshlarning milliy dunyoqarashini shakllantirish, o'quv fanlarining aqliy kamolot imkoniyatini oshirish sinfdan va maktabdan tashqari ta'lim-tarbiya ishlarining dunyoqarashini tarkib toptirish darajasini oshirish;

- ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini takomillashtirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitish. Axloqiy tarbiyada sharqona namuna metodini qo'llash texnologiyasini yaratish» [14].

15. Kasbiy va mehnat tarbiyasining jamiyat, ishlab chiqarish, ilm-fan, texnika-texnologiyalar asosida rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqarish.

16. Iqtisodiy va ekologik ta'lim-tarbiyani rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanishga erishish va bunda ilm-fan yutuqlaridan muntazam foydalanib borish mexanizmini yaratish.

17. Ma'naviy-ma'rifiy tarbiyani yanada jonlantirish va yoshlarimiz g'oyaviy ongida bo'shliq hosil bo'lishga yo'l qo'ymaslik metodologiyasini yaratish.

18. Aqidaparastlik va terrorizm vabolaridan yoshlarimizni asrashda kasbiy kompyuterli o'yinlardan keng foydalanishga erishish, ayniqsa, kiberterrorizmdan yoshlarimizni asrash mexanizmini yaratishga keng imkoniyatlar yaratish.

19. Ijtimoiy va kasbiy pedagogikasining barcha sohalarini muntazam ravishda davr bilan mos holda takomillashtirib borishga erishish.

20. Ta'lim-tarbiya sohasidagi barcha xatti-harakatlarimizni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va boshqa shu kabi davlat me'yoriy hujjatlari asosida olib borishga erishish va h.k.

Ushbu muammolar qatorini yana ko'plab davom ettirish mumkin.

Ta'limning, o'qitishning vazifasi yoshlarning eng asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bo'lgan har bir kishining aqliy-amaliy imkoniyatlarini ro'yogga chiqarish, ijobiy qobiliyatlarini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojini ta'minlash, o'zi xohlagan kasbini tanlash, uni mukammal egallab, shu sohada samarali faoliyat ko'rsatish uchun moddiy-ma'naviy, tarbiyaviy-didaktik shart-

iborat yaratishdan iboratdir. Bu umumiy vazifadan ta'limning har bir bo'g'ini, turi va bosqichlarining o'ziga xos vazifalari kelib chiqadi.

Ushbu ma'noda pedagogika fanining **vazifalari** quyidagilardir:

- SHarq va G'arb xalqlari yaratgan, xalq og'zaki ijodiyotiga asoslangan pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar, pedagog va olimlarning tarbiyashunoslikka doir ilg'or g'oyalari o'rganib, tahlil qilib, barkamol shaxsni shakllantirishning qonun-qoidalari va zaruriy sifatlarini aniqlash;
- Pedagogika – tarbiyashunoslikdagi ta'lim-tarbiya nazariyasini hozirgi davr umumiy metodikasi bilan uzviylik muammosini ishlab chiqish va zamonaviy pedagogik texnologiyalar talablariga amal qilish;
- ta'lim-tarbiya nazariyasidagi qoida, qonun, tamoyil, metod va usullarni o'qituvchi amaliy hayoti bilan bog'lab bo'lajak o'qituvchilarga o'rgatish;
- xalq ta'limini boshqarish va unga rahbarlik masalalarini chuqur o'rganib, o'qituvchilarni qanday tayyorlash muammolarini hal etish.

Ma'lumki, inson kamoloti, uning yashash davridagi muhit va tarbiyaga hamda o'sha davrlardagi ongli faoliyatiga bog'liq holda rivojlanadi. Bola juda yoshligidan boshlab kattalar yordamida tashqi muhit bilan turli xil aloqada bo'ladi va asta-sekinlik bilan bu faoliyat ularning shaxsiy xususiyatlariga ta'sir etib, shaxs sifatida shakllanib boradi.

Umuman, pedagogik jihatdan to'g'ri va maqsadga muvofiq qilib o'rnatilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Rahbarlik qilinmagan faoliyat esa bir yoqlama bo'ladi yoki salbiy rivojlanishga olib kelishi mumkin.

Fanlar tizimida pedagogikaning o'rni va ahamiyati

Pedagogika fani tarbiya nazariyasi va dialektikaning uyg'unligi asosida dunyoda bozor munosabatlarini shakllantirish, milliy-ma'naviy meros, an'analar, odatlar milliy va umuminsoniy qadriyatlarining boy manbalari bo'lgan tarbiya ta'limi berish haqidagi tushuncha, bilim, ko'nikma va malaka hosil qilishda muhim fanlar qatori o'z o'rni va aloqadorligi bor. Pedagogika falsafa, psixologiya,

odam anatomiyasi va fiziologiyasi, sinergetika va informatika kabi fanlar bilan mushtarak rivojlanib kelgan.

Bugungi kunda bir qator umumiy masalalar ishlab chiqilganki, bu masala falsafada ham, pedagogikada ham barobar mavjuddir. Bular jumlasiga tabiat bilan boshqa ijtimoiy hodisalar orasidagi o'zaro aloqalar: dunyoqarashni, axloqiy, mehnat va estetik tarbiyani shakllantirish masalalari; shaxs va jamoa munosabatlari; ta'lim jarayonining mohiyatini tushunish hamda bilishning dialektik nazariyasini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan genezeologik masalalar va boshqa muammolar kiradi. Pedagogikaning aniq masalalarini ishlab chiqishda falsafaning sotsiologiya, etika (axloq-odob), estetika kabi tarmoqlari katta ahamiyatga egadir.

Insonning aqliy rivojlanish qirralarini, jihatlarini o'rganadigan boshqa fanlardan farqli o'laroq, pedagogika inson shaxsi, uning taraqqiyot bosqichlari bilan shug'ullanadi. Bugungi kunda pedagogika fani ko'p tarmoqli fan sifatida namoyon bo'lmoqda. Jumladan, pedagogika fanlari tizimiga etnopedagogika, maktabgacha ta'lim pedagogikasi, kasbiy ta'lim pedagogikasi, oliy maktab pedagogikasi, axloq tuzatish va mehnat pedagogikasi, jismoniy kamolot pedagogikasi, harbiy pedagogika, maxsus pedagogika: kar-soqovlar (surdo) pedagogikasi, ko'rlar (tiflo) pedagogikasi, aqliy jihatdan orqada qolgan (oligofreno) pedagogika, logopedagogika, pedagogik mahorat kiradi.

Pedagogika fanlarining boshqa fanlar bilan aloqasi. Pedagogika fani inson tarbiyasi bilan shug'ullanganligi sababli unga hamma fanlar ko'maklashishi, tabiiydir. Inson tarbiyasining qaysi sohasini olib ko'rsangiz, u qaysidir fan bilan aloqadorlikda amalga oshiriladi, o'sha fanning qonun-qoidalariga suyanadi. Pedagogikaning metodologik asosi bilan nazariyasi va tarbiyadagi qonun-qoidalari bevosita falsafa fanining ta'sirida amalga oshiriladi. Abu Nars Forobiy «Talxisu Navomisi Aflotun» (Aflotun qonunlarining mohiyati) asarida inson kamolotini falsafa fanining ta'sirida rivojlanishini shunday ko'rsatgan edi: «Yaxshi fazilatga ega bo'lgan shahar aholisi eng baxtiyor odam bo'lishi, qonunlarga ixtiyoriy bo'ysinishini ta'minlash uchun qonunlarni takomillashtirish, ulardagi qoidalarni

mustahkamlash uchun zarurdir». Pedagogika psixologiya, mantiq, huquq va tibbiyot fanlaridagi qonun-qoidalarga bevosita bog'lanadi. Pedagogika fanidan bolalarni davrlarga bo'lish tizimini asoslashda anatomiya, fiziologiya, maktab gipnensi fanlarning ham o'rni kattadir. Pedagogika ilmiy tadqiqot metodlarini takomillashtirishda matematika, fizika, EHM kabi fanlar bilan bog'lanadi.

Mustaqil O'zbekistonda milliy pedagogika fani bevosita iqtisod fani bilan bog'lanib, bozor iqtisodiyotiga o'tish muammolarini, iqtisodiy tarbiya masalalarini uzviylik bilan amalga oshiradi.

YUNESKO ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlardagi mehnat bilan band bo'lgan aholining yarmidan ko'proq qismi ma'lumotlar yig'ish, ishlab chiqarish, qayta ishlash va tarqatish (uzatish) bilan shug'ullanmoqda. Bunday muhim asosni fanlarning pedagogika fani bilan o'zaro integratsiyasi, ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalarisiz va innovatsion yondashuvlarsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni va uni olib borish uchun yaratiladigan axborot texnologiyalari va tizimlari yaratilishida intellektual salohiyatli barkamol avlodning ijodiy mehnatini, ravanuvchanligini, tashabbuskorligini, yangilikka qiziquvchanligini va shu kabi innovatsion jarayonlarga kirib borishi e'tiborga olinadi va bu jarayon tejalashtirilgan natijani qo'lga kiritgunga qadar davom etadi. Bu biron ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llanilayotgan turli maqsadlardagi bilim berishning ilmiy-uslubiy yo'llari bo'lib, bilim olishning chegarasini va ilmiy tafakkurni kengaytiradi, fazoviy fikrlashni, ijodkorlikni va sezuvchanlikni (sinchkovlikni) rivojlantiradi.

2.4. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari

Metod haqida tushuncha

Metod (lotincha – metodas – yo'l so'zidan) tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot deb tarjima qilinadi. Ilmiy tushuncha sifatida «metod» so'zi keng ma'noda muayyan maqsadga erishish yo'lini, tor ma'noda tabiat va ijtimoiy hayot hodisalari va qonuniyatlarini bilish maqsadida qandaydir vazifani hal etish usulini bildiradi.

Ob'ektiv dunyoni bilish, nazariyada nimani o'rganish kerak, kimni va qanday tarbiyalash lozim degan masalalar mavjud bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liqdir.

Pedagogika fani o'z mazmun mohiyatini boyitishda, yangilashda mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarini uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganadi. Umuman, pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlarining katta boyligi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'qitilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va boshqalar hisobga olinadi.

Ushbu ilmning ilmiy tadqiqot usullari deganda yosh avlodni tarbiyalash, bilimni qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki yo'llari, uslublari va vositalari majmui tushuniladi. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot usullarini qanchalik to'g'ri tanlasa, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yuksaladi. Ammo shuni ta'kidlash lozimki, ilmiy tadqiqot metodlari tizimi hozirgacha fanda to'la yaratilmagan, hal etilgan emas.

Mavjud metodlar (usullar) asosan quyidagilardir:

- adabiyotlarni o'rganish metodi;
- kuzatish metodi;
- suhbat metodi;
- bolalarni ijodini o'rganish usuli;
- maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi;
- eksperiment, tajriba-sinov usuli;
- test sinovlari metodi;
- statistik ma'lumotlarni tahlil qilish usuli;
- matematika va kibernetika usullari;
- sotsiologik tadqiqot metodi.

O'qitish metodi o'qituvchi va o'quvchilar nazariy hamda amaliy bilish faoliyatining ta'limiy vazifalarini bajarishga qaratilgan yo'ldir, deydi prof. R.A.Mavlonova. U o'qitish metodlariga quyidagi muayyan talablarni qo'yadi:

1. O'quv materialini o'rganishning o'qituvchi tavsiya etgan yo'li fikrlashning dialektik-materialistik usuli mustaqil qarashlar, irodaviy xususiyatlari va xulqning

qo'llanishiga olib borishi kerak. Ana shu talab nuqtai nazaridan metod tarbiyaviy maqsadga bo'lishi lozim.

2. O'qish metodining ilmiy asosi yaqqol va aniq bo'lishi zarur. SHundagina o'qituvchi mazkur metod orqali qanday masalalar qo'yilishi va hal qilinishi mumkinligini, qanday masalalarni hal qilib bo'lmazligini ko'ra oladi.

3. O'qitishning tizimliliigi uning samaradorligini belgilaydi.

4. O'qitish metodining tushunarililigi: o'qitishning yo'li o'quvchi uchun qabul qilinishi va qo'llanishi, o'quv materialini o'rganishning usuli esa bilimlarni o'zlashtirishning imkoniyatlariga muvofiq bo'lishi lozim.

5. O'qitishning ongliklik va faollik zaruriyati nihoyatda jiddiy talabdir.

6. Bilimlarning puxtaligi va asosililigiga e'tibor.

7. O'qitish metodikasida nazariy va amaliy hodisalarning muvofiqiligi.

Har qanday metoddan biror maqsadga erishish ko'zda tutiladi va shuning uchun u qandaydir maqsad qo'yishni, unga erishish bo'yicha faoliyat usulini, ana shu faoliyatni amalga oshirishda yordam beradigan vositalarni bilishni taqozo qiladi. Bir so'z bilan aytganda, o'qituvchi va o'quvchilarning xatti-harakatlariga asoslangan pedagogik metod natijasida o'quvchilar bilim, iqtidor va ko'nikmalarga erishib bo'ladilar, o'z dunyoqarashini, tafakkurini va ma'naviyatini yuksaltirishga erishadi.

Fa'lim-tarbiyaga taalluqli xatti-harakatlarni tafakkurga asoslanib tahlil qilish pedagogika va didaktikada yagona usul hisoblanadi.

Yan Amos Komenskiyning «Buyuk didaktika», K.D.Ushinskiyning «Inson tarbiya predmeti sifatida» asarlarida masalaga shunday yondoshishni ko'rish mumkin.

O'quv tarbiya jarayoni haqida jiddiy xulosa chiqarish uchun muntazam o'qishda olib borilgan kuzatishlar, tajriba, faktlarga asoslangan emperik tadqiqotlar natijalariga asoslanish zarur.

Pedagogik ilmiy tadqiqot metodlari

Pedagogika fanining tarixiy taraqqiyotini o'rgatuvchi va milliy mafkurani shakllantiruvchi hal qilinishi lozim bo'lgan muammolar bor. Pedagogik muammolarni hal qilishda turli-tuman tadqiqot metodlari mavjud. Yuqorida keltirganimizdek, metod lotincha «metodos» - yo'l so'zidan olingan bo'lib, ilmiy tadqiqot esa shu metodlar orqali nazariy, mafkuraviy, ilmiy va ijtimoiy hayot hodisalarini, ularning qonuniyatlarini bilishga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqot metodlari olimlar tomonidan turlicha asoslab berilgan:

Akademik S.Rajabov tahriri asosidagi pedagogikada kuzatish, suhbat, maktab hujjatlarini tahlil qilish, eksperimentlar metodi, statistika ma'lumotlarini tahlil va sintez qilish, anketalar hisoblash matematikasi va kibernetika metodlar asoslab berilgan. I.F. Xarlamovning «Pedagogika» qo'llanmasida esa kuzatish, savol-javob, maktab hujjatlarini o'rgatish, eksperiment tajriba, modellashtirish metodlari berilgan. A.K.Munavvarov tahriri ostidagi «Pedagogika» o'quv qo'llanmasida kuzatish, suhbat, bolalar ijodini o'rganish, test so'rovnomalari, maktab hujjatlarini tahlil qilish, matematika va kibernetika metodlari berilgan. Mavjud pedagogik darsliklarning deyarli hammasida metodlarni tavsiflab chiqishning bir xillik holati mavjud. Ilmiy tadqiqot faoliyatimizda bulardan foydalanish bizdan ijodiy yondashishni talab qiladi. Ilmiy pedagogik tadqiqot metodlarini biror pedagogik muammoni hal qilish maqsadida talaba, o'qituvchi-tarbiyachi, aspirant-tadqiqotchi va ilmiy xodimlardan foydalanadilar. Ilmiy izlanishlar dastlab adabiyotlarni o'rganib, tahlil qilishdan boshlanadi.

Adabiyotlarni o'rganish metodi – pedagogik adabiyotlarni o'rganish jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni aks ettiruvchi, mutafakkir va ma'rifatparvar pedagog olimlarning asarlari, mustaqil O'zbekistonning iqtisodiyotiga, mafkurasiga va ma'naviyatiga doir adabiyotlar, O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov asarlari, tadqiqot mavzusiga doir darsliklar, monografiyalar, risolalar va maqolalar, tadqiqot mavzusiga doir pedagogik-psixologik tadqiqotlar, dissertatsiyalar o'rganiladi, umumlashtiriladi, xulosa chiqaradi.

Kuzatish metodlari – kuzatish adabiyotlarni oʻrganishdan boshlanadi. Kuzatishni tadqiqotchi biror maqsadni koʻzda tutib tashkil etadi. Kuzatish rejalashtiriladi, uning dasturi tuziladi. Bunda kuzatish tezligi, soni, manzili, vaqti, vaziyatni kuzatish, materillarni qayd qilish muddati belgilanadi. Kuzatish muddatiga koʻra ikki turga ajraladi: qisqa va uzoq muddatli kuzatish - qisqa kuzatish obʻektning kundalik faoliyatidagi oʻzgarishlaridan maʼlum xulosaga kelish. Uzoq muddatli kuzatish - qoʻyilgan maqsad, reja va dastur asosida olib borilib, maʼlum ilmiy, yakuniy xulosaga kelinadi. Kuzatishni yakuniy qayd qilishda kinosʼyomka, video yozuvi, televidenie va boshqa texnik vositalardan foydalanish mumkin. Kuzatish metodidan toʻgʻri foydalanish oʻquv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi. Yangi ijodiy faoliyatga boshlaydi.

Suhbat metodi – tadqiqot mavzusining biror tomoni yoki hodisalari haqida olib olish maqsadida maxsus shaxslar bilan ogʻzaki savollar berilib, ulardan xabar olish jarayonidir. Soʻroqlar mavzu doirasida mantiqan mazmunli, tartibli va aniq ifodaga ega boʻlishi lozim va uni toʻgʻri yoki notoʻgʻriligiga qarab, tuzib, natijasi aniqlanadi. Suhbat metodi jarayonida intervyu olish ham mumkin. Oʻrinli, mantiqan yuksak javoblar yoki noaniq javoblar magnit lentalariga yozib boriladi va saqlanib qayd etiladi.

Pedagogik eksperiment – har qanday pedagogik tadqiqotning asosidir. Pedagogik eksperiment yordamida ilmiy farazlarning ishonchligi tekshiriladi, pedagogik jarayonlarning ayrim elementlari oʻrtasidagi bogʻliqlik va munosabatlar aniqlanadi. Pedagogik eksperiment ikki turga boʻlinadi: qayd qiluvchi va shakllantiruvchi. Qayd qiluvchi eksperiment orqali taʼlim yoki tarbiya jarayonidagi mavjud muammolar aniqlanadi. SHakllantiruvchi eksperimentda esa zaruriy maʼlumotlar oʻquvchilarda shakllantiriladi. Pedagogik jarayonni aniqroq oʻrganish maqsadida eksperimentator oʻzi tashkil etgan jarayonni kuzatadi. U pedagogik jarayonga aralashadi, tarbiyalanuvchilar bilan tarbiyachi faoliyatining muayyan sharoitlarini yaratadi. Pedagogik eksperiment dastlabki maʼlumotlarni, aniq sharoitlarni va oʻqitish usullarini yoki tadqiq qilinadigan materillarni aniq belgilashni, shuningdek, eksperiment natijalarini har tomonlama hisobga olishni

talab etadi. Quyidagilar pedagogik eksperimentning bosqichlari hisoblanadi: eksperiment o'tkazish va natijalarni sharhlash, rejalashtirish, eksperiment maqsadi va vazifasini belgilash, eksperiment natijasiga ta'sir etuvchi omillar va ular darajasining miqdorini aniqlash, kerakli kuzatishlar soni, eksperiment o'tkazish tartibi, olingan natijalarni tekshirish metodlarini o'z ichiga oladi. Eksperimentni tashkil etish va o'tkazish belgilangan rejaga qat'iy amal qilgan holda olib borilishi kerak. SHarhlash bosqichida ma'lumotlar yig'iladi va qayta ishlanadi. Eksperiment o'tkazish ishonchlilik tamoyiliga javob berishi uchun quyidagi shartlarga rioya qilish kerak, ya'ni:

1. Tekshiruvchilar soni va tajribalar miqdorining aniq bo'lishi.
2. Tadqiqot metodlarining ishonchligi.
3. Farqlarning statistik jihatdan ahamiyatligini hisobga olish.

Turli metodlarning o'zaro qo'shib olib borilishi pedagogik tadqiqotlarning samaradorligini va sifatini oshirishga imkon beradi. Bunga matematik metodlarning hamda hisoblash – echish qurilmalari yordamidagi eksperiment natijalarining pedagogikaga kirib kelishi ham yordam beradi. Odatda, o'rtacha arifmetik miqdor, modda, meridean, dispensiya, tanlab olinadigan to'plam majmuining o'rtacha kvadratik chetga chiqishi, o'rtacha olingan qiymat xatosi, belgilarni tuzatish koeffitsientlari hisoblab chiqariladi. Ilmiy tadqiqot natijalari amalda qo'llaniladi. Tugallangan tadqiqotda eng muhim narsa uning natijalari amalda qo'llanilishidir. Mustaqil O'zbekiston sharoitida yangi ilmiy bilimlar juda tez to'planib bormoqda. Biroq, ularni amaliy ishga joriy etish yo'lida qiyinchiliklar borligi ko'zga tashlanmoqda.

Bu qiyinchiliklar o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirish haqidagi bilimlarning ortib borishi bilan ulardan foydalanishning faol imkoniyatlari o'rtasidagi nomuvofqlikdan iboratdir. SHunday bo'lsa-da, bu ularni joriy etish yuzasidan maqsadga muvofiq ishlar olib borishni istisno etmaydi. Joriy etish jarayoni pedagogik tajribani takomillashtirishga qaratilgan faoliyat deb qaraladi. SHu sababli joriy qilinishi lozim bo'lgan tavsiyalarga yuqori talablar qo'yiladi. Talablarning ilmiy asoslanganlik darajasi, ular mazmunining aniqligi pedagoglar

bilan o'quvchilarning mo'ljallangan kuch-g'ayrati mezonini to'g'ri baholashni nazarda tutadi. Joriy etish butun tadbirlar kompleksi bo'lib, u olingan xulosalar haqida pedagogik jamoatchilikni xabardor qilishni, yangi o'quv va metodik qo'llanmalar yaratishni, metodik yo'l-yo'riq va metodik tavsiyalar ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Maktab hujjatlarini tahlil qilish metodi – pedagogik hodisalar va faktlarni tekshirishda maktab hujjatlarini mukammal va chuqur o'rganmoq lozim. Maktab hujjatlarini tashkil qilishda ta'lim qonuniga amal qilinmogi kerak. Maktab hujjatlarini tahlil qilishda o'quvchilarning ijodiy faolligi va mustaqilligini, uning iqtidorini hamda ilg'or pedagogik tajribalarning umumlashtirilishi va joriy etilishini ko'rsatgan taqdirdagina to'liq qiymatga ega bo'ladi.

SHuningdek, o'quvchilarning umumiy miqdori, uning o'sishi yoki kamayishiga sabablari tavsifi, o'quvchilarning fanlar bo'yicha o'zlashtirish darajasiga, sinfdan qolishning oldini olish, rag'batlantirish va jazolash choralari turlariga, maktabning moddiy bazasiga e'tibor beriladi.

Bolalar ijodini o'rganish metodi – maktab o'quvchilari ijodini hamda ularning turli-tuman ishlarini o'rganish va tahlil qilish pedagogik tadqiqotning samarali metodlaridan biridir. Iqtidorli o'quvchilar aqliy qobiliyatlari, oliyjanob axloqiy qiyofalari, estetik didlari, sinchkovliklari va qiziquvchanliklari bilan ajralib turadi. Pedagogika fani bolalar ijodining manbalari va omillarini chuqur bilishga hamda ularni yanada taraqqiy ettirish va takomillashtirishning to'g'ri yo'llarini ko'rsatib berishga qaratilgan.

Statistik ma'lumotlarni analiz va sintez qilish metodi – pedagogik tadqiqotning kerakli statistik ma'lumotlarini ma'lum bir maqsad bilan tizimli o'rganish, mustaqil O'zbekistonda fan, madaniyat, ta'lim-tarbiyani taraqqiy etishiga salmoqli hissa qo'shadi.

Xalq ta'limi sohasidagi, jumladan, ajratilgan mablag'larning doimiy o'sib borishi, darslik va o'quv qo'llanmalari, ko'rgazmali qurollar, o'qituvchi kadrlar tayyorlash, maktab qurilishi, xo'jalik shartnomalari va ulardan tushadigan mablag'lar statistika usuli orqali aniqlanadi.

Anketalar metodi – o‘quvchilardan so‘rash usuli bo‘lib, u o‘quvchilar jamoasining bilimlari to‘g‘risidagi kerakli ma‘lumotlarni olish, ularning fikrlari va qarashlarini aniqlash hamda kasbga yo‘llashni belgilash uchun maxsus shaklda ishlangan bo‘lmog‘i lozim. Anketada ko‘zlangan maqsadga muvofiq savollar bo‘lib, ularning javoblaridan pedagogik natijalar kelib chiqishi ko‘zda tutiladi.

Yozma javoblarni ommaviy ravishda yig‘ib olish metodi anketa metodi deb ataladi. Anketalar ishlab chiqarish murakkab ilmiy jarayon. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi anketalar mazmuniga, berilgan savollar shakliga, to‘ldirilgan anketalar soniga bog‘liq bo‘ladi. Odatda, anketalar anketa ma‘lumotlarini EHMni qo‘llab, matematik-statistik metodlar bilan ishlashga imkon beradigan qilib tuziladi. Xujjatlarning etarli darajada aniqlik bilan shunday tahlil qilinishi pedagogik jamoalarning real faoliyatidagi bog‘lanishlar va bog‘liqliklarni aniqlashga yordam beradi.

Hisoblash matematikasi va kibernetika metodlari – hozirgi zamon ishlab chiqarishi, fan va texnikasining talab hamda manfaatlari turmushda sinalgan texnika vositalari, hisoblash matematikasi va kibernetika usullari maktab ishida va pedagogikada qo‘llanishini talab qiladi. Pedagogik kibernetika shakli bilim berish jarayonini o‘qitish, bilim berish jarayonini boshqarishning alohida formasi sifatida o‘ziga xos xususiyatiga ega. SHuning uchun pedagogik jarayon bilan ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish o‘rtasida katta farq bor.

Pedagogik tadqiqotlarda kino, ovoz texnikasi, foto, televidenie singari texnika vositalaridan keng foydalaniladi. Ular o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi. Bolalar uchun qo‘shimcha rag‘batlantirish omillari hosil qiladi. Ko‘rsatilgan vositalarning har biri bolalarning yoshini hisobga olgan holda o‘quv fani va pedagogik jarayonni mukammallashtiradi.

Sotsiologik tadqiqot metodi – anketa savollari kiritiladi. Bundan maqsad talaba-yoshlarning kasb-hunarga bo‘lgan munosabatlarini, talabalar orasidagi do‘stlik munosabatlarini aniqlash, o‘zi ta‘lim-tarbiya olayotgan oliy o‘quv yurtidagi shart-sharoitlarni bilish, yutuq va kamchiliklarni, yoshlar orasidagi munosabatlarni, dinga, xususan, tasavvufga bo‘lgan qiziqishlarini aniqlash,

talabalarning ma'naviy sifatleri darajasini, bilim olishga ishtiyoqi, adabiyotlar bilan ta'minlanganlik darajasi, ilmiy va kasbiy mahoratlarini oshirishdagi mashg'ulotlar turi, stepindiyalar miqdori, ota-onalarning moddiy yordami, ularning ma'lumoti, ish joyi, talabalarning yashash joyi, ilmiy dunyoqarashini shakllantirishida ta'sir etuvchi omillar, ularning onglik darajasi jarayoni, ma'naviy sifatlar, komillikka erishish uchun tezroq qutilish kerak bo'lgan salbiy sifatleri aniqlashdir.

Milliy dasturning maqsadi, vazifalari va uni ro'yobga chiqarish bosqichlarida yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limni talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishning kafolatlarining ustvorligini ta'minlovchi normativ, moddiy texnika va axborot bazasini yaratish kabi masalalar pedagogik tadqiqotning asosini tashkil etadi.

Ma'lumki, har qanday ilmiy tadqiqot ishida avvalo soha, yo'nalish aniqlanishi va undagi muammo shakllanmogi lozim.

Muammo - bu ilmiy tadqiqot ishida echiimi talab qilinadigan nazariy yoki amaliy masala bo'lib, u mavzuning dolzarbligi asosida ifoda qilinadi. Ular ilmiy, ilmiy-uslubiy, ilmiy-metodologik jihatdan tadqiq etiladigan masaladan iborat bo'ladi.

Ilmiy tadqiqot ishida muammo shunday jarayonki, u mavzu dolzarbligi va ishchi gipoteza asosida ifodalanadi va oxirgi echimga etib bormaguncha u haqda to'liq bilimga ega bo'la olmaymiz, ammo shuni bilamizki, u ilm-fan rivoji va jamiyat talabi bilan paydo bo'ladi. Bu haqda Abu Rayhon Beruniy "Ilm-fan kishilarning hayotiy ehtiyojlarini qondirish zaruratidan paydo bo'ladi" degan qimmatli fikrini IX asrdayoq aytgan edi. Demak, ilmiy muammo sababsiz paydo bo'lmaydi, ular doimo mavjud ilmiy salohiyat va ilmiy ishlanmalar asosida paydo bo'ladi hamda ular muntazam ravishda takomillashib, rivojlanib boradi [6].

Ilmiy tadqiqot ishi davomida muammoni to'g'ri qo'yish va unga mos tadqiqot maqsadini aniqlash muhim bosqich hisoblanadi. Muammo qo'yilishida mavjud bilimlar asosida maqsadga erisha olmaslik bo'lib, unda ilgari bilimlar

asosida tubdan yangicha yondashuvni qila olishlik, ya'ni yangi qonuniyatni ochish imkoni bilan bog'liq ishchi farazni to'g'ri ifodalay olish muhim ahamiyat kasb etadi. Odatda, bu yangi bilim amalda jamiyatga zarur ekanligi faraz qilinadi.

Muammo qo'yilishida quyidagicha bosqichlarga e'tibor berish lozim:

-muammoni izlash;

-xususiy muammoni qo'yish (muammo echimiga erishish uchun maqsadlar ketma-ketligini ifodalash);

-muammoni echish.

Muammoni izlash. Ma'lumki, ilm-fan sohalari hamda tarmoqlari tabiiyki ko'p. ularga mos muammolar ham etarli. Ko'pincha, ilmiy, ilmiy-metodologik, texnologik va texnikaviy muammolar ilmiy xodimlar va mutaxassislarga yaqqol sezilib turadi. SHu sababli ularda muammoni izlashga katta mehnat sarf qilinmaydi.

Muammoni izlash va tanlashda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

-qo'yilgan muammoni echmasdan, belgilangan yo'nalishda metodni, metodologiyani, texnologiyani va texnikani yanada rivojlantirish va takomillashtirish mumkinligiga ishchi farazni shakllantira olishlik;

-rejalashtirilgan tadqiqot ilm-fanga va ta'lim-tarbiyani rivojlantirishga aniq nima berishini aniqlash;

-rejalashtirilgan tadqiqot natijalari asosida olinadigan yangi qonuniyat nimasi bilan usul, vosita va ilm-fan hamda texnika- texnologiyalardagi oldin mavjudlaridan yangi va ko'proq amaliy bahoga ega ekanligini aniqlash.

Xususiy muammolarni qo'yish. Yuqorida qayd etilganidek, muammoni to'g'ri va aniq qo'yish, tadqiqot maqsadi va vazifalarini to'g'ri aniqlash, tadqiqot ko'lamini belgilash va ular asosida tadqiqot manbaini aniqlash ilmiy tadqiqot ishining muhim bosqichlaridir. Bunda, ayniqsa bosh muammoni to'liq ifodalashga imkon beruvchi xususiy muammolar va ular ketma-ketligini hamda aloqadorlik qonuniyatlarini ilmiy talqin qila bilish ham ilmiy tadqiqot ishini olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunda quyidagi bosqichlarni, ya'ni xususiy muammolar va ular echimlarini bosh muammo echimini topishdagi bosqichlarini qayd etish maqsadga muvofiq:

-tadqiqot manbai faoliyat ko'rsatishiga tegishli ko'rsatkichlar, omillarni o'rganib chiqish va ular orasidagi mavjud aloqadorlik qonunlarini o'rganish hamda ko'rsatkichlar ierarxiyasiga e'tibor berish va nihoyat ma'lumni noma'lumdan ajratish;

-muammoni qo'yish uchun o'sha sohadagi ilm-fan, ta'lim-tarbiya, texnika-texnologiyalarning yutuqlarini tadqiqotchi mukammal o'zlashtirgan bo'lmog'i lozim, aks holda echilgan muammoni va hattoki undan saviyasi pastroq muammoning echimini topishga ortiqcha vaqt sarf qilinishi mumkin;

-noma'lumlarni cheklash: tadqiqot manbaini aks ettirish (ifodalovchi) ko'rsatkichlar tabiatni o'rganish va asosiylarini olib qolish, ikkinchi darajalilarni tashlab yuborish;

-noma'lumlarning aniqlanish va o'zgarish sohalarini aniqlash;

-muammo echimining aniq shartlarini belgilab olish va shuning bilan birga muammo turi ham asoslanadi;

-butun tadqiqotning umumiy metodologiyasini asoslash, o'lcham va baholash mezonlarini aniqlash;

-tadqiqot echimi variantlarini mavjud echimlardan yangiligi hamda istiqbolli ekanligini asoslash.

Muammoni yoyish. Bir qarashda ilmiy, metodologik, ilmiy-texnikaviy muammolar bir qirrali muammoday bo'lib ko'rinadi. Aslida muammoning echimini topish jarayonida uning keng qamrovli ekanligi yoki ko'p qirraliligi aniqlanadi. Muammoning echimi ko'pincha uning yoyilishi bilan mos keladi, ya'ni xususiy muammolar echimlarini topishga to'g'ri keladi. Ular har qanday xususiy muammolarni bog'lovchi, aniqlovchi, to'g'rilovchi xususiyatga ega bo'lgan bosh muammo atrofida jamlanadi. Bunday xususiy muammolarni echish tadqiqotchiga bosh muammo echimiga javob izlashda ma'lumotlar, axborotlar va dalillarni beradi.

Xususiy muammolar ma'lum darajada asosiy muammoning rejalariga o'xshash bo'ladi. Bunda tadqiqot manbaini yangi aloqadorliklar bilan o'rganish, yangi manba bilan yoki manbaini yangi sharoitda o'rganishga tenglash mumkin.

Ilmiy-tadqiqot ishining markaziy muammosi – muammo har xil turdagi (nazariy, nazariy-amaliy, amaliy) jihatlardan iborat ekanligi va ular orasidagi bog'lanishning xilma-xilligidir. Ular ba'zi hollarda alohida tadqiqot mavzusi sifatida ham ko'rinishi mumkin va hattoki alohida kichik muammo yoki mustaqil muammo sifatida ham qaraladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida quyidagicha fikrlarni keltirish mumkin:

-biror bir muammo (xususiy muammo bosh muammoga yoki boshqa bir yo'nalishdagi muammoga) o'sib, o'rganilib, takomillashtirilib, tadqiqot maqsadiga o'zgina o'zgartirish kiritilib, boshqachasiga aylantirilishi mumkin;

-biror bir muammoni o'rganish davomida yangi fikr va yangi savollar (muammolar) yuzaga chiqadi, bosh muammoning muhim jihatlari ko'payadi (kengayadi);

-biror bir muammo echimini topishda boshqa muammoning tug'ilishi bosh muammoning kattagina ko'lamda yoyilishini tug'diradi.

Bugungi ta'lim tizimi, uning maqsadi va vazifalari, Respublikamiz taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ta'lim-tarbiya oldiga qo'yilgan muammo echimiga mos kelishi kerak. Jahon miqyosida hukm surayotgan fan-texnika taraqqiyoti mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarish va uning kelajagini belgilab borishdagi kishilar intellektual salohiyati haqidagi axborot muhimligini ko'rsatmoqda.

Jamiyatning intellektual salohiyatiga mos bo'lgan kelajak avlodni tarbiyalash ham bu boradagi muhim muammolardan iborat bo'lib, ularning echimini topish esa "XXI asr – intellektual asr"ning faol ishtirokchisini tarbiyalash kabi istiqbolli natijalarni qo'lga kiritishni taqozo etadi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni murakkab ko'p qirrali, ko'p holatli, o'ziga xos dinamik tizimdir. SHu sababli uni optimal boshqarish variantlarini topish

tadqiqotchilardan katta ilmiy salohiyatni talab etadi. Bugungi kunda ta'lim metodlari, usullari va texnologiyalari zamon talabi asosida kengayib bormoqda. Bir vaqtning o'zida ta'lim-tarbiya jarayonining turli jabhalarini qamrab oluvchi kompleks bilimga ega bo'lishga har qanday xalq ta'limi tizimi xodimining qobiliyati etarli bo'lavermaydi. Bunday hollarda albatta, ta'lim-tarbiya haqidagi ma'lumotlar, ma'lumotlar ombori, axborotlar, axborotlar banki, axborotlashtirish texnologiyalari haqidagi bilimlar banki katta imkoniyatlarni qo'lga kiritishga keng sharoitlar yaratib beradi.

Kelajakda nafaqat bilimlar banki, balki ta'lim tizimini egallash kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malaka ham jahon ta'limi talablariga javob beradigan bo'lishi lozim. SHu sababli xalq ta'limi tizimi oldiga qo'yilayotgan qator vazifalar davlat siyosati darajasiga aylantirilgan. SHuning bilan birga samarali ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqarish va ularni amaliyotda joriy etish bugungi kundagi ilmiy tadqiqot ishimiz diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

Bunda ilmiy tadqiqot ishining ilmiy-nazariy asoslarini e'tiborga olgan holda ta'lim texnologiyalarini yaratishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

-rejalashtirilgan ta'lim texnologiyasiga ijtimoiy - pedagogik asoslar nimalardan iborat ekanligini aniqlash;

-ta'lim texnologiyasining jarayon sifatida bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan ierarxik qat'iy ketma-ketligi mavjudligini aniqlash va ularning funksional tuzilmasi nimalardan iboratligini belgilash;

-mavjud texnologiya bugungi kun talabi va jahon ta'limi talablariga mos kelishligini o'rganib chiqish;

-agar qaralayotgan ta'lim texnologiyasi yaxlit tizim sifatida qaralsa, uning tuzilmasi tashkiliy-funksional qism tizimlar (elementlar) bo'yicha ifodalash mumkinligini o'rganish;

-ta'lim texnologiyasining maqsadini o'rganilayotgan o'quv predmeti (muayyan tarbiya jarayoni) maqsadlari bilan mos keltirish.

Ta'lim texnologiyasi – aniq bir o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan qonun-qoida, metod va usullardan iborat bo'lib, u ta'limda ko'zlangan

maqsadga erishish bosqichlarini o'zida aks ettirgan va ta'lim jarayonini maqsadga muvofiq boshqarishga erishish imkonini beruvchi jarayondir.

Pedagogik tadqiqotlarni olib borishda, ayniqsa pedagogik samaralar beradigan ilmiy - uslubiy ishlanmalar yaratishda nazariy xulosa va umumlashtirishlarga tayanadigan ham nazariy, ham amaliy fikrlash tadqiqotchida rivojlangan bo'lishi kerak. Bu borada tadqiqotchi ilmiy fikrlash uchun quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

- tadqiqot maqsadini aniq ifodalay bilish kerak;
- ilgari bajarilgan nazariy yoki tajribaviy (eksperimental) tadqiqotlarga tayanadigan farqni ishlab chiqqan bo'lishi zarur;
- tadqiqot metodologiyasini shakllantirgan bo'lishi lozim;
- tadqiqot bosqichlarini aniqlab chiqqan olish qobiliyatiga ega bo'lish kerak;
- ishlab chiqilgan uslubiyat va rejaga mos qo'shimcha xususiy tadqiqotlar ham o'tkaza olish ko'nikmasiga ega bo'lish zarur;
- olingan natijalarni ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil qila olishligi kerak;
- xulosalarni ifodalashning tavsifli ekanligini yodda tutish lozim.

Pedagogik tadqiqot yo'nalishi bo'yicha ilm-fan tarixidagi dalillar misolida ilmiy izlanishning mantiqiy ketma-ketligi haqida ilmiy fikrlar tadqiqotchida shakllangan bo'ladi. Bunda olimlarning u yoki bu nazariy yoki eksperimental kashfiyotlarga qanday erishganliklari tahlili haqidagi ma'lumotlar muhim rol o'ynaydi. Qanday muammolar olimlarni tadqiqotlar bilan shug'ullanishga undaganligini, nima sababdan fan rivojlanishi bosqichida ushbu muammo hal etilganligini, bu tadqiqot texnika va iqtisodiyotning rovojlanishi bilan qanday bog'langanligini ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida tadqiqotchida dialektik fikrlash usulini shakllanishida zarur omil bo'lib hisoblanadi. Bularni e'tiborga olib pedagogik tadqiqotlar olib borishda muayyan yo'nalish bo'yicha bilimlar tizimini ishlab chiqish kerakki, bularni bajarish davomida tadqiqotchi deduksiya usulidan foydalanib, ilmiy - uslubiy ishlanmalar haqida xulosalar chiqara olishga erishsinlar.

Ma'lumki, har bir tadqiqotchi oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni o'rganish, o'zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotini shularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun ta'lim tizimini muntazam ravishda takomillashtirib borish, yosh avlodni ilmfan asoslari bilan chuqur qurollantirish lozim. Zero, ilm olish va uni takomillashtirish yo'lidagi izlanish hamda zahmatlar insonning etiqodi va dunyoqarashini shakllantirib, uni ma'naviy-axloqiy kamolot sari etaklaydi. Bu borada olib borilayotgan pedagogik tadqiqotlar amaliy ahamiyatining roli beqiyos.

SHu sababli pedagogik tadqiqotlarning ilmiy-nazariy asoslari bilan, ularning amaliy ahamiyati ham e'tiborga olinadi. Amaliy ahamiyatini ilmiy asoslanganligini baholashda bu boradagi ilmiy-nazariy ishlanmalarni nechog'lik amaliyotga foydasi tegishligini tajriba-sinov ishlari natijalaridan ko'rish mumkin.

Olingan natijalar tahliliga asoslanib, ta'lim oluvchilar va beruvchilardagi bu bilimlar "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" bilan belgilangan milliy yo'naltirish tamoyillarini to'liq amalga oshirish imkoni etariligi aniqlanadi. Bunda, asosan tajriba-sinov ishini amalga oshirish xususiyatlaridan kelib chiqib ta'lim oluvchini tegishli axborotlar bilan taminlashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish shakllari, usullari, vositalari va mazmuni ishlab chiqiladi.

Pedagogik tadqiqotlar xususiy o'qitish metodikasiga tegishli bo'lganda, asosan natijalarni miqdoriy taqqoslash mezonlari va ularning geometrik interpretatsiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda, asosan yaratilgan ta'lim texnologiyasi bo'yicha sifat ko'rsatkichlari bilan nazorat guruhidagi sifat ko'rsatkichlari taqqoslanadi va ularga miqdoriy tavsianomalar berilib, shular asosida uslubiy tavsiyalar va ko'rsatmalar ishlab chiqiladi.

Ilmiy tadqiqot ishining keyingi bosqichida belgilangan pedagogik samaradorlik mezonini asosida tajriba-sinov ishi natijalarini baholashda ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyasini amaliyotga qo'llashdagi tajriba-sinov ishi natijalari bo'yicha muammoga qo'yilgan maqsadga erishganlik **tashxis** qilinadi. Bu jarayon ham o'ziga xos ijodiy jarayon bo'lib, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari va ularning samaradorligi kelajakda shug'ullanilayotgan yo'nalish

taraqqiyotiga mazkur ishlanmalar ta'siri salmog'ini baholay bilishdan iboratdir. Keyin tadqiqot natijasining mos sohasini takomillashtirish va rivojlantirish **bashorat** qilinadi.

SHakllangan tashxis va bashorat orqali ilmiy tadqiqot ishiga **xulosa** chiqarilib, umumlashtirilib, maqsadga erishganlik aniqlanadi va undan tadqiqotning nazariy hamda amaliy ahamiyati hisobga olinib, yaratilgan ishlanmalarni amaliyotga qo'llashga yo'riqnoma va ko'rsatmalar tayyorlanadi.

Ilmiy tadqiqot ishining qayd etilgan amaliy ahamiyati bahosi rasmiylashtiriladi va lozim topilganda ulardan ommaviy foydalanish uchun risolalar tayyorlanadi.

Ilmiy tadqiqot ishining qayd etilgan ketma-ketligini joriy qilishda o'z navbatida tadqiqotchidan dastlabki ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlashdan tortib, ta'lim modullari yoki modellarni tuzishga ilmiy tadqiqot ishini yuqori saviyada olib borishni talab etadi. Tabiiyki, bu bilan ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyalarining hayotiyiligi oshadi va pedagogik samaradorligini ta'minlash kafolatlanadi.

Esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

Pedagogika – grekcha so'zdan olingan bo'lib, «paydagogos» - bola etaklovchi ma'nosini anglatadi va tarbiya qonuniyatlari haqidagi fandır.

Tarbiya – ijtimoiy hodisa bo'lib, insonning shaxs bo'lib shakllanishi uchun unda jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi.

Ta'lim – ta'lim oluvchiga maxsus tayyorlangan mutaxassislar yordamida bilim berish va ularda ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonidir.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma, malaka hamda tarkib topayotgan dunyoqarashlar majmui.

Bilim – odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida to'plangan va umumlashgan tajribasi yoki kishining tabiat va jamiyat hodisalari asosida shakllangan axborotlari majmuidir.

Ta'limning milliy modeli – mamlakatda ta'lim tizimini sog'lom pedagogik tafakkur asosida tubdan isloh qilish. ta'lim-tarbiya muassasalarida tayyorlanadigan kadrlarni intellektual, ma'naviy va axloqiy saviyasiga ko'ra rivojlangan mamlakatlardagi darajaga etkazish bo'yicha belgilangan nazariy-metodologik, amaliy pedagogik yondashuvlar majmuasi.

Muammo – ilmiy tadqiqot ishidagi echimi talab qilinadigan nazariy yoki amaliy masala bo'lib, mavzuning dolzarbligi asosida ifoda qilinadi.

Ilmiy tadqiqot – bu ob'ektiv borliqni, qonuniylikni va dunyo barqarorligi hodisalar aloqadorligini o'rganadigan jarayondir.

Ta'lim texnologiyasi – aniq bir o'quv predmetini o'qitishning qonun-qoida, metod va usullaridan iborat bo'lib, ta'limda ko'zlangan maqsadga erishish imkonini beruvchi jarayondir.

Metod – lotincha metodos so'zidan olingan bo'lib, tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot tushunchalarini anglatadi. O'qitish va tarbiyalashning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki yo'llari, uslublari, vositalari majmui tushuniladi.

Fikrlash – bu tahlil va sintez qilish, taqqoslash, abstraksiyalash, umumlashtirish va xulosa qilish singari xayoliy harakatlar orqali amalga oshirishdir.

Xulosa qilish – nimanidir tasdiqlash yoki inkor etish orqali hukm chiqarishdir.

☑ Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagogika fani nima haqida bahs yuritadi?
2. Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqasini aytib bering.
3. Pedagogika fanining bo'limlari deganda nimani tushunasiz?
4. Pedagogika fanining dolzarb muammolarini aytib bering.
5. Pedagogika fanining vazifalari nimadan iborat?
6. Pedagogikaning metodologik asosini nima tashkil etadi?
7. Intellektual avlod tarbiyasi deganda nimani tushunasiz?

8. Pedagogika fanining rivojiga hissa qo'shish SHarq va O'rta Osiyo olimlaridan kimlarni bilasiz?

9. Kamil inson tarbiyasi deganda nimani tushunasiz?

10. Pedagogikaning shug'ullanuvchi sohasi va maqsad, vazifalarini ifodalovchi shaklni tushuntiring.

11. Ilmiy tadqiqot ishi haqida tushuncha bering.

12. Ta'lim texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?

13. Pedagogik tadqiqot olib borishda nimalarga e'tibor qaratish kerak?

14. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari deganda nimani tushunasiz?

15. Kuzatish metodini tushuntirib bering.

16. Pedagogik eksperiment va uning turlarini izohlab bering.

17. Anketa metodi deganda nimani tushunasiz?

18. Ilmiy tadqiqot jarayoni uzluksizligi deganda nimani tushunasiz?

19. Test sinovlari metodining vazifasi nimadan iborat?

20. Pedagogik-ilmiy xodimlar tayyorlash jarayonining uzluksizligi nima?

[[[Mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1 Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. – 7 tom. – T.: «O'zbekiston», 3-4-bet.
- 2 Karimov I.A. Ilm-ziyo salohiyati – yurt boyligi // Ma'rifat gazetasi, 21 iyun, 1993 y.
- 3 Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat mafkura. I tom. – T.: «O'zbekiston», 1996. – 76 bet.
- 4 Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li // «Xalq so'zi» gazetasi. – T.: 2007 (13.08.07y.). – 2 bet.
- 5 Abu Ali ibn Sino. SHE`rlar va tibbiy doston. – T.: 1981. – 14 bet.
- 6 Akmalov A. Dunyoviylik daxriylik emas // «Ma'rifat» g. – T.: 2004 (27.03.2004). – 7 bet.
- 7 Jo'raev N. «Agar ogoh sen...» -T.: SHarq, 1998. –220 b.

8. Ibragimova G., To'raqulov X.A., Alibekova R. "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani bo'yicha yordamchi uslubiy qo'llanma. - T.: CHo'lpon, 2003. - 128 b.
9. Ibrohim Haqqul. Ilmni kim vositai jahon etar... // «Tafakkur» j. №1. - T.: 2007. - 20-33 betlar.
10. Komilov N. Komil inson - millat kelajagi. - T.: «O'zbekiston», 2001. - 47 bet (5-6 betlar).
11. Muhammad Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. - T.: «Fan», 1983. - 59-bet.
12. Pedagogika. Darslik. R.Mavlonov taxriri ostida.-T.: O'qituvchi, 2001. - 6 b.
13. Falsafa: qomusiy lug'at. -T.: «SHarq», 2004. -324-bet.
14. CHoriev A. XXI asrda pedagogika fani // J. Xalq ta'limi.- T.: 2001.- №4. - B. 24-31.

Insonni inson qilib yetishtiruvchi narsa – TARBIYADIR.

Demokrit.

3-MAVZU: SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIYASI VA IJTIMOYLAHVU

REJA:

1. Pedagogik antropologiya. Indivud va shaxs haqida tushuncha. SHaxs tarbiya ob`ekti va sub`ekti sifatida.
2. SHaxsni kamol toptirishda tarbiya va faoliyatning o`zaro bog`liqligi.
3. SHaxs shakllanishining yosh davrlari va ularning o`ziga xos xususiyatlari.
4. Barkamol shaxs tarbiyasining ma`naviy-ma`rifiy asoslari. SHaxs kamolotining yoshlar dunyoqarashidagi ahamiyati.

Mavzuning maqsadi:

SHaxs, individ haqida, uni har tomonlama barkamol shaxs qilib shakllantirishga ta`sir etadigan omillar, shakllanishning yosh davrlari, barkamol shaxs shakllanishida ma`naviy-ma`rifiy asoslar to`g`risida ma`lumot berish, ularda dunyoqarash, axloq, intizomni shakllantirish.

Mavzuning vazifalari:

- shaxs va individ tarbiya jarayonini ob`ekti va sub`ekti ekanligi, shaxs rivojlanishining biologik va ijtimoiy asoslari hamda jihatlarini yoritish;
- shaxsni kamol toptirishda ta`sir etuvchi omillarning rolini ko`rsatish;
- shaxs shakllanishini yosh xususiyatlariga ko`ra davrlarga bo`lish;
- barkamol shaxs tarbiyasida ma`naviy-ma`rifiy asoslarini ko`rsatish.

Tayanch ibora va atamalar: shaxs tushunchasi, individ, inson, ruh, aql, bosh miya, rivojlanish, salomatlik, ta`lim-tarbiya, shaxsning rivojlanishi, shaxsni rivojlantiruvchi omillar, shaxsning rivojlanishida ta`lim-tarbiya, biologik omillar, ijtimoiy omillar, irsiyat, muhit, oila muhiti, ijtimoiy muhit, mahalla, maktab.

tarbiya, shaxsning kamol topishida tarbiya va faoliyatning bog'liqligi, tarbiyalash jarayoni, komil inson, shaxs rivojlanishining yosh davrlari, go'daklik davri, yangi davr, maktabgacha tarbiya yoshi, kichik maktab yoshi, o'smirlik davri, o'spirinlik davri, jismoniy va ruhiy kamolot, barkamol shaxs.

3.1. Individ va shaxs haqida tushuncha. SHaxs tarbiya ob'ekti va sub'ekti sifatida. SHaxsni shakllantiruvchi asosiy omillar

Dunyoga kelgan go'dak ma'lum yoshga qadar individ hisoblanadi. «Individ» lotincha «individuum» so'zidan kelib chiqqan bo'lib «bo'linmas», «alohida», «yagona» ma'nolarini anglatadi. Individ biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudotdir.

SHaxsning shakllanishida harakat o'ziga xos omil sanaladi. Go'dak (chaqaloq) ham turli harakatlarni bajaradi. Biroq, bu harakatlar keyinchalik refleklar bo'lib, ongli ravishda emas, balki shartsiz va shartli qo'zg'atuvchilarga javob tarzida yuz beradi. Go'dakda nutqning hosil bo'lishi, shuningdek, uning tomonidan tashkil etilayotgan harakatlar ongli ravishda sodir bo'la boshlashi va albatta, ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtirokining ro'y berishi shaxs shakllanishining dastlabki bosqichi hisoblanadi.

SHaxs deganda muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi. Odam inson individi shaxsga aylanmog'i uchun ruhiy jihatdan taraqqiy etgan, o'z xususiyati va sifatleri bilan farq qilishi lozim. Har bir odam shaxs sifatida turlicha namoyon bo'ladi. U o'zining xususiyati, qiziqishi, qobiliyati, aqliy jihatdan rivojlanganlik darajasi, ehtiyoji, mehnat faoliyatiga munosabati bilan boshqalardan farqlanadi. Bular shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, mazkur xususiyatlari rivojlanib, ma'lum bir bosqichga etsagina u kamol topgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. SHaxs ijtimoiy munosabatlar jarayonida qaror topadi.

SHaxsning rivojlanishi, avvalo uning shaxsiy xislatlarining shakllanishi bilan boshlanadi.

SHaxs nomini olish uchun nimalar kerak? – degan savolning tug'ilishi tabiiydir. Odam ijtimoiy mavjudot sifatidan shaxsga aylanishi uchun unga ijtimoiy

– iqtisodiy hayot sharoitlari, muhit va tarbiya kerak boʻladi. Ana shular hamda shaxsning nasliy xususiyatlarining takomillashib borishi odamning rivojlanishi, shaxs sifatida namoyon boʻlishini taʼminlaydi. Odam bolasining shaxs sifatida rivojlanishini, uning har tomonlama kamolga etishi uchun pedagogika fani shaxs rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini, unga taʼsir etadigan omillarni, rivojlanish jarayoniga aloqador bosqichlarni aniqlashi kerak. SHuningdek, bola shaxsning rivojlanishida faoliyatining oʻrni va ahamiyatini ham oʻrganishi lozim.

Biz yuqorida «**rivojlanish**» tushunchasini ishlatdik. Endi ushbu tushunchaga atroflicha yondashib, taʼrif berishga harakat qilaylik. **Rivojlanish** – shaxsning jismoniy, aqliy va boshqa xislatlarning takomillashuvini namoyon etadigan jarayon boʻlib, bunday xislatlar tugʻma, baʼzilari keyinchalik erishilgan boʻladi. Odam biologik mavjudod sanaladi, tabiiy, biologik va ijtimoiy qonuniyatlarga bevosita boʻysinadi. Boshqacha qilib aytganda, shaxs tirik organizmdir, shu sababli uning hayoti biologiyaning umumiy qonunlariga, yoshlar anatomiyasi fiziologiyasining maxsus qonunlariga boʻysinadi. Bulardan tashqari odamning barkamol inson boʻlib shakllanishida aniq maqsad asosida tashkil etilgan xatti – harakat, iroda sifatlarining kamol topishi asoslarida ayrim nuqsonlarning bartaraf etilishi, qiyinchiliklarni engib oʻtishga boʻlgan ishonch ham muhim ahamiyatga egadir.

Maʼlumki, inson hayoti davomida jismoniy va psixik jihatdan oʻzgarib boradi. Lekin bolalik, oʻsmirlik va oʻspirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli boʻladi. Bola mana shu yillarda ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan oʻsishi, oʻzgarishi tufayli shaxs sifatida kamolga etadi, bunda berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq taʼsir etishi natijasida bola jamiyat aʼzosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida oʻziga munosib oʻrin egallaydi.

Anatomik va fiziologik xarakterdagi oʻzgarishlar jismoniy rivojlanishiga taalluqlidir. Odam boʻyining oʻsishi, gavda ogʻirligining ortib borishi, gavda tuzilishining oʻzgarishi, qon bosimi, oʻpka sigʻimi, tayanch – harakat apparatining holati va boshqalar jismoniy rivojlanish koʻrsatkichlaridir. Bunga hikmatlarda ham eʼtibor qaratilgan. Xususan, ulardan birida «**Salomatlik – bu bebaho boylik. SHu bois u inson uchun berilgan birinchi baxtdir**», - deb qayd etiladi.

Ruhij jarayonlar va bola ruhiyatidagi o'zgarishlar, chunonchi, diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari, so'z boyligi hamda nutqining rivojlanganlik darajasi va boshqa ruhiy rivojlanishga taalluqlidir.

SHaxs rivojlanishida u yoki bu faoliyat turlari (o'yin, o'qish, mehnat va boshqalar)ning turli yoshdagi faoliyat mazmuni (maqsadga yo'naltirilganlik, harakatning ongli, rejali bo'lishi, ularning samaradorligi va h.k),shuningdek, aloqa, muomala hamda kishilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ijtimoiy burchni anglash, unga nisbatan mas'ullik kabi xususiyatlar ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. SHaxsning shakllanishida shaxsiy xislat va sifatlarning rivojlanib, taraqqiy etib borishi muhim o'rin tutadi. SHaxs sifatlarini to'g'ri aniqlash uchun turli munosabatlar jarayonida uni o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda **ta'lim-tarbiya** tizimi kadrlarning yangi avlodi tafakkurini, ongini shakllantirishga xizmat qiladigan zarur bir soha sifatida namoyon bo'layotgan ekan. shaxs ta'rifi ham birmuncha oydinlashadi. Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismiga kirgan «shaxs»quydagicha ta'riflanadi:

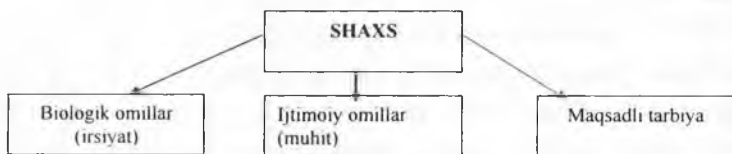
SHaxs – kadrlar tayorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchisi.

Demak, shaxs – ijtimoiy munosabatlar mahsuli bo'lib, ongli faoliyat bilan shug'ullanuvchi ijtimoiy mavjudot sifatida jamiyatda o'z o'rnini bor. SHaxsning rivojlanishi esa barcha tug'ma va hosil qilingan xususiyatlar: organizmning anatomik tuzilishi, faoliyat va xatti – harakatlarning miqdoriy va sifat o'zgarishi jarayonidir.

Rivojlanish deganda biz shaxning ham jismoniy, ham aqliy va ma'naviy kamol topish jarayonini tushunamiz. Pedagogika va psixologiya fani rivojlanishini biologik va sotsial xususiyatlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan bir butun narsa deb hisoblaydi. Odam bolasining shaxs sifatida rivojlanishi, har tomonlama kamol topishining samarali bo'lishiga erishish maqsadida pedagogika fani rivojlanishning qonuniyatlarini, unga ta'sir etuvchi omillarni, shuningdek, shaxs kamolotida ta'lim va tarbiya omillarining ta'sir etishini ko'rsatib beradi.

SHaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagi shaklda aks ettirilgan (3.1.1-shakl).

3.1.1-shakl.

Irsiyat – bu ota qoni yoki ajdodlariga xos bo'lgan biologik xususiyat va o'xshashliklarning nasliga (bolaga) o'tish jarayonidir.

Nasldan – naslga o'tadigan xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

Anatomik – fiziologik tuzilish (misol uchun yuz tuzilishi), organlar holati, qaddi – qomat, asab tuzilishi xususiyatlari, teri, soch hamda ko'zlarning rangi. SHuningdek, nutq, tafakkur, ixtiyoriy harakat va amallar, vertikal holatda yurish, mehnat, ijod qilish qobiliyati va boshqa iste'dod alomatlari ham nasldan – naslga o'tadi. Iste'dod alomatlari umumiy xususiyat kasb etadi, muayyan mehnat va ijod turiga yo'naltirilgan emas. Iste'dod alomatlari muayyan faoliyatga moyilligini aks ettiradi, xolos. Ma'lum oilada tarbiyalanayotgan bolada ajdodlariga xos iste'dod nishonasi aks etganda, aynan shu iste'dodning shakllanishida muhim rol o'ynagan, uning rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlarga oila muhitini nazoratdan chetda qoldirmaslik lozim.

Fiziologiya va psixologiya fanlari bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror bir qobiliyatning ro'yobga chiqishi va rivojlanishi uchun manba bo'lgan layoqat bilan tug'iladi. Layoqat go'yo «mudroq» holatda bo'lib, uning «uyg'onishi» - rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishini talab qiladi.

SHaxs muayyan ijtimoiy jamiyat maxsulidir. SHaxsning hayotiy faoliyatida ijtimoiy muhit unga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy jamiyat shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi yoki yo'q qilishi mumkin. Bu jamiyatning ma'naviy qiyofasi, unda tashkil etilayotgan munosabatlar mazmuni hamda darajasiga bog'liq.

Muhit – bu shaxsning shakllanishiga taʼsir etuvchi tashqi voqea-hodisalar majmui tushuniladi. «Muhit» tushunchasi oʻziga geografik – hududiy, ijtimoiy va mikro muhit (oil) xususiyatlarini ifoda etadi.

Mikromuhit oʻzida qisman ijtimoiy muhit qiyofasini aks ettiradi. Ayni chogʻda nisbatan mustaqillikka ega. Mikromuhit, bu ijtimoiy muhitning bir qismi boʻlib, oila, maktab, doʻstlar, tengqurlar, kishilar va shu kabilarni oʻz ichiga oladi. Bolani qurshab turgan muhitda ijobiy va salbiy rivojlantiruvchi va inqirozga eltuvchi hodisalar mavjud. Agar bola oʻz tugʻma layoqatiga mos sharoitda oʻsib, zarur faoliyat bilan shugʻullansa, erta koʻrinib rivojlanishi, aksincha, bunday muhit boʻlmasa yoʻq boʻlishi yoki «mudroq»ligicha qolib ketishi ham mumkin. Bundan tashqari odob, axloq, xulqiy sifatlar, shaxsning barcha ruhiy sifatleri faqat muhit va tarbiyaning oʻzaro taʼsiri asosida vujudga keladi. Pedagogika va psixologiya fanlari ijtimoiy muhit, unda shaxsning shakllanish jarayoniga, taʼsiri roliga alohida eʼtibor beradi. Ijtimoiy voqea va hodisalarning shaxs rivojiga taʼsiri gʻoyat muhim ekanligini taʼkidlagan holda, ular ijtimoiy muhit abadiy emas, u ijtimoiy – tarixiy qonuniyatlar taʼsiri ostida oʻzgarib boradi, deya taʼkidlaydilar.

Oila muhiti – mikro muhit ham oʻziga xos muhim tarbiyaviy taʼsirga ega. SHu bois mustaqillikka erishilgandan soʻng, oʻtgan davr mobaynida oila muhitining shaxs kamolotida tutgan oʻrni va ahamiyati masalalari chuqur tahlil etilmoqda. SHu maqsadda tashkil etilgan «Oila» ilmiy markazi oilaning bu boradagi imkoniyatlarini ochib berish borasida samarali faoliyat olib bormoqda.

Mavjud ijtimoiy muhit insonning oʻsib borayotgan ongiga taʼsir etadi. Ijtimoiy tuzim darajasi qanchalik yuqori boʻlsa, uning shaxsga nisbatan ongli taʼsiri ham shunchalik yuqori boʻladi. Ushbu taʼsir ijtimoiy jamiyatdagi mavjud tarbiya tizimi orqali amalga oshiriladi.

Tarbiya ijtimoiy muhit orqali keladigan tarbiyaviy taʼsirlarning barchasi bilan bogʻliq holda shaxs rivojlanishiga taʼsir etadi. Bunda qulay omillardan foydalaniladi, salbiy taʼsirlarning kuchini maʼlum darajada kamaytiradi. Muhitning taʼsiri stixiyali, tarbiyaning taʼsiri esa maqsadga muvofiq olib boriladi.

Tarbiya jarayonida quyidagi holatlar vujudga keladi:

1. Tarbiya jarayonida kishi ongining o'sishi sodir bo'ladi. Masalan, bola o'z ona tilini atrofini o'rab turgan muhitning ta'sirida o'rganib olishi mumkin. Lekin o'qish va yozishni ta'lim olish yo'li bilan o'rganadi. Ma'lum bilim ko'nikma va malakalar faqat tarbiya jarayonida egallanadi.

2. Tarbiya yordamida kishining tug'ma kamchiliklarini ham kerakli tomonga o'zgartirish mumkin. CHunonchi, ba'zi bir bolalar ayrim kamchilik bilan tug'iladi. (kar, ko'r, soqov va h.k). Lekin maxsus tashkil etilgan tarbiya yordamida ularning aqliy qobiliyatlari taraqqiy qiladi, tug'ma kamchiligi bo'lgan kishilar bilan barobar faoliyatda bo'lishi mumkin.

3. Tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'siri natijasida yuz bergan kamchiliklarni xam tugatish mumkin (bolalarning karta, qimor o'ynashi, chekishi, ichish va narkotik moddalarga o'rganish kabilar va x.k.).

4. Tarbiya – istiqbol maqsadni belgilaydi. SHu bois, shaxs kamolotini ta'minlashda ilg'or rol o'ynaydi.

Tarbiyaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan bola shaxsining o'ziga xos xususiyatlari, u yashayotgan muhitning ta'sirini hisobga olishga bog'likdir. SHuni yodda tutish kerakki, bola mavjud bo'lgan mikromuhit mazmunini, uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi kishilar va ular bilan o'rnatilgan aloqa mohiyati belgilaydi. Bola oila a'zolari, tarbiyachi, o'quvchi, o'rtoqlari, oilaga yaqin kishilari bilan munosabatda bo'ladi. Ushbu munosabatlar bolaning rivojlanishida g'oyat muhim rol o'ynaydi. Bolaga ularning ta'siri o'zaro muomala - munosabatida bo'ladi. Ana shu aloqa asosida bola ajdodlar tajribasini o'zlashtiradi, o'zi uchun andoza tanlaydi.

Ijtimoiy munosabatlar jarayonida nutq rivojlanadi. CHunki jamiyatda bola kattalar, tengdoshlar, tarbiyachilar va turli jamoalar qurshovida bo'ladi, u savollar beradi, kuzatadi, mulohaza qiladi. Hayotiy voqea – hodisalarni tushunishiga, yaxshini yomondan ajratib olishga, o'z harakatlarini davr talabiga moslashtirishga urinadi. Har bir ijtimoiy jamiyatda tarbiyaning maqsad va vazifalari, axloq me'yorlari, madaniy boyliklar, jamiyat a'zolarining didi, axloqiy qarashlari, dunyoqarashlari, e'tiqodlari o'zgarib boradi va ular tarbiya vositasida bolalar

ingiga singdirilib boriladi. Bola shaxsining rivojlanishi uchun faol kunlik faoliyat zarur. Faoliyat yordamida bola atrof - muxit bilan munosabatda bo'ladi, shu orqali umumiy bilim qobiliyati rivojlanadi, tafakkur qilish darajasi yuksaladi, xarakter xususlari takomillashib kamol topadi.

3.2. SHaxsning kamol topshirishda tarbiya va faoliyatining o'zaro bog'liqligi

SHaxsning kamol topishida tarbiya muhim rol o'ynaydi. Uning shakllanishi faoliyatdan tashqarida bo'lmaydi. SHu sababli odam faoliyati uning rivojlanishi uchun asos bo'ladi. Pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat – o'yin, mehnat, o'qish, sport va boshqalar shaxsning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Insonning kamol topish jarayonini faqat irsiyat, muhit va ta'lim – tarbiyaga bog'lab o'rganish, talqin qilish ham haqiqatga unchalik to'g'ri kelmaydi. Chunki, umumiy taraqqiyotda shaxsning o'zi ham faol ishtirok etadi. Aytish mumkinki, umumiy muhit, ta'lim – tarbiya shaxsning o'zi faol ishtirok etgandagina uning tug'ma layoqatini uyg'otadi, iste'dod qobiliyatlarini o'stira oladi. Agar kishi o'z ishini sevsa, uning shu sohadagi iste'dodi tezroq va kuchliroq ro'yobga chiqib boshlaydi.

Tarbiyalash jarayoni

Tug'ilganda hamma chaqaloqlar bir xil yig'laydi. Ammo ular katta bo'lganlarida turli mavqega ega bo'ladi. Nima uchun?

Bola o'z onasidan tug'ilishi bilan uni **tashqi muhit asosida** tarbiyalash boshlanadi, chunki, odatda, u **ichki muhit asosida** ona qornida tarbiya oladi.

Tarbiya insonning o'z oilasi, jamoasi, jamiyatida muhim asos hisoblanadi, chunki hech kim o'z onasidan «yomon» bo'lib tug'ilmaydi. Tug'ilgandan keyin ham hech bir ota-ona o'z bolasini yomon bo'lishini xohlamaydi, balki uni ardoqlab o'stiradi.

Har qanday yomonlik, gunoh ishlar tarbiyasizlikdan (bilimsizlikdan, ma'naviy qashshoqlikdan) kelib chiqadi.

SHaxs kamolotida tarbiyaning o'rnini haqida Demokritning quyidagi fikri qimmatlidir: «**Insonni inson qilib o'stiruvchi narsa - bu tarbiyadir**».

SHaxs faoliyatida **ta'lim-tarbiya** va **ilm** muhim rol o'ynaydi. SHu tufayli buyuk shaxs bo'lib etishadi. Ulardan ayrimlarini ibrat-namuna sifatida keltiramiz.

- **Alisher Navoiy** – she'riyat mulkinging sultoni, uning adolatli jamiyat qurish haqidagi ta'limoti ma'lum va mashhur. U 4-5 yoshlaridayoq she'r yozishni mashq qilgan. Unga atab Vatanimizda bir necha joylar: o'quv yurtlari nomlari, viloyatlar va tumanlar nomlari, xo'jaliklar, ko'cha va xiyobonlar, teatrlar, metro stansiyalari nomlari qo'yilgan hamda haykallar o'rnatilgan. Bulardan tashqari Moskva va Tokio (Yaponiya) shaharlarida uning haykallari bor. **Navoiy** uning taxallusi bo'lib, navo – bu kuy degan ma'noni anglatib, navoiy so'zi esa «kuylayman» ma'nosini anglatadi.

Demak, to'g'ri tarbiya insonni ilmi, bilimli, ongli, madaniyatli, ma'rifatli va hattoki **komil inson** darajasigacha yuksaltiradi.

Inson tarbiya orqali komillik sari «ko'kka bo'y cho'zadi» va unda eng yaxshi «yo'ldosh» hayotda olinadigan ibrat-namuna va kitob mutoala qilish orqali bilimli – ma'rifatli bo'ladi.

Qobiliyat va iste'dodning ro'yobga chiqishida insoning muayyan faoliyatiga qiziqishi bilan bir qatorda uning o'z ustida ishlashi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Iste'dodli kishilar iqtidor kuchini to'la ro'yobga chiqarishi uchun o'z ustilarida tinmay ishlashlari, mehnat qilishlari shart. Masalan, mashhur grek notig'i Demosfen (eramizdan oldin. IV asr) omma orasida dastlab nutqlari bilan muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Demosfen duduq, ovozi xasta, qisqa – qisqa nafas oladigan kishi edi. U doimo bir elkasini o'girib turar edi. Demosfen kamchiliklarini tuzatish uchun o'zi ustida tinimsiz ishladi: u og'ziga mayda toshlar va sopol parchalarini solib, so'zlarni talaffuz qilishni o'rgandi, dengiz bo'yida to'lqinlar shovqinida nutq so'zldi. qoyalarga chiqib baland ovoz bilan she'rlar o'qidi, oyna oldida turib yuz harakatlarini bir maromga keltirdi. Uy shiftiga qilichni osib qo'ydi, u odati bo'yicha elkasini har o'g'riganda, qilich elkasiga sanchilar edi. Demosfen haftalab uydan chiqmasdan notiqlikni o'rganish uchun mashq qildi. Oxir – oqibat o'zi ko'zlagan maqsadga erishdi va shuhrat qozondi.

Mashhur kishilar hayotini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ularning ijodiy faoliyatlaridan asosiy narsa uzluksiz izlana bilish, o'z oldiga qo'yilgan maqsad uchun intilish, kurashish, unga etishish yo'llarini izlash omilidir. SHuning uchun har bir o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati davrida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish bilan birga, ularga fan asoslarini chuqur singdirib borishni o'z oldiga maqsad qo'yishi va uni ro'yobga chiqarish uchun tinmay izlanish, mehnat qila olish qobiliyatlarini, kuchli iroda va qat'iy xarakterni tarbiyalab borishlari lozim.

O'qituvchilar orasida bolalar tarbiyasida muhim o'rin tutuvchi omillar va ularning ahamiyatini bilmaydigan o'qituvchilar ham uchrab turadi. Masalan, ayrim o'qituvchilar ulgurmovchi, o'qishdan orqada qoluvchi o'quvchilardan qutilish yo'llarini qidiradilar. Ularni yo sinfda qoldirish yoki boshqa maktabga o'tkazish yo'llarini qidiradi va bunga erishadi ham. Bu kabi choralarni qo'llash bilan biz o'quvchilar tarbiyasini tashkil etishda ko'zlagan maqsadga erisha olmaymiz.

Fanlardan o'zlashtira olmagan o'quvchilarni qobiliyatsiz deyish xato, o'qituvchining birinchi galdagi vazifasi har bir o'quvchining yoshini va psixologik xususiyatini chuqur o'rganishi, uning qiziqishi va istaklarini aniqlashi, ularni hisobga olgan holda pedagogik chora-tadbirlarni qo'llashi lozimdir. Umuman, pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat bola shaxsining aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy hamda irodaviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

Xulosa qilib aytganda, rus pedagogi K.D.Ushinskiy ta'kidlaganidek, pedagogika fanining eng muhim vazifasi shaxs rivojlanishini har jihatdan o'rganishdir va o'qituvchining ishda muvaffaqiyat qozonish sharti – o'z o'quvchilarining xislat va xususiyatlarini bilishdir.

3.3. SHaxs shakllanishining yosh davrlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari

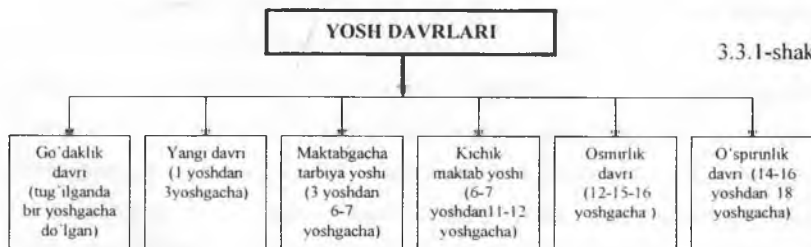
SHaxsning shakllanishida unga berilayotgan ta'lim – tarbiyaning mazmuni, metodlari va vositalari bolaning yosh xususiyatlariga muvofiq kelishi muhim sanaladi. O'qituvchi o'quvchilarning ruhiy xususiyatlarini bilishi, ma'lum yoshdagi o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur layoqatlarini inobatga olishi asosida faoliyat tashkil etishi lozim. SHaxsning aqliy va jismoniy kamolotida

doimo ilgoriga qarab rivojlanish ro'y beradi. Bolaning jismoniy va ruhiy kamoloti qaror topib borar ekan. bir qancha bosqichlarni bosib o'tadi.

SHaxsning rivojlanib kamol topishi, hayotning hamma bosqichida bir hil bo'lmay, balki yosh xususiyatlari va hayot tajribalariga qarab har xil bo'ladi. Tarbiya jarayonida o'sayotgan yosh avlod o'ziga xos xususiyatlarini bilishi juda zarur. Ma'lumki, bir xil yoshdagi bolalarning, o'quvchi – tarbiyalanuvchilarning har birining o'ziga xos xususiyatlari, psixik jarayonlari mavjud.

Bu o'ziga xoslik rivojlanish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. YOsh xususiyatlarni hisobga olish, bola xususiyatiga moslashish emas, balki shu yosh davrida bola imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishlarini tashkil etish demakdir. SHundagina shaxs rivojlanishiga tarbiyaning ta'siri samarali bo'ladi.

Tibbiyot, odam anatomiyasi, yosh fiziologiyasi va maktab gigenasi, psixologiyasi hamda pedagogika fanlari asoslariga ko'ra bolaning yosh davrlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin (3.3.1 – shakl).

3.3.1-shakl.

Yosh davrlari shartli ravishda guruhlanadi. Unda muayyan yosh davrning guruhlanishi bolaning rivojlanish xususiyatlardagi o'zgarishlarga qarab ajratiladi. Quyida yosh davrlariga qisqacha to'xtalamiz.

Go'daklik davri. Yangi tug'ilgan bolada barcha sezgi turlari mavjud bo'ladi. Ushbu sezgilar murakkab bo'lmay, oddiy holatdadir. CHaqaloq bir holat faol bo'lib, bu faollik, avvalo, qo'l oyoqlarning refleks yo'li bilan harakatlanib turishida ko'rinadi. Huddi shunday reflektor harakatchanlik bolaning chinqiriqlarida ham namoyon bo'ladi. Bolada vujudga keladigan shartli reflekslar

5–6 haftalarda yaqqol namoyon bo'la boshlaydi. Masalan, u onasining ovozi taniydi, uni eshitsa, tinchlanadi. Begona odamlarni «yoqtirmay» bezovtalanadi.

Go'daklik davrida bola birmuncha tajriba to'plashi bilan uning idrok va tasavvurlari tarkib topa boshlaydi. Odatda, besh – olti oylik bola o'tiradigan bo'ladi, so'ngra emaklab, tik yurishga harakat qila boshlaydi, bir – ikki yoshda qadam qo'yib yura boshlaydi.

Bola yarim yoshdan oshgach, «g'uldirab» so'zlaydi hamda atrofdagilarning gaplarini tushuna boshlaydi va unda asta – sekin passiv nutq o'sadi, ikki yoshga qadam qo'ygach, faol nutqni o'zlashtirib gapira boshlaydi. Nutq va tafakkurning o'sishi bolaning atrofdagi kishilar bilan munosabati murakkablashib, o'ziga xos mazmunga ega bo'la boshlaydi. Ushbu holat bola ruhiyatining o'sishiga yordam beradi. Yasli davriga qadar bola aniq gapiradigan va o'zi mustaqil yura oladigan bo'ladi. SHuningdek, bolaning harakatchanligi, tafakkur va nutqi zo'r berib taraqqiy etadi. Bu davrdagi bola tafakkuri «predmed tafakkuri» bo'lib, u o'zi idrok qilgan, ko'rgan narsalar haqida fikr yuritadi. Uning tafakkuri predmetlar munosabatida ko'rinadi.

So'z yuritilayotgan davrda bolaning hissiy kechinmalari yuzaga kela boshlaydi. Dastlab ta'm bilish hamda teri sezgilari orqali qabullarga nisbatan organik hislar namoyon bo'ladi. Keyinchalik ehtiyoj, erkalanish va yaqinlariga mehribonlik sezgilari, g'azablanish, qo'rqish hamda zavqlanish kabi sezgilar namoyon bo'la boshlaydi.

Maktabgacha tarbiya davri. Ushbu yoshdagi bolaning emotsionalligi (xissiy beriluvchanligi) uning faolligida, harakatchanligida ko'rinadi. Bu yosh davrida bolalar hayotida o'yin o'ziga xos o'rin tutadi, o'yinlar asosan katta yoshdagi kishilar yoki bolalarning harakatlariga nisbatan taqliddan iborat bo'ladi. Bolani o'yinning mazmunidan ko'ra o'ynalayotgan buyumlar (o'yinchoq va qo'g'irchoqlar) hamda o'zining harakatlari ko'proq zavqlantiradi.

Mazkur yosh davrida bola faoliyatida ixtiyorsiz faollik bilan bir qatorda ixtiyoriy diqqat ham o'sa boshlaydi. Bu davr bola «men» ligining vujudga kelishi bilan ham xarakterlidir. U tevarak – atrofdagi bolalar bilan o'zini solishtiradi,

o'zining ulardan ustun jihatlarini qidira boshlaydi. Bunday holatlar uning «mening o'zim» so'zini keng qo'llashda seziladi.

Olti yoshga qadar bola dunyoni, ijtimoiy borliqni to'raligicha idrok etadi. Uning atrofdagilar bilan munosabat doirasi kengayib boradi. Bu esa uning nutqi va tafakkurini yanada o'stiradi. Munosabatlar doirasining kengayib borishi unga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyatini oshiradi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning tafakkuri aniq tafakkur bo'lib, u nimalarni idrok etsa yoki tasavvur qilsa, o'sha narsalar haqida fikr yuritadi. SHu bois bola uchun mavhum voqea – hodisalarga qiyoslab tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Atrorfdagilar bilan muomalada bo'lish asosida bolada ma'naviy qarash shakllanadi, endilikda ular turli harakatlarni «yaxshi», «yomon» deya baholab boradilar. Bu davrda bola hayotda o'yin bilan birga faoliyatining boshqa turlari ham ahamiyatli bo'lib boradi, dastlabki mehnat ko'nikmalari hosil bo'ladi: rasm chizadi, loydan, qumdan shakllar yasaydi. SHuningdek, ular kattalar tomonidan berilgan oddiy topshiriqni bajarib boradilar. Ularni kuchlari etadigan ishlarga jalb qilish yaxshi samara beradi.

Kichik maktab yoshi. 7 yoshga to'lgan bola (ushbu yosh qator mutafakkirlar tomonidan dastlabki «etuklik yoshi» sifatida e'tirof etilgan) jismoniy va ruhiy xususiyatlarga ko'ra maktabga, ta'lim olishga to'la tayyordir.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq Respublikamizdagi bolalarning barchasi 6–7 yoshdan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil ola boshlaydi. SHu davrga qadar bola hayotida muhim o'rin tutgan o'yin faoliyati o'z o'rnini tizimli, uzluksiz ravishda amalga oshiriladigan va majburiy vaqt asosida tashkil qilinadigan o'qish faoliyatiga bo'shatib beradi. Yosh bola uchun bunday «mas'uliyatli mehnat» ga o'tish qiyin kechsa-da, u asta – sekin bunday sharoitga ko'nika boradi.

Kichik maktab yoshi o'quvchilari ijtimoiy borliq haqida muayyan tasavvurga ega bo'lsalar ham ro'y berayotgan voqea – hodisalarning mohiyatini bilishga qiziqadi. Maktabda tashkil etilayotgan ta'lim jarayoni bolaning aqliy faoliyati uchun zarur bo'lgan fazilatlarining tarkib topishini ta'minlaydi. Kichik

maktab yoshi o'quvchilari jismoniy jihatdan bir maromda o'sadi, o'g'il va qizlar pavda tuzilishi jihatdan bir – birlaridan deyarli farq qilmaydi. Ularning bo'yi o'rtacha 120 sm. og'irligi 22 kg atrofida bo'ladi. Suyaklarda tog'aylik holati o'sadi. Naysimon ilik suyaklari asosan eniga o'sadi. tuzilishi takomillashib boradi va 12 yoshda bu suyaklar kattalarnikiday qiyofaga ega bo'ladi. Lekin bo'g'inlar. umurtqa pag'onasi, tos suyaklari hali elastik holatda bo'ladi. Ko'krak qafasi va umurtqa pog'onasi suyaklari etarlicha qotmaganligi tufayli ular tez shikastlanishi mumkin. Ularda muskul paylari va bo'g'inlar tez rivojlanadi. Muskul kuchining ortib borishi tufayli bu davrda o'quvchilar g'oyat harakatchan bo'ladi.

Kichik maktab o'quvchilarining bosh miyasi o'sib borib. uning tuzilishida o'zgarishlar ro'y beradi. Ularda o'pka rivojlangan. lekin nafas yo'li hamda diafragma bo'sh rivojlangan bo'ladi, shu tufayli kichik yoshdagi o'quvchilar ko'p vaqt harakatsiz qolsalar organizmning kislarod bilan ta'minlanishi yomonlashadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning yuragi, qon aylanish tizimi va nafas olish organlari o'sishda davom etadi. Ularning yuragi kattalarnikiga nisbatan ikki marta ko'p qon ishlab chiqaradi. SHu bois ularning yurak urishi tez bo'lib, har daqiqa 90–92 martaga etadi. Qonning tarkibida oq qon tanachalari ko'p bo'ladi. Jismoniy o'sishning bu kabi xususiyatlari kichik yoshdagi o'quvchilarga nisbatan o'qituvchilar tomonidan ehtiyotkorona yondoshuvni talab qiladi. Ularni asabiylashishdan saqlash lozim. Bu yoshdagi o'quvchilar ko'proq harakat qilishi, ochiq havoda bo'lishi. etarli darajada dam olishi, uxlashi ta'lab etiladi. Atrofdagilar buning uchun g'amxo'rlik qilishlari lozim. Ularning stol atrofida, partada to'g'ri o'tirishiga. o'rnida tekis (o'rin yumshoq bo'lmagani ma'qul) yotishiga, qomatlarini tik tutib yurishiga e'tiborli bo'lishi kerak. O'yin vaqtida qaltis harakat qilishdan ularni saqlash zarur.

Kichik maktab o'quvchilarida ixtiyoriy diqqat, xotira va idrok, tafakkur. ixtiyoriy idrok qilish, nutq, his-tuyg'u, iroda kabi ruhiy jarayonlar rivojlanadi. SHu bois ular bilim olishga va o'rganishga intiluvchan bo'ladi. Atrofida ro'y berayotgan voqea-hodislarning barchasi ularni qiziqtiradi. O'qituvchi ularning qiziqishlarini qondirishga harakat qilishi va shu asosda qiziqishlarni rivojlantirib borishi kerak.

Kichik maktab yoshi o'quvchilari uchun eng ideal shaxs – o'qituvchi bo'lib, bolalar ularning talablarini dildan bajarishga urinadi. Ular orasida o'qituvchining obro'si o'z ota-onasidan ham baland bo'ladi.

Kichik maktab yoshi o'quvchilarining fikrlashi obrazli bo'ladi. SHu bois, ularga kinoya, kesatik hamda qochiriqli gaplarni gapirish samara bermaydi. O'qitish ko'rgazmali qurollar, vositalar yordamida tashkil etilishi kerak. Materialni tushuntirishda uning obrazli, ifodali bo'lishiga erishishi lozim. Ularning kayfiyatiga o'qishdagi yutuqlari, olgan baholari, shuningdek, amalga oshirgan ijobiy ishlari ta'sir qiladi. SHu bois o'qituvchi tomonidan unga berilayotgan e'tibor alohida qiymatga ega. Uning har bir harakati o'qituvchining e'tiroziga sababchi bo'lsa unda o'qish istagi yo'qoladi. Maktab ta'limidan ko'ngli soviydi. O'qituvchidan qo'rqqanidan yolg'on gapira boshlaydi. Bu hol doimiy takrorlanaversa, qo'rqqoqlik va yolg'onchilik uning asosiy xislati bo'lib qoladi. O'qituvchi tanbehi oqilona bo'lib, bola sha'nini erga urmasligi, shaxsini kamsitmasligi kerak.

O'smirlik davri. Kichik maktab yoshidan o'tgach, o'smirlik davri boshlanadi. Bunda bola shaxsi rivojlanishining murakkab davri boshlanib, u o'tish davri deb ataladi. O'tish davri bolalikdan balog'at davriga o'tishni ifodalaydi. O'smirlik yoshining murakkabligi uning anatomik – fiziologik va psixologik xususiyatida ro'y berayotgan kuchli o'zgarishlar bilan bog'liq.

O'smirlik yoshida jismoniy jihatdan sekin o'sish davri tugaydi. Jismoniy o'sish tezlashadi. O'smirlar 3 – 4 yil ichida 20 – 25sm o'sadilar (qizlarning o'sishi 18 – 25, o'g'il bolalar 25 – 30 sm ni tashkil etadi). Bo'yiga o'sish, ilik suyaklarining uzayishi va umurtqa suyagining kattalashishi hisobiga ro'y beradi, ammo ilik suyaklarining oxirgi qismlarida ham tog'aylik holati ustun bo'lib turadi. SHu sababli ularga jismoniy topshiriqlar berishda gohida bu holat inobatga olinishi kerak. Ushbu holat tufayli o'smirning qaddi – basti beso'naqay ko'rinadi. O'z navbatida suyakning tez o'sishi, muskullar rivojining ortda qolishi sababli o'smir baland, oyoq qo'li uzun, ozg'inday ko'rinadi. Bu esa uning yurishiga, gavda tutishiga ta'sir etadi.

O'smirning ko'krak qafasi ham bo'yiga nisbatan sekin o'sadi. SHu sababli ko'pchilik o'smirlarning ko'krak qafasi tor bo'ladi. Bu holat organizmning kislorod bilan to'yinishiga to'sqinlik qiladi. Ta'lim - tarbiya jarayonida mazkur holatni inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Qon aylanishida ham katta o'zgarishlar yuz berib, yurak hajmi ortadi, ammo qon tomirlarining rivoji bir oz ortda qoladi. O'smirlilik yoshida jinsiy etilish davri boshlanadi. Ularda ayollik va erkaklikning tashqi belgilari (ovozning do'rillashi, mo'ylovining sabza urishi, ko'krak qafasi va ko'krak bezlarining, o'g'il va qiz bolaning nafas olishidagi tafovut) paydo bo'la boshlaydi. O'zgarishlar ta'sirida ro'y bergan erotik sezgilar ularni tashvishga soladi. Bularning barchasi ichki va tashqi tafovutlarni kuchaytiradi. Organizmdagi o'zgarishlar o'smirning atrofdagilar bilan munosabati mazmuniga ta'sir etadi. O'smir tabiati tundlasha boradi, kayfiyati tez o'zgaradi. Uyda, oila a'zolari davrasida esa o'zini erkin sezadi. SHu bois ko'proq ular bilan bo'lishni istaydi.

O'smirning faoliyatida o'qish muhim o'rin tutadi. O'qish ishga aylanib qolgani uchun talablarning ortib borayotganligiga o'smir befarq munosabatda bo'ladi. Fanlarni o'zlashtirishda qisman «pastlashish» holati kuzatiladi. Ammo mustaqil topshiriqlarni bajarishda faol bo'ladi. O'smir intizomida salbiy holatlar ko'rinsa boshlaydi, bu hol uning mustaqil bo'lishga intilishi asosida yuzaga keladi. Agar o'qituvchi o'quvchi xususiyatining yaxshi bilmasa, qo'yilayotgan talablarda birlik, yaqinlik bo'lmasa hamda ular asoslab berilmasa, o'smir xulqida kattalarga bo'ysinmaslik kabi salbiy xususiyatlar qaror topadi va uning xatti – harakatida bu xususiyatlar ko'rinadi.

O'smir o'quvchining e'tiborini o'qishdan tashqari ishlarni ham o'ziga jalb qiladi. O'smirda muayyan yo'nalishga ega harakatli o'yinlar qiziqish uyg'otadi. Bu xildagi ishlarda u o'zining shaxsiy sifatlarini namoyish qilish imkoniga ega bo'ladi.

Jamoat ishlariga o'smirlarni jalb etish, ularda ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik kabi fazilatlarini shakllantiradi. O'smir uchun tengdoshlarining e'tibori, jamoaning fikri ota-ona va o'qituvchi fikridan ham ko'proq ta'sir qiladi.

SHuning uchun u tengdoshlari o'rasida obro' orttirishga, liderlikka intiladi. Agar o'zini o'qish va jamoa ishlarida ko'rsata olmasa, yomon xulqli o'quvchi bo'lib tanilishi mumkin. Bu esa aksariyat hollarda o'smirni «kriminogan» mikromuhitga tomon etaklab boradi. Bu kabi holatlarni oldini olishda eng to'g'ri yo'l har bir o'smir uchun o'z kuchi va imkoniyatlariga loyiq jamoa topshirig'ining berilishidir. SHundagina o'smir jamoa uchun kerakli ekanligini anglaydi.

O'smirda his – tuyg'ularni idora qilish layoqati endi – endi shakllana boradi. Bu uning xulqida namoyon bo'ladi. O'zining har narsaga jahli chiqishi, qo'pollik holatlari tez – tez yuz beradi. O'smirlarning bu xususiyati ko'proq bahs – munozara jarayonida ko'zga tashlanadi. Garchi, o'z fikri asosli bo'lmasa – da, uni ma'qullashga urinadi.

13 – 14 yoshlarda o'smirlarda burch hissi, mas'uliyat tuyg'usi o'sadi, bir muncha vazminlik paydo bo'la boshlaydi. Bu davrda o'smirda maqsadga intilish, o'zi uchun ideal tanlash vujudga keladi. O'smirlarda axloqiy e'tiqod shakllanib, o'ziga xos qarashlar tarkib topa boradi.

Demak, o'smir bilan munosabatda sabr – toqat, vazminlik zarur. Unga mustaqillik berish, buyruq emas, aksincha, maslahat berish bu yoshdagi o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalashning garovidir.

O'spirinlik davri. O'spirinlik davri jismoniy o'sishning tinch davri sanaladi. SHu boisdan, o'smirlardan farqli ravishda o'spirinlar faoliyatida romantik his – tuyg'ulardan ko'ra ko'proq realizm muhim o'rin tutadi.

O'spirinning tana tuzilishidagi organlarning (qo'l, oyoq, ko'krak qafasi, elka) bir – biriga muvofiqsizligi o'spirinlik davriga kelib, asta – sekin yo'qola boradi, ularning qomatlari shakllanadi. Tana massasi bilan yurakning hajmi o'rtasidagi munosabatda uyg'unlik, orqa umurtqa suyaklari bilan tananing tuzilishida muvofiqlik vujudga keladi. Muskullarning kuchi va ish qobiliyati ortadi. Ichki sekretsiya bezlarining faoliyati muvozanatlashadi. Jinsiy etilish asosan tugaydi. Ba'zi o'spirinlarda bunday etilish ortda qoladi. Bunga sabab bolalikda kechirgan og'ir kasalligi, organizmning kuchsiz, nimjon yoki dardchilligi bo'lishi

mumkin. Bugungi kunda o'smirlar rivojlanishi (tezlashish) tufayli o'spirinning etilishi ham tezlashadi va yuqorida qayd etilgan holat deyarli kuzatilmaydi.

O'spirinlarda organlarning tarkib topishi va organizm to'qimalaridagi tukomillashish nihoyasiga etadi. Ular jismoniy kuchli, xushbichim va sog'lom bo'lganliklari tufayli tetik va quvnoq hayot kechiradilar. O'spirinlar miya ujjayralarining tuzilishida ro'y bergan takomillashish, asab tizimi va faoliyati mazmunining o'zgarishiga olib keladi.

O'spirin faoliyatining asosiy turi o'qish bo'lib qolaveradi. Bilimlar hajmi kengayadi. Ular ijtimoiy munosabatlar, xususan oila, moliyaviy, me'yoriy, ma'muriy, xo'jalik, mehnat hamda jismoniy faoliyatlar mohiyatini teran tushunishga intila boshlaydi. SHu sababli mazkur yosh davrida ularga ijtimoiy – ma'naviy bilimlarni berish maqsadga muvofiqdir. O'spirin nazariy ma'lumotlar mazmunini tahlil eta olish imkoniga ham ega. Oilaviy, xo'jalik, oldi – soti xususidagi munosabatlarni tashkil etish, maishiy va aloqa xizmatlari, shuningdek, jamoat transportidan foydalanish chog'ida ularda ijtimoiy bilimlarni egallashga nisbatan ehtiyoj va qiziqish hosil bo'ladi. Ehtiyoj hamda qiziqish o'z – o'zidan ijtimoiy faoliyatni tashkil etishga bo'lgan rag'batni yuzaga keltiradi.

O'spirin ijtimoiy munosabatlar mohiyatini anglashga, ular haqida chuqur mulohaza yurgizishga intilar ekan, ularda axloqiy (ma'naviy) tasavvur va idrok hosil bo'ladi. Ixtiyoriy va barqaror diqqat esa, ularning ma'naviy tafakkurining shakllanishiga imkon yaratadi, natijada ular ijtimoiy munosabatlar borasida mantiqiy asosli fikr yurita boshlaydilar.

O'spirin yoshda o'quvchilar turli o'quv fanlarining nazariy va metodologik asoslarini egallashga intiladi, fanlararo aloqadorlik va bog'liqlik xususida fikr yurita boshlaydi. SHu bois ta'lim va tarbiyani tashkil etishda fanlararo aloqadorlikdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Iqtisodiyot va ekologiya asoslari, mehnat hamda harbiy ta'lim kabi fan va maxsus kurslar doirasida iqtisodiy, ekologik, mehnat va harbiy faoliyatlarining ma'naviy asoslari, oqibatlarini to'g'risidagi ma'lumotlarining berilishi o'spirinlarda ma'naviy savodxonlikning vujudga kelishini ta'minlaydi.

O'spirinlarda shaxsiy faoliyatni tashkil etishda mustaqillikka intilish yaqqol ko'zga tashlanadi, bu esa ularda ijtimoiy, xulqiy munosabatlar mazmunini o'zlashtirishda ijtimoiy faollik ko'rsatish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Ularning o'quvchilar o'z - o'zini boshqarish organlari, jamoatchilik tashkilotlari faoliyatidagi ishtiroki ana shu ehtiyojni qondirish yo'lida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'spirinlarning ilm - fan, siyosat, texnik, sport, san'at olami bilan bog'liq qiziqishlari darajasini inobatga olib ommaviy axborot vositalari sahifalarida yoritilgan, yuqorida qayd etilgan sohalarga oid ijtimoiy mazmundagi axborot eshittirish va ko'rsatuvlar tayyorlash o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirishda yaxshi samara beradi. O'spirinlardagi qiziqishni inobatga olgan holda ijtimoiy mazmundagi, xususan, «biznes faoliyatini tashkil etishning ma'naviy asoslari», «Oldi-soldi munosabatlarning axloqiy negizlari», «Yoshlar jinoyatchiligi va uning oqibatlari» «XXI asrga narkotiklarsiz qadam tashla!», «Sening huquqiy burchlaring», «Yoshlar ijtimoiy mehnatini tashkil etish shartlari», «Nikoh - muqaddas bitim», «Tabiatni muhofaza qilishning ma'naviy asoslari», «Terorizm - mudhish jinoyat», «Qonuniy harakat va harakatsizlik nima?» kabi mavzularda ma'ruza va seminarlar tashkil etish, mustaqil ravishda ijtimoiy adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatish, noaxloqiy xatti - harakatlar va uning oqibatlari xususida davra suhbatlari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan uchrashuv va anjumanlar o'tkazish, shuningdek, ijtimoiy mavzudagi kinofilmlar namoyish etish g'oyat muhimdir.

O'spirin yoshi o'quvchilari o'zlari uchun ideal tanlashga intiladi. Ushbu istakni rag'batlantirish maqsadida ular o'rtasida adolat, erk, odillik timsoli bo'lgan, elu yurt tinchligi, vatan xavfsizligi yo'lida qurbon bo'lgan kishilar to'g'risidagi ma'lumotni berishga qaratilgan faoliyatni tashkil etish o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirish yo'llaridagi muhim omil bo'ladi. O'z ideallari shaxsidan namuna o'zlashtirish o'spirinlarda ijtimoiy mas'ullik xislatlarining shakllanishiga, jamiyatda erk va adolat, qonun ustuvorligiga erishish uchun kurash g'oyalari sodiqlik hissining uyg'onishiga olib keladi.

O'spirin yigit-qizlarda bir-birlariga nisbatan qiziqishning vujudga kelishi, ikki jins orasidagi do'stlik – o'rtoqlik tuyg'ularini shakllanishiga zamin hozirlaydi. Ba'zi o'spirinlarning do'stligi zahirida haqiqiy sevgi – muhabbat qaror topadi. SHu sababli ularda oila va nikoh masalalariga nisbatan jiddiy munosabatni tarkib toptirish, voyaga etmaganlarning nikohga kirishlari, shuningdek, ular o'rtdasidagi jinsiy yaqinlikning oldini olish maqsadida ular orasida oila va nikohning ma'naviy asoslari borasidagi targ'ibot ishini kuchaytirish, bu borada o'ta ehtiyotkorona yondashuvni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

O'spirinlarning barcha intilishlari muayyan maqsad bilan bog'lanadi. Ularning ko'pchiligi yaxshi xulqli inson bo'lish, vatanga, xalqqa xizmat qilishga intiladi. Ammo, ayrim o'spirinlar nosog'lom muhit ta'siriga tushib qoladi, natijada ular shaxsiy manfaatlarini hamma narsadan ustun qo'ya boshlaydi. Ularning xarakteridagi bu kabi salbiy holatlarining oldini olish uchun tarbiya ishida o'spirining ijobiy fazilatiga tayanib ish ko'rish, ularga ishonch bildirish, ularni qo'llab – quvatlash samarali natija beradi. O'spirinlarga axloqiy – huquqiy me'yorlar mohiyatini to'g'ri anglatish, ularni shaxs erki va huquqlarining kafolotli ekanligiga ishonch hosil qilishlarini ta'minlash, fuqarolik erkinliklari o'spirin uchun ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topa olish garovi ekanligiga ishonch hosil qilishlarini ta'minlash, axloqiy me'yorlar mohiyatini to'g'ri talqin etishlariga erishish mazkur yosh vakillari hayotining ayanchli, fojiaiy yakun topmasligiga olib keladi.

O'spirin shaxsining rivojlanishida jamoa muhim o'rin tutadi. Jamoa o'spirinni o'ziga jalb etar ekan, uning fikri o'spiringa nisbatan ko'rsatilayotgan ahamiyatga ega. SHu sababli sinifdan tashqari sharoitda tashkil etilayotgan ijtimoiy mazmundagi tarbiyaviy tadbirlarni jamoa ishtirokida tashkil etish, o'quvchilarning birgalikdagi harakatlari kuchiga tayanib, o'spiringa ta'sir ko'rsatish yaxshi natijalar beradi. SHuningdek, o'spirin shaxsiga katta yoshdagi, tajribali hamda bilimdon kishilar muloqotiga intilishi kabi xususiyatni inobatga olib, ana shunday kishilar bilan uchrashuvlar, suhbatlar tashkil etish lozim.

Huquqiy tadbirlarni uyushtirishda jamoaning bu boradagi imkoniyatini hisobga olish ko'p foyda keltiradi.

O'spirin o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy bilimlarni targ'ib etishda erkin mulohaza, bahs tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Chunki ular o'z fikrlarini ilgari surish, uni himoya qilish layoqatlarini namoyon etishga intiladi. Ular ham o'smirlar kabi gohida fikrlari to'g'ri, asosli bo'lsa-da, unda qat'iy turib olishga urinadi. Ushbu kamchilikka barham berish maqsadida sinf rahbari, o'qituvchilari tomonidan o'spirin fikri, uning pozitsiyasini diqqat bilan kuzatish, tahlil qilish hamda o'spiringa o'z vaqtida yordam berishga urinish eng maqbul pedagogik chora hisoblanadi.

3.4. Barkamol shaxs tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy asoslari. SHaxs kamolotining yoshlar dunyoqarashidagi ahamiyati

Ma'lumki, barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi ham milliy, ham umuminsoniy xarakterga ega bo'lib, u bashariyatni ma'naviyat va ma'rifatga, ezgulik va yuksaklikka olib boruvchi komillik sari yo'ldir. SHu sababli ham insoniyat paydo bo'libdiki, tarbiya masalasi kishilar, oilalar, jamoalar, davlatlar oldida muhim muammo bo'lib kelmoqda va ular ko'p variantli yo'llar, vositalar bilan turlicha shakllarda, uslublarda amalga oshirilmog'ida.

Aslida bola tarbiyasi ona qornida paytidayoq boshlanmog'i lozim. SHu sababli ham jismonan haquvvat, ma'n'an etuk insonlar doimo ulug'lanib kelingan va hattoki jismonan baquvvat insonlarga polvon hamda jismonan, ma'naviy etuk insonlarga pahlavon deb nom berilgan.

Insonni ezgulik sari etaklash haqidagi ta'limotlar muqaddas kitoblarimiz («Qur'oni Karim», «Hadisi sharif», «Avesto» va shu kabilar)da doimo ulug'lanib kelingan. Bu borada Vatanimizda o'tmishda bu istiqbolli orzu-istaklar doimiy vazifaga aylangan va u bilan jamiyatimizning har qanday a'zosi shug'ullanishi ham farz, ham qarz bo'lgan. Ayniqsa, tarbiya masalasi bilan nafaqat oila boshlig'i yoki ta'lim muassasalari mutasaddilari, balki yurtimizning donishmandlari, ziyolilari (olimlar, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, hadis ilmi sohiblari va h.k.),

ulolatparvar hukmdorlarining ham bosh maqsadlari bo'lgan. Jumladan, bundan 1000 yil ilgari vatanimiz zaminida dunyoga kelgan «Avesto» kitobi, diyorimizda yaratilgan ijod etgan qomusiy va hadis ilmi sohiblari, Vatanimiz ozodligi uchun kurashgan qahramonlarimiz (Muqanna, Spitamen, To'maris, SHiroq, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Najmiddin Kubro, Amir Temur) va yurtimizda hukmronlik qilgan davlat arboblariimizning bunyodkorlik ishlari va shu kabilarni qanday bo'lsa, aslidagidek o'rganishga bo'lgan imkoniyatlar, ma'naviyatimizning tarqalish ildizlari uzoq o'tmishga borishligini ko'rsatadi. SHuningdek, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning ta'lim tizimini tubdan isloh qilish zarurligini ko'rsatmoqda. Ushbu davlat hujjatlarining bosh masalalaridan biri yosh avlodga Davlat ta'lim standartlari asosida barkamol etib tarbiyalashdan iboratdir. Ayniqsa bunda yoshlarimiz jismoniy kamolotiga ham alohida e'tibor berilmoqda. Bu borada ham Respublikamizda ijtimoiy –tashkiliy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, maktab o'quvchilari uchun «Umid nihollari», o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalari o'quvchilari uchun «Barkamol avlod» va oliy o'quv yurtlari talabalari uchun «Universiada» kabi respublika sport musobaqalarining tashkil etilishi fikrimiz isbotidir.

Umuman olganda barkamol shaxsni tarbiyalash, o'zining ma'naviy, ma'rifiy, tashkiliy-uslubiy, ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari bilan murakkab va mas'uliyatli dinamik jarayondir. Biz bu jarayonni amalga oshirish ketma-ketligini quyidagicha ifodalashni lozim topdik: taraqqiyotning o'zbek modeli (O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining beshta tamoyili, ya'ni jamiyatni isloh qilishning beshta tamoyili); barkamol avlod orzusi va unga erishmoq yo'li; orzuga erishishda barkamol avlod vazifalari va burchlari; orzuga erishishda uzluksiz ta'lim tizimi o'rni va roli; orzuni ro'yobga chiqarishda zaruriy uzluksiz ta'lim tarkibi; kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari; «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning milliy modeli; «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni joriy etishning ilmiy-uslubiy ta'minoti; barkamol avlod tarbiyasi jarayonining tashkiliy-uslubiy va ilmiy-pedagogik ta'minoti; tarbiyada maqsadga erishganlikni baholash mezonlari;

barkamol avlodning tarbiyalanganligi haqidagi xulosalar va keyingi faoliyatga tavsiyalar.

Barkamol avlod tarbiyasining qayd etilgan ketma-ketligiga. O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining beshta tamoyili asos qilib olingan bo'lib, barkamol avlodning amaliy faoliyatgacha bo'lgan jarayonini o'z ichiga olgan va o'z xususiyatiga ko'ra barkamol avlod tarbiyasiga kompleks yondashuvdir.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, bola kamolotini va tarbiyasini ona qornidayoq o'ylash lozim, chunki tarbiya tufayli shaxs kamolotining uzluksizligini va uzviyligini muvofaqqiyatli ta'minlanadi. SHuningdek, har tomonlama etuk inson kamolotining eng muhim va zaruriy omillaridan biri bu tarbiyadir. SHaxs kamolotida tarbiyalanuvchining yosh xususiyatlari albatta e'tiborga olinadi. Ular shartli ravishda quyidagicha uch bosqichga bo'linadi: bolalik (chaqaloqlik davridan 2 yoshgacha); etuklik (12 yoshdan 40 yoshgacha) va keksalik (40 yoshdan umrining oxirigacha) inson umri deb ataladi.

Mustaqillik xalqimizning turmush tarzini, ya'ni umr mazmunini belgilash imkoniyatini berdi va ular milliyligimizga xos turmush kechira boshladi. Bunda Prezident tomonidan olib borilayotgan milliy davlat siyosati asosiy omil bo'ldi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2008 yilni «Yqshlar yili» va 2010 yilni «Barkamol avlod yili» deb e'lon qilinishi hamda ushbu yillar bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risidagi Farmoyishlarning qabul qilinishi yoshlarni har tomonlama etuk, jismonan va ma'nan sog'lom barkamol avlodni tarbiyalashni maqsad qilib belgilab berdi. Bunda «Sog'lom hayot», «Sog'lom turmush tarzi», «Sog'lom avlod», «Sog'lom millat», «Sog'lom e'tiqod», «Sog'lom xalq», «Sog'lom ong», «Sog'lom muhit», «Barkamol avlod», «Kamil inson» va shu kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati ifodalanib, hozirda xalqimiz turmush faoliyatining asosiga aylana boshladi. Bular Vatanimiz ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini yuksaltirishda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Xalq sog'lom turmush tarzi muhiti yaratilganligini quyidagi omillar orqali anglash mumkin:

- milliy qadriyatlarga sadoqat ruhining mavjudligi;
- jamiyatdagi tinchlik, xotirjamlikni saqlashga ongli munosabatning mavjudligi;

- tinch va farovon hayot yaratishga intilish;
- ijtimoiy ma'naviyatni yuksaltirishga intilish;
- sihat-salomatlik («Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada», «O'zbek kurashi» va Respublika miqiyosidagi musobaqalar) masalalarining doimiy ravishda davlat va jamiyat e'tiborida turishi;

- sog'lom muhitning har bir a'zosi o'z sog'ligi haqida qayg'urishni kundalik vazifasi deb bilishligi va boshqalarni ham ushbu yo'nalishga da'vat eta olish qobiliyatiga ega bo'lishligi;

- sog'lom muhit a'zosi o'z qadriga etishni bilsin, ya'ni bunda «KECHA → BUGUN → ERTAGA» degan tizim asosida fikr yurita olishligi;

- sog'lom muhitning har bir a'zosi ortiqcha, reaksiyon, mantiqsiz fikrlardan xoli bo'lmog'i lozim, ya'ni ular ongida g'oyaviy bo'shliq bo'lmasligi lozim.

Bu omillar inson ongi, dunyoqarashi va munosabatlarini muntazam ravishda takomillashib borishini baholay olish imkoniyatini beradi. Bunda «KECHA → BUGUN → ERTAGA» tizimining uzluksizligi va uzviyligi bor. Bu erda "KECHA" so'ziga o'tmishdagi boy merosimiz haqidagi ma'lumotlar to'g'ri keladi, ya'ni buyuk qomusiy olimlarimiz va hadis ilmi sohiblarining ijodi, faoliyatini ibratnamuna qilib ko'rsatish hamda tarixiy-badiiy adabiyotlardagi, jumladan, "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Avazxon" va boshqa dostonlardagi botir pahlavonlarning odamiyligi, insonparvarligi, mehnatkashligi, do'stlik va muhabbatga sadoqatlari ham shu yo'nalishdagi ma'lumotlardir.

Yuqoridagi tizimning "BUGUN" so'ziga esa barkamol avlod tarbiyasiga hukumatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar to'g'ri keladi. Jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Davlat ta'lim standartlari", "O'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini tubdan isloh qilish", "O'rta umumiy ta'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi tadbirlarni qabul qilinishi, shuningdek, yoshlarimizga bugungi kunda rivojlangan xorijiy davlatlarda

o'z intellektual salohiyatini rivojlantirib kelishiga yaratilayotgan imkoniyatlar hamda turli yoshlarimiz kamolotiga mos sport musobaqalarining tashkil etilishi yoshlarimizning har tomonlama kamol topishiga keng imkoniyatlardir.

Demak, inson kamoloti va uning yuksalishida yoshlarimiz ma'naviy tarbiyasi va dunyoqarashi kengligi, ibrat- namuna muhim rol o'ynaydi. SHu sababli bugungi yoshlarimiz dunyoqarashini shakllantirish va yuksaltirishda ular ongiga millat, Ona tuproq, Ona Vatan, xalq va uning tarixiy ildizlari asosidagi boy milliy ma'naviy merosimiz haqidagi ma'lumotlarni ta'lim-tarbiyaning barcha jabhalarida singdirib borishimiz lozim, aks holda ular orasida "ma'naviy bemorlar" uchraydi. Bunday "ma'naviy bemorlar"ni davolash esa ta'lim- tarbiya muassasalari oldiga yanada muhimroq vazifalarni qo'yadi, chunki bu bemorlar bor joyda g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'yilgan bo'ladi.

SHuning bilan birga yoshlar ongida millat, milliy axloq, milliy g'urur, milliy tarbiya, milliy salohiyat, Vatan tuyg'usi, Vatan qayg'usi, Vatan sog'inchi va shu kabi tushunchalarni singdirib borish ularning milliy dunyoqarashini kengaytirishga asosiy omillardan biri bo'lishligi, shubhasiz. Bunda inson kamoloti uchun milliy tarbiyamizga xos bo'lgan mehr-oqibat, hurmat-izzat, muruvvat, or-nomus, bag'rikenglik va shu kabilardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Demak, inson kamolotida (ham jismonan, ham ma'nan) milliy o'zlikni anglash, milliy ong, milliy g'urur va shu kabilarni muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa bugungi yoshlarimiz ongida o'zbek millati milliy-ma'naviy kamol topishi orqali dunyoga mashhur bo'ladi, degan tushunchani shakllantirish imkoni yaratiladi. Milliy xususiyatlarimizga mos tarbiyani olayotgan yoshlarimiz mintazam ravishda kamol topib boraveradi hamda ularning dunyoqarashi ham unga mos ravishda yuksalib boradi.

Insonning jismoniy sog'lomlashtirilishi avvalo shaxsiy sa'y-harakatlarga bog'liq bo'ladi. Ammo ma'naviy sog'lom kishilarga jamiyat ehtiyoji har doim ham bo'lgan. SHuni o'ylagan har bir ongli inson o'zi faoliyat ko'rsatayotgan jamiyatning va davlatning ma'naviy umumsog'ligi muhitiga munosib hissa qo'shishni o'zining muqaddas burchi deb bilmog'i lozim.

Hozirgi kundagi yoshlarimizda o'z ma'naviy etukligini oshirish yo'lida keng imkoniyatlar va shart-sharoitlar mavjud. SHu sababli ham ularning zimmasida ulardirini ma'naviy sog'lom qilish evaziga jamiyatda sog'lom turmush tarzini yanada yuksaltirishga muhim hissa qo'shishdek muqaddas burch turibdi. Ana shundagina bugungi yoshlarimizning kamoloti va unga mos dunyoqarashi mintazam ravishda takomillashib, rivojlanib boradi. Bu o'z navbatida Ozod va Ohod Vatan, erkin va farovon hayot yaratuvchilarining ongli a'zolarini tayyorlashni kafolatlaydi.

Esa saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

SHaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim muhtasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchisidir.

Rivojlanish – shaxsning ham jismoniy, ham aqliy va ma'naviy kamol topishi hisoblanadi.

Irsiyat – ota qoni yo ajdodlarga xos biologik xususiyat bo'lib, o'xshashliklarning nasldan-naslga (bolaga) o'tish jarayonidir.

Muhit – shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi tashqi olam, voqelik, hodisalar majmuidir.

Barkamol shaxs – kamolga etgan, to'la-to'kis inson, aqlan va axloqan pok, jamonan sog'lom, nafosatli, jamiyatda o'zligini tanigan, mustaqil fikrlaydigan, erkin, ijodkor, tashabbuskor, ishbilarmon, fidoiy shaxs.

Aql – inson miyasining dunyoni aks ettirishi va shaxsning voqelikka bo'lgan munosabatlarini boshqarib turadigan faoliyati.

Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. SHaxs tushunchasiga ta'rif bering.
2. SHaxsning rivojlanishi deganda nimani tushunasiz?
3. SHaxsni rivojlantiruvchi asosiy omillar nimadan iborat?
4. SHaxsning shakllanishiga muhit qanday ta'sir ko'rsatadi?
5. SHaxsning rivojlanishida tarbiyaning rolini tushuntiring.
6. Bola shaxsning yosh davrlari qanday guruhlariga bo'linadi?

7. Nima uchun o'smirlik davrini bola shaxsi rivojlanishining murakkab davri deyiladi?

8. O'smirlik davrida bola shaxsining rivojlanish jarayonini izohlang.

9. Barkamol shaxs tarbiyasi deganda nimani tushunasiz?

10. Barkamol avlod tarbiyasini amalga oshirish bosqichlarini tushuntiring.

11. Barkamol shaxs tarbiyasida g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik deganda nimani tushunasiz?

12. Barkamol shaxs tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy asoslarini izohlang.

III Mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Sog'lom xalq, sog'lom millatgina buyuk ishlarga qodir bo'ladi. «Xalq so'zi» gazetasi, 2004 yil, 8 dekabr.
2. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. – T.: «Movarounnahr», - 522 b.
3. Yoqubov A. Sihat-salomatlik yili: mazmun va mohiyat. T., 2005 yil, 18-19 betlar.
4. Ibragimova G., To'raqulov X.A., Alibekova R. "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani bo'yicha yordamchi uslubiy qo'llanma. - T.: CHo'lon, 2003. - 128 b.
5. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. - T.: O'zbekiston, 2000. - 27 b.
6. Tolipov F. Terrorizm tahdidi va unga qarshi kurash. «O'zbekiston ovozi», 14.04.2005. - 2-bet.
7. Uvatov U. O'zbekiston buyuk allomalar yurti. «Ma'rifat» gazetasi, 2005 yil, 1 oktyabr.
8. Forobiy Abu Nasr. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. T.: «Yozuvchi», 2002 yil, 14-bet.
9. Fitrat A. Najot yo'li. - T.: "SHarq", 2001- 13-bet
10. Qayumov A., Hasanov S. Izlanuvchi olimlar // «Ma'rifat» gazetasi, 2006 yil, 15 noyabr, 12-bet.

Oz narsaga qanoat qilgan odam davlatmanddir, negaki bunday qanoat uning ma'naviy boyligidan dalolat beradi.

Suqrot.

4-MAVZU: TARBIYA JARAYONINING MAQSAD VA VAZIFALARI

REJA:

1. Tarbiya maqsadi. Tarbiya maqsadining xilma-xilligi.
2. Hozirgi jamiyatda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikr yuritadigan shaxsni tarbiyalash tarbiya maqsadi sifatida.
3. Tarbiya vazifalari va mazmuni. uning aqliy, fuqarolik, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, iqtisodiy, ekologik, estetik tarbiyasi haqida.

Mavzuning maqsadi:

Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikr yuritadigan shaxsni shakllantirishda tarbiyaning roli, uning mazmuni va turli shakllari haqida ma'lumot berish orqali yoshlarda aqliy, ma'naviy-axloqiy, iqtisodiy, ekologik, estetik tarbiya tushunchalarini shakllantirish.

Mavzuning vazifalari:

- tarbiya maqsadining xilma-xilligini ochib berish;
- mustaqil fikr yuritadigan ijodkor yoshlarni shakllantirish;
- barkamol shaxs tarbiyasida SHarq mutafakkirlarining tarbiya to'g'risidagi qarashlarini ko'rsatish;
- shaxs tarbiyasida aqliy, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, iqtisodiy, ekologik, estetik va mehnat tarbiyasining rolini aniqlash.

Tayanch ibora va atamalar: tarbiyaning maqsadi, tarbiya maqsadining xilma-xilligi, barkamol avlod tarbiyasi, milliy tarbiya asoslari, tarbiya tizimining uzluksizligi, barkamol shaxs tarbiyasi.

4.1. Tarbiya maqsadi. Tarbiya maqsadining xilma-xilligi

Tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, rivojlanishi, yoʻnalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda Oʻzbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Chunki, kadrlar tayyorlash milliy modelimizning bosh muddaosi barkamol shaxs va intellektual salohiyatli mutaxassis tayyorlashdan iborat boʻlib, Oʻzbekistonning xalqaro andozalaridagi zamonaviy taraqqiyotini taʼminlay oladigan, mustaqil fikr yuritadigan, tafakkurli, malakali, bilimli mutaxassis, ayni paytda insonning ichki sifatlari barq urib kamolotga **etgan kadrlarni tayyorlashni koʻzlaydi**. Mazkur maqsadni amalga oshiruvchi asosiy omillardan biri tarbiya jarayonidir. Tarbiyaning maqsadi natijasi barkamol avlodni shakllantirishdir. Bu jarayon ikki tomonlama boʻlib, uyushtirish va rahbarlikni, shuningdek, oʻquvchi shaxsning oʻzi tomonidan faollik koʻrsatishni taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog etakchi vazifani bajaradi. Chunki ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari, mohiyatini tushunadi, maqsad yoʻlida amalga oshirilayotgan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakllari, metodlar va vositalarni asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiyaga tadbiiq etadi.

Oʻz tabiatiga koʻra tarbiya koʻp omilli xarakterga ega, yaʼni bola shaxsining qaror topishiga oila, maktab, jamoatchilik, ijtimoiy muhit, shuningdek, vaziyatlar xilma-xilligi bevosita va bilvosita taʼsir etadi. Tarbiyaning natijalari bir xil tavsifda boʻlmaydi. Bu oʻquvchilarning psixologik (individual tipologik), fiziologik va jismoniy xususiyatlariga, ularning hayotiy va maʼnaviy qiyofasiga, shaxsiy jihatlarga bogʻliq. Tarbiya odatda, oʻz-oʻzini tarbiyalash, oʻz-oʻzini qayta tarbiyalash, bolaning atrof-muhitdagi u yoki bu hodisalar bilan salbiy aloqasi natijasida vujudga keladigan munosabatlar va shaxs xususiyatlarini shakllantirish bilan qoʻshib olib boriladi. Oʻz-oʻzini tarbiyalash shaxsning oʻzida ijtimoiy qadrga ega boʻlgan fazilatlarining hosil qilish va takomillashtirishga hamda salbiy xislatlarni bartaraf ettirishga qaratilgan ichki faoliyat sifatida taʼriflanadi. Oʻz-oʻzini qayta tarbiyalash shaxsning oʻzidagi salbiy odatlarni, zararli sifatlarni

yo'qotishga, bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyat mazmunidir. Bola xulqidagi nosog'lom muhit, ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari, o'qituvchi faoliyatidagi kamchiliklar asosida vujudga keladi. Qayta tarbiyalash jarayonida milliy xulq, hosil qilingan zararli sifatlar o'zgartiriladi, qayta tarbiyalashda maktab, oila, ota-onaning hamkorligi lozim bo'ladi. Demak, qayta tarbiyalash o'quvchining o'ziga emas, balki uning ota-onasiga ham qaratilishi lozim.

SHarq mutafakkirlari ta'limni hech qachon tarbiyadan ajratib ko'rishmagan. SHarq xalq pedagogikasining jumladan, etnopedagogikasining o'ziga xos xususiyati yana shundan iboratki, nafaqat tarbiya ta'limdan ajratilmagan, balki ta'limda shaxs rivojlanishda milliy o'ziga xoslik alohida ko'rilgan. Milliy o'ziga xoslik faqat biror bir tilni (masalan: ruscha, arabcha, o'zbekcha, forsch) o'rganilganda e'tiborga olingan. Albatta, o'quv-tarbiya jarayonini rivojlantirishni ayri-ayri ko'rib bo'lmaydi. Ammo, ko'pgina naqlar mohiyatidan ma'lumki, tarbiya alohida qirralar sifatida ham e'tirof etilgan. Masalan, «Olim, bo'lish oson, odam bo'lish qiyin» iborasini olib ko'raylik. Ya'ni odam bir qancha bilimlar, ko'nikmalar va malakalar sohibi bo'lgani bilan hayotda o'z o'rnini topa olmasligi, shaxs sifatida shakllana bilmasligi mumkin.

Hozirgi kunda ta'lim jarayoni o'qituvchilar tomonidan bilim, iqtidor va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Tarbiya esa shaxs tarbiyalanganligining mezon sifatida shaxsiy xislatlarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, bugungi kunda bu xislatlarni ma'naviy qadriyatlar asosida shakllantirib borish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Umumiy ta'lim maktabini yuqori sinflarida ma'naviy qadriyatlarning mohiyatini o'rganish, tarbiyaviy imkoniyatlardan keng foydalanish, asosan dars jarayonini tashkil etish, uning asosiy qismlariga qo'yiladigan talablarga ijodiy yondoshishga bog'liq.

Ma'naviy qadriyatlarni boy tarixiy-madaniy meros sifatida o'rganishning samarali andozasi qator pedagogik shartlarga tayangan holda yaratiladi. Bu o'rinda umumiy ta'lim maktablarida o'rganiladigan fanlarning umumiy xarakteri (tabiiy matematik, ijtimoiy-gumanitar va maxsus fanlar, odobnoma, turmush odobi, din tarixi hamda ilmiy-madaniy meros kabi fakultativ mashg'ulotlar); dars jarayonida

o'rganiladigan mavzuning ma'naviy qadriyatlarni o'rganishdagi imkoniyatlari; o'quvchining ma'naviy talabi. qiziqishi va ma'naviy madaniyat darajasi; o'quvchi ma'naviy ehtiyoji va o'qituvchi saviyasi; ta'lim mazmunida dars ta'limining tarbiyaviy va rivojlantiruvchilik xususiyatlariga yaxlit jarayon sifatida munosabat; dars shakllari, usul va vositalarning o'quvchi ma'naviy madaniyatini tarbiyalash samaradorligini ta'minlashga xizmat qila olish darajasi; umuminsoniy va milliy qadriyatlar mushtarakligi asosida o'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirish; o'quvchilarning yosh av ruhiy xususiyatlarini hisobga olish; turmush tarzi (oilaviy muhiti, saviyasi, hududiy yashash joyi va h.k.) ta'lim-tarbiya mazmunining o'zaro davr talabiga moslik darajasi hisobga olinadi. Yuqorida keltirilgan barcha omillar tarbiya maqsadi ta'lim jarayoni bilan birligida olib boriladi. Aks holda samaradorligi talab darajasida bo'lmastigi aniq.

SHunday qilib, tarbiya nazariyasidagi asosiy muammolarni aniqlash uchun quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

- tarbiyaviy ish ma'nosini aniqlash;
- tarbiya istaklarini tasniflash;
- o'quvchilarning ma'naviy ehtiyoji va talabi;
- o'quvchilarning yoshi, sinfning umumiy saviyasiga mosligini inobatga olish;
- o'quvchi bilim saviyasi, mantiqiy fikr doirasining o'sishi, tarbiyasiga ta'sirini aniqlash;
- o'qituvchining shaxsiy xislatlarini shakllantirish, olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni tadbiq etish.

Buni o'rganish davomida ta'lim va tarbiyaning bir-biriga uyg'unlashib ketganligini esda tutish kerak.

Ta'lim va tarbiya jarayonlarining ajralmas qismlaridan biri ta'lim mazmunini shaxsiy xislatlarni tarbiyalashning katta imkoniyatlariga egaligidadir. Ayniqsa, bu mazmun shaxs tafakkurini yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda uyg'unlashtirish va yuqori bosqichlarda rivojlantirish, axloqiy xislatlarni shakllantirish imkonini beradi. Bulardan tashqari o'quv-tarbiya tizimidagi o'quv,

ijtimoiy foydali va unumli mehnat, estetika, ta'lim vositalari, mehnat va estetik va jismoniy tarbiyani amalga oshirish imkoniyatlarini berishini ham qayd etish joizdir. O'qituvchilarning o'quvchi bilan muloqoti, o'quvchilarning dars jarayonida sub'ektiv sifatidagi aktiv faoliyati, o'qituvchining o'quvchilar shaxsini shakllanishiga ijobiy ta'sir eta olishi bunday imkoniyatlarning yana bir qirrasidir.

SHakl va mazmun jihatdan ta'lim va tarbiya bir-biri chambarchas bog'lanib ketgan. Yuqorida keltirilgan dalillar yana bir marotaba ta'lim bilan tarbiyaning ajralmas jarayon ekanligini, o'quvchilarning atrof-muhitga, fan qonuniyatlariga, axloq, odob qirralariga munosabati bevosita o'quv jarayonida boshlanib, darsdan va maktabdan tashqari faoliyatlarda davom etishini ko'rsatadi. Tarbiya maqsadi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning eng muhim xususiyati aniq maqsadga yo'naltirilganligidir. Zamonaviy talqinda tarbiya maqsadi o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik demakdir. Zero, tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi. boshqariladi va nazorat qilinadi. Yagona maqsad yoshlarni barkamol avlod etib tarbiyalashning zamonaviy usul va vositalari foydalanish imkoniyatini izlab topishdir. Tarbiya maqsadini amalga oshirish jarayonida milliylikka, milliy urf-odatlar, an'analarga e'tiborni qaratish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Milliy mentalitetimizga ko'ra, ta'limni tarbiyadan, tarbiyani ta'limdan ayricha tasavvur etish mumkin emas. Ta'lim va tarbiya – o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan sharqona tushunchalardir. Yurtboshimiz ta'kidlaganidek: - "Aslida ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotning chegarasi va poyoni yo'q. Toki hayot davom etar ekan, ta'lim ham, tarbiya ham zamon o'rtaga qo'yayotgan yangi-yangi talablarga binoan muttasil o'rganib-yangilanib boraveradi".

Bu uzluksiz jarayon ta'lim-tarbiya uchun mas'ul barcha rahbarlar va xodimlar zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. Negaki, oldimizda turgan eng ezgu maqsadlarimiz mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz, erkin va tarovon hayotimiz ham **"O'zbekistonning XXI asrda jahon hamjamiyatidan qanday o'rin egallashi ham – bularning barcha-barchasi, avvalambor, yangi**

avlod, o'nib-o'sib kelayotgan farzandlarimiz qanday insonlar bo'lib voyaga etishiga bog'liqdir» [7].

Tarbiyaning yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez suratda yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. SHaxsni muayyan vaqtning o'zida turli-tuman qarashlari mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya maqsadini murakkablashtiradi. Maktab tarbiyasi shaxs ongini, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. CHunki yoshlik yillarida insonda odob tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. SHu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish talab etadi. Tarbiyaning yana bir xususiyati o'zining uzluksizligi sanaladi. Tarbiya jarayoni – bu o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan. Bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi g'oyalar alohida ahamiyat kasb etadi. SHu bois oila, ta'lim muassasalari jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

4.2. Hozirgi jamiyatda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikr yuritadigan shaxsni tarbiyalash tarbiya maqsadi sifatida

Mamlakatning moddiy va ma'naviy yuksalishida xalqimizning boy ma'naviy merosga, umumbashariy qadriyatlarga, zamonaviy madaniyatga ega bo'lgan, har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikr yuritadigan erkin shaxsni tarbiyalash bugungi kunning dolzarb muammosidir.

Bu borada qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da barkamol avlodni shakllantirish va yuqori malakali mutaxassislarni tarbiyalab voyaga etkazish bosqichlari, shu bilan birga yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni jahon ta'limi darajasiga ko'tarish asosiy maqsad qilib qo'yilgan.

Bu vazifalarni amalga oshirish barkamol avlodni har tomonlama tarbiyalab voyaga etkazishdek, istiqbolli muammoni hal etishni ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi o'qituvchi-murabbiylar. shu yo'nalishda ijod qiluvchi mutaxassis olimlar, jamoat tashkilotlari, rahbar xodimlar oldiga qo'yilishini davr talab etmoqda.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, oldimizda turgan eng dolzarb va istiqbolli muammolardan biri – erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod va erkin shaxsni va shu asosda barkamol avlodni shakllantirish masalasidir. «Boshqacha aytganda, deydi - I.A.Karimov, - biz o'z haq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak» [3].

Yuqorida qayd etilgan fikr asosidagi tarbiyani amalga oshirish ma'naviy etuk, barkamol avlodni shakllantirish bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Bunda xalqimiz ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o'rganilishi, ularga hurmat uyg'otilishi, milliy an'analarimiz va urf-odatlarimizning saqlanishi va mazmunan boyitilishi, shuningdek, madaniyat, san'at, ilm-fan, ta'lim-tarbiyaning har tomonlama taraqqiy etishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi paytda uzluksiz ta'lim tizimida «Odobnoma», «Vatan tuyg'usi», «Ma'naviyat asoslari», «Milliy istiqloq g'oyasi», «Axloqshunoslik», «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» va shu kabi fanlar mazmuni mustaqillik mafkurasi asosida qayta tayyorlanganligi va boshqa turli fanlar mazmuniga ma'naviy qadriyatlarning singdirilishi yoshlarimiz ma'naviy tarbiyasida buyuk burilish bo'ldi. Ular orqali yoshlarimiz butun insoniyat, jumladan, SHarq va Markaziy Osiyo xalqlari, shuningdek, o'zbek xalqi yaratgan ma'naviy boyliklar haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatini qo'lga kiritdi. Ayniqsa, buyuk vatandoshlarimiz (qomusiy va hadischi olimlarimiz)ning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan beqiyos hissalarini yoritish orqali ularga milliy-ma'naviy merosda faxrlanish tuyg'usini tarbiyalash,

qadriyatlar va urf-odatlarimizga ongli munosabatda bo'lishlikni singdirish imkoniyati yaratildi.

Hozirgi demokratik jamiyatdagi tarbiyaning maqsadi yuksak ma'naviyatli, milliy taraqqiyot mafkuramizda qat'iy turuvchi, Ona-Vatan ravnaqi fidoiysi, o'zini va yon atrofdagilarni yot g'oyalardan asrovchi, yurt tinchligi, davlatimiz ravnaqi, xalq farovonligi yo'lida dovyuraklik va tasbabbuskorlik bilan faoliyat yurituvchi **barkamol shaxsni** tayyorlash asosida **barkamol avlodni** shakllantirishdan iboratdir.

Bunday tarbiyaviy faoliyat uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas qismidir va jamiyat taraqqiyotiga mos tarbiya vositalari, metodlari, usullari, yo'llari va shu kabilar yuksalib boraveradi. Quyida biz ularning ba'zilar haqida to'xtalamiz:

1. Xalqimizning boy ma'naviy va intellektual salohiyati va umumbashariy qadriyatlarga suyangan holda tarbiyani rivojlantirmasdan, o'tmish va tarixni bilmay turib kelajakka yo'l topib bo'lmaydi. Qolaversa, qaysi xalqning madaniy-ma'naviy tarixi qanchalik qadimiy bo'lsa, o'sha xalqning axloqiy go'zalligi, urf-odat rang-barangligi beqiyos, ta'lim-tarbiya tizimi ildizlari ham shunchalik chuqur bo'ladi. Har qanday madaniyat, axloq, urf-odat, an'ana va ta'lim-tarbiya insoniy faoliyatining kechinmalari, sinovlari, boy hayotiy tajribalari asosida yuzaga keladi, maqbullari avloddan-avlodga o'tadi va o'tmish kelajakka yo'l ko'rsatadi, bu yo'l esa bugunning ko'ksidan o'tishi muqarrardir [6].

Mustaqillik tufayli qadimiy yodgorliklarimizni asrash, milliy-ma'naviy qadriyatlarni tiklash, ilm-fan arboblarning ayniqsa, SHarq mutafakkirlarining hayoti, ijodi va boshqa faoliyatlarini chuqur va har tomonlama o'rganishda imkoniyatlar yaratildi. Bular o'z navbatida yoshlar ongida milliy ong, milliy g'urur, tarix, o'tmish avlodlar xizmatiga hurmat-e'tibor, xalq mehnatiga hurmat, Vatanni sevish tuyg'ularini shakllantirishlarini taqozo etadi. SHuning uchun tarbiyaning maqsadi yangi jamiyatimizning to'g'ri rivojini, kelajagini oqilona belgilash, yuksak demokratik davlat qurish uchun xizmat qiluvchi barkamol avlodni shakllantirilgan tarbiya vositalari, usullari, shakllari, yo'llari va metodologiyasini yaratishga to'g'ri keladi.

2. Tarbiyaviy ishlarni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish.

Demokratiya (Demos–xalq va krotos–hokimiyat)– «xalq hokimiyati», degan maʼnoni bildiradi.

Demokratlashtirilgan tarbiyaga tayangan oʻqituvchining nufuzi va obruyi oshadi, talabalar undan andoza olishga harakat qiladi va eng asosiysi bunday oʻqituvchi tarbiyaning har qanday holatida va umuman tarbiyaviy jarayonlarda faol ishtirokchi boʻla oladi. SHu orqali tarbiya ishining mazmuni uning taʼsir doirasi kengayadi. Barkamol shaxs tarbiyasiga erishishga mustahkam zaminlardan biri ham yaratiladi.

Insonparvarlik («Inson» - arabcha «kishi», «parvar», - forscha «gʻamxoʻr», «gʻamxoʻrlik», gumanizm») maʼnolarini anglatadi.

Insonparvarlik – odamzotning qadri, erkinligi, qobiliyatlari har tomonlama namoyon boʻlishi uchun kurashish, insonning baxt-saodati, teng huquqiyligi, adolatli hayotini taʼmin etishga intilishi, insoniylikning barcha tamoyillari yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratish maʼnosini anglatadi.

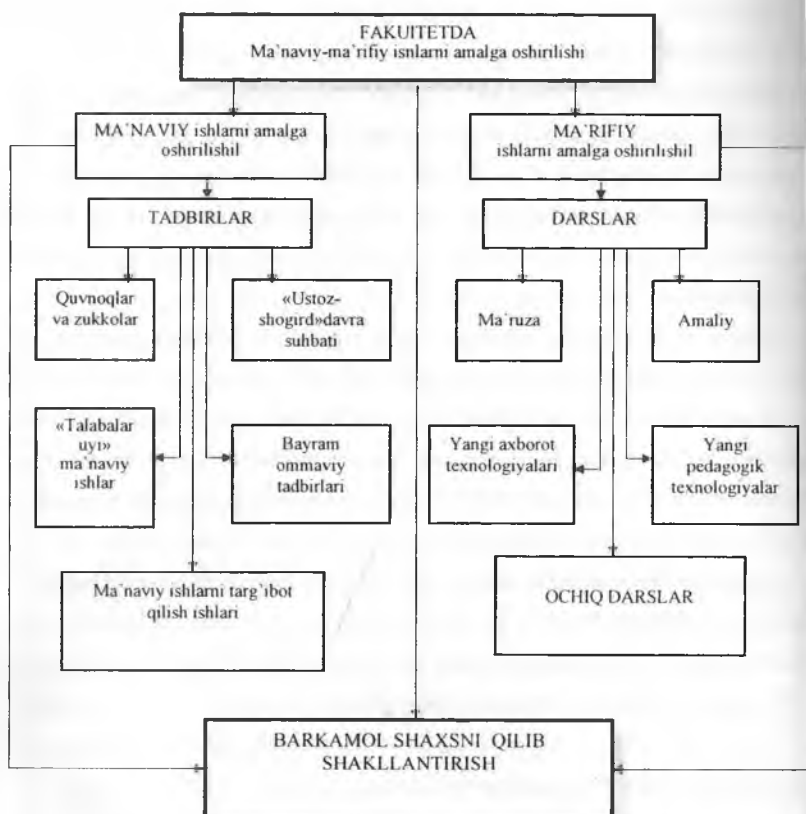
Uzlüksiz taʼlim tizimini insonparvarlik tamoyillari asosida tubdan isloh qilish, uni yangi davr darajasiga koʻtarishning birinchi asosi, unga yangi dinamik tizim sifatida qarash va shu asosda tarbiyaning ilgʻor texnologiyalarni yuritishdan iborat.

3. Oliy oʻquv yurtida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni tashkil etish.

Oliy oʻquv yurtida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni quyidagidek olib borish maqsadga muvofiqdir (4.2.1-shaklga qarang).

Demak, oliy oʻquv yurtida maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlarni quyidagi tartibda olib borilsa, intellektual asrning faol ishtirokchisini tarbiyalashga erishish mumkin:

- mustaqillik mafkurasini inobatga olib, ilmiy-nazariy asoslarini yaratish;
- oliy oʻquv yurtida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni tashkil etish va boshqarishning ijtimoiy-pedagogik va amaliy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish;
- oʻquv-tarbiyaviy, maʼnaviy-maʼrifiy ishlar va shu yoʻnalishdagi taʼlim-tarbiya jarayoni ishlarini yagona dinamik tizim sifatida ifodalab olish va uni muvaffaqiyatli faoliyat yuritish mexanizmlarini ishlab chiqish;

- jamiyat taraqqiyoti saviyasi va darajalarini e'tiborga olgan holda yoshlarning tarbiyasidagi davlat ta'lim standartlarini takomillashtirish muammolari bilan muntazam qiziqib borish;

- ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishni jamiyat taraqqiyoti mosligini kuzatish va nazorat qilishning yo'lga qo'yish va bu sohada monitoringni yo'lga qo'yish hamda uning natijalari asosida tarbiyada rostdash va tuzatishlar kiritish mexanizmlarini ishlab chiqish;

• oliy o'quv yurti talabalarining ma'naviy shakllanganligini aniqlashni modellashtirish lozim va bu modelning ob'ektiga adekvatligini nazorat qilish orqali yoshlarning ma'naviy shakllanganligini aniqlashning tizimini yaratish. Ulardan tashqari bo'lganda ayrim talaba yoki guruh, kurs, fakultet va shuningdek, oliy o'quv yurtining talabalarini ma'naviy etukligini aniqlash mexanizmini ishlab chiqish va uni yuksaltirishga uslubiy tavsiyalar tizimini ishlab chiqib, joriy etishga erishish va h.k.

Ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllangan **barkamol inson** quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassam qiladi:

- butun oila a'zolari, qo'ni-qo'shnilari, mahalla-ko'yi, hamqishloqlari va butun mamlakatining xalqi farovonligi haqida qayg'uradi;

- odob-axloqli va fe'l-atvori yoqimli, bo'lishlikni insoniy burch deb hisoblaydi;

- ota-bobalaridan yodgor bo'lib qolgan milliy-ma'naviy merosni yuksal qadrlaydi;

- milliy qadriyatlarni e'zozlaydi, avaylab-asraydi va ularga sodiq bo'lib qoladi;

- unda vatanparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik tuyg'ulari barqaror bo'ladi;

- umumxalq ma'qullagan Konstitutsiyani va shu kabi muhim davlat hujjatlarini hurmat qiladi hamda Davlat ramzlariga sadoqatli bo'ladi;

- Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi yo'lida fidoiylik ko'rsata oladi va shu kabilar.

Yoshlarimiz oldiga qo'yilgan talablarga e'tibor berilsa va shu ketma-ketlikdagi ta'lim-tarbiya olib borilsa muxtaram Prezidentimiz I.A.Karimov orzu qilganidek «Barkamol avlod—O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» amalga oshiriladi. Bu orzuni amalga oshirishda dastlab «Barkamol avlod orzusini», ya'ni maqsadni kuyidagicha ifodalab oldik: Kadrlar tayyorlash milliy dasturi – barkamol avlodni tayyorlashning qonuniy davlat ahamiyatiga ega bo'lgan hujjati. Bunda **birinchidan**, milliy dasturni to'liq bajarishga erishish, **ikkinchidan**, butun

xalqni mazkur savobli ishga to'liq jalb qilish, **uchinchidan**, umumommani mazkur ishlarning mazmun-mohiyatiga tushunishiga erishish va nihoyat **to'rtinchidan**, har bir fuqoroning belgilangan vazifalarining bajarilishiga ishonch hosil qilishiga va bu jarayonga munosib hissa qo'shishiga ishtirok etish istagini borligiga erishish.

SHu yo'sindagi olib borilgan ta'lim–tarbiya oxirida barkamol shaxsga qo'yilgan talab bilan (mezon bilan) tarbiyalangan shaxsdagi intellektual salohiyati solishtirilib ko'riladi va mezon bo'yicha talablari bajarilgandan keyin tayyor mutaxassisni «Mehnat bozori»ga, ya'ni kasbiy faoliyatga yo'llanma beriladi. Bunda mustaqil O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi buyuk davlat barpo etish, xalqning maqsad muddaolarini amalga oshirish, milliy g'oyani yoshlar qalbi va ongiga singdirishdan iboratdir.

Barkamol shaxs tarbiyasi jarayoniga bunday yondashish ta'lim-tarbiyaning har bir bosqichida puxta tayyorgarlikka ega bo'lishlikni va maqsadga etishlikni kafolatlaydi. Maqsadga etishlikni avvaldan ishlab chiqilgan mezonlar asosida olib boriladi. Ta'lim-tarbiya mazmuniga qarab yoki ushbu jarayonni boshqarish mazmuniga qarab maqsadlar tizimi (ketma-ketligi) yoki yaxlit yagona bir maqsad bo'lishi mumkin va u Davlat ta'lim standartlariga yoki mutaxassislarga qo'yiladigan jahon ta'limi talablari asosida shakllangan (tuzilgan) bo'ladi.

Tarbiyalayotgan barkamol avlodimiz, qo'yilgan maqsadga javob bergan holatga kelgandan keyin amaliy faoliyatga (mehnat bozori) yo'llanma beriladi, aks holda qo'shimcha chora-tadbirlar belgilanib, barkamol avlod tarbiyasi maqsadiga mos qo'shimcha ta'lim-tarbiya olib boriladi.

Barkamol avlod tarbiyasining qayd etilgan ilmiy asoslangan ta'lim-tarbiya jarayonida, ayniqsa ta'limni boshqarishda istiqbolli natijalarni qo'lga kiritish imkonini beradi va eng asosiy «Barkamol avlod–O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», degan ezgu niyatlarimizning og'ishmay amalga oshishiga fundamental asos bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga tayangan holda, shunday xulosa qilish mumkin. Yoshlarni barkamol avlod darajasida tarbiyalash uchun milliy istiqbol g'oyalari bilan ularni yaqindan tanishtirish, ya'ni ularning qalbida eng avvalo

milliy ong, milliy g'urur, milliy mafkura tushunchalarini shakllantirish orqali ularda bo'sh vaqtga imkon yaratmaslik, ijtimoiy foydali ishlarga jalb qilish lozim. Yoshlar bilan shunday usullarda shug'ullanish natijasida va talabalarni bu ishlarga jalb qilish orqali ularni tashqi salbiy ta'sirlardan saqlab qolish imkoniyati paydo bo'ladi.

4.3. Tarbiya vazifalari va mazmuni, uning aqliy, fuqarolik, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, iqtisodiy, ekologik, estetik tarbiyasi haqida

Har tomonlama barkamol avlodni shakllantirish asosida tarbiyaning maqsadi belgilab olinadi. Ular: mustaqillik ma'naviyatini tarbiyalash, tarixiy-madaniy boylklarning asosiy tomonlarini o'rganish, milliy madaniyatimiz rivoji, taraqqiyot qonunlari, buyuk siymolar merosini o'zlashtirish, rivojlangan mamlakatlar madaniyati yutuqlarini o'rganish, allomalarimizning komil inson haqidagi ta'limotlaridan samarali foydalanish.

Respublikada olib borilayotgan ijtimoiy tarbiyaning umumiy vazifasi shulardan iborat. SHu bilan birga tarbiya turlari axloqiy, aqliy, jismoniy, estetik, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va mafkuraviy tarbiyalar o'zining xususiy **maqsadidan** kelib chiqqan bir qator **vazifalarni** amalga oshiradi. CHunonchi:

1. Axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor etish, ularga axloqiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish, ulardan ijtimoiy axloqiy me'yorlar (talab va ta'qiq)ga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida aqliy ong madaniyatini shakllantirish.

2. Aqliy tarbiyani yo'lga qo'yish chog'ida o'quvchilarni ilm-fan, texnika va texnologiya borasida qo'lga kiritilayotgan yutuqlardan, yangilik va kashfiyotlardan boxabar etish, ularga ijtimoiy fanlar asoslari xususidagi bilimlarni berish tarzida ularda tafakkur qobiliyatini qaror toptirish, dunyoqarashini shakllantirish.

3. Jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarda o'z sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanishni hamda uning ishlash qobiliyatini oshirish borasida g'amxo'rlik qilish

tuyg'usini yuzaga keltirish, ularda yangi harakat turlari borasida ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o'quvchilarning yoshiga va jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, sabot-matonat, chidam, iroda va tavsifni qaror toptirish) asosiy harakat sifatlarini rivojlantirish, ularda shaxsiy gigienani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash.

4. Estetik tarbiyani olib borish jarayonida o'quvchilarda estetik his-tuyg'u, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish, estetik madaniyatini shakllantirish.

5. Ekologik tarbiyani olib borish chog'ida o'quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat biriligi hamda aloqadorligini o'quvchilarga tushuntirish, ularda ekologiyaning inson, insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi muhim o'rni va ahamiyati borasida tushunchalarni qaror toptirish, shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirish.

6. Iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, bozor infrastrukturasini qoidalarga amal qilish, ichki bozorni to'ldirish, kichik va o'rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish, ko'nikma va malakalarni hosil qilish, inson mehnati bilan bunyod etilgan moddiy boyliklarni asrash, ularni ko'paytirish borasidagi qayg'urish tuyg'ularini qaror toptirish, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish.

7. Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarga Davlat Konstitutsiyasi haqidagi ta'limotni chunonchi, fuqarolik, oila, mehnat, xo'jalik, ma'muriy, nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma'nosini tushuntirish, ular ongiga ijtimoiy huquqiy me'yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tasavvurga ega bo'lishlarini ta'minlash, ularda huquqiy ong, shuningdek, huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish.

8. G'oyaviy va mafkuraviy bilimni berish, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyat asoslari, milliy davlat tuzilishi, shuningdek,

O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi mafkurasi mazmunini o'rganishni ta'minlash asosida o'quvchilarda mafkuraviy faoliyat ko'nikma va malakalarni qaror toptirish, mafkuraviy madaniyatini shakllantirish va boshqalar.

Demak, tarbiya mazmunida oldinga qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar shaxs xulq-atvori hamda sifatlarning mohiyatini aks ettiradi.

Esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

Tarbiya – yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga etishi uchun ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, insonning jamiyatda muayyan sifatlarini (jismoniy, ma'naviy, ruhiy, aqliy) ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi.

Tarbiya jarayoni – har bir insonning hayot uchun yashashi jarayonida o'rtirgan saboqlari va intellektual salohiyatini o'zida shakllantirish hamda o'zgalarga berish jaryonidir.

Tarbiya maqsadining aniqligi – O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi Qonuni, hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» larining g'oyalari e'tiborga olgan holda erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan barkamol insonni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishish yo'lidagi asosiy vosita bu shaxsda umumiy madaniyatni tarkib toptirishdir, ya'ni, shaxsning aqliy, ahloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, mafkuraviy hamda mehnat madaniyatini shakllantirish kabi tarbiyaning bosh maqsadini amalga oshirish imkoniyatini yaratishdan iboratdir.

Tarbiyada demokratik va insonparvarlik g'oyalari ustunligi – tarbiyada inson shaxsini ijtimoiy qadriyat deb tan olinishi, har bir bola, o'smir va o'spirinning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy xulqi va erkinligini hisobga olishdir.

Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustunligi – xalqning ko'p asrlik qadriyatlarini va ulkan hamda boy merosini chuqur bilish, milliy o'zlikni anglash, millat g'urur tuyg'usini qaror toptirishlarga qaratilgan faoliyatdagi asos.

Bunda xalq ana`nalari, urf-odatları, marosimları, xalq og`zaki ijodi, milliy o`yinlar va ularda ifodalangan g`oyalarni ta`lim oluvchilar ongiga singdirish, ularda ushbu g`oyaga nisbatan hurmatini qaror toptirish muhim ahamiyat kasb etadi.

☑ Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Tarbiya deganda nimani tushunasiz?
2. Tarbiyaning maqsadi nimadan iborat?
3. Tarbiya to`g`risida taniqli o`zbek pedagogi Abdulla Avloniy nima degan?
4. Tarbiyaviy ishlarni demokratlashtirish deganda nimani tushunasiz?
5. Tarbiyaviy ishlarni insonparvarlashtirish nimadan iborat?
6. Oliy o`quv yurtida ma`naviy-ma`rifiy ishlarni qanday tashkil etiladi?
7. Barkamol inson o`zida qanday xususiyatlarni mujassam qiladi?
8. Tarbiyaning qanday turlari mavjud?

📖 Mavzularni o`rganishda foydalanish mumkin bo`lgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, 1997 y.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent: SHarq, 1997.
3. Karimov I.A. "O`zbekiston XXI asrga intilmoqda. - T.: O`zbekiston, - 1999. - 9 b.
4. To`raqulov X.A. Kamolot sari. Jizzax, 2007, 181-182 betlar.
5. To`raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda axborot tizimlari va texnologiyalari. Toshkent: Fan, 2006, 250 bet.
6. Ibragimova G., To`raqulov X.A., Hoshimxonov M., Usmonov N., G`oziev S. Nur sharqdandur.-T.:Yangi asr avlodi, 2003.–252 b.
7. Ibrohimov A., Sultonov X., Jo`raev N. Vatan tuyg`usi. –T.: O`zbekiston, 1996. – 17-18 betlar.
8. O`zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 8-jild, 270 bet.
9. Quronov M. Otalar kitobi.
10. Hasanboev J. va boshq. Pedagogika. Toshkent: Fan, 2006, 284 bet.

Al hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat- yo falokat masalasidir.

Abdulla Avloniy.

5-MAVZU: TARBIYA JARAYONI MOHIYATI VA MAZMUNI. TARBIYA TAMOYILLARI

REJA:

1. Tarbiya jarayoni tushunchasi va tuzilishi.
2. Tarbiya jarayonining mohiyati, mazmuni, maqsad va vazifalari hamda o'ziga xos xususiyatlari.
3. Tarbiya jarayonining qonuniyatlari, qoidalari va tamoyillari.

Mavzuning maqsadi:

Tarbiya jarayoni tushunchasi va tuzilishi, tarbiya jarayoni mohiyati, tizimi hamda uning qonuniyatlari, tarbiya tamoyillari va unga qo'yiladigan talablar tasnifi to'g'risida ilmiy bilim berish orqali yoshlarda kasbiy malakalarni va sifatlarni rivojlantirish.

Mavzuning vazifalari:

- tarbiya jarayonining mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini yoritish;
- tarbiya jarayoni tizimi va uning qonuniyatlarini o'rganish;
- tarbiya tamoyillari va tasnifini ochib berish;
- tarbiya jarayonida har bir o'quvchi shaxsining shaxsiy munosabat hamda yosh xususiyatlarini hisobga olish va ta'sir ko'rsatish.

 Tayanch ibora va atamalar: tarbiya tushunchasi, tarbiyaning tasnifi, tarbiya usullari, tarbiya maqsadi, vazifalari, tarbiyalanganlik, komil inson, tarbiya metodlari, metod tushunchasi, tarbiyaning maqsadi, vazifalari, tarbiyalanganlik, komil inson, kadr, mutaxassis, zamonaviy tarbiya mazmuni, tarbiya maqsadining aniqligi, bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati, o'z-o'zini anglash, tarbiyaning yo'naltiruvchanligi, ixtiyoriylik, tarbiya qonuniyatlari, tarbiya

qoidalari, ob'ektiv va sub'ektiv omillar, demokratik tamoyil, faoliyat va munosabat birligi, ehtiyoj, ijtimoiy munosabat, faoliyat.

5.1. Tarbiya jarayoni tushunchasi va tuzilishi

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining bir qismi bo'lib, tarbiya jarayonining mazmuni, metodlari va tashkil etilishi masalalarini o'rgatadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqtai nazardan yondashish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq jarayon mazmunini ham qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda.

Tarbiya nazariyasi Markaziy Osiyo mutafakkirlari va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabi fanlar ma'lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi hamda maktabshunoslik bilan uzviy bog'liq.

Tarbiya jarayoni shaxsning muayyan maqsad asosida ijtimoiy hayotga tayyorlovchi tarixiy-ijtimoiy tajribaga suyangan holda olib boruvchi faoliyat jarayonidir. Boshqacha talqin etilganda, tarbiya jarayoni yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga etkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atforni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir. Turli makon va zamonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Turli makon va zamonda tarbiya g'oyasi turlicha ifodalangan bo'lsada, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyati hamda ob'ektiga ko'ra yakdillikni ifoda etadi. Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «**Al hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir**». Ushbu fikrlardan xulosa chiqarsak, shaxs tarbiyasi xususiy emas, balki ijtimoiy milliy ilmdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgach, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub islohotlar olib borildi. Islohotlarning asosiy g'oyasi respublikaning rivojlanish va taraqqiyot yo'li deb e'tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatni barpo etish uchun xizmat qiladi. O'z oldiga fuqarolik jamiyatini qurishni vazifa qilib qo'ygan bugungi jamiyatimiz yoshlardan ongli tafakkur, zamonaviy dunyoqarash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan tarbiya asosida shakllanib, takomillashishlarini talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning qator asar va nutqlarida, chunonchi, «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori», «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» nomli asarlarida mustaqil respublikada ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish maqsadi va vazifalari belgilab berilgan.

Tarbiya – shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi.

Tarbiya - shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon: insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan hissiyotlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi [6].

Demak, **tarbiya** ijtimoiy hodisa bo'lib, insoning shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy ma'naviy qadriyatdir. **Tarbiya** insoniyat paydo bo'lishi bilan birga paydo bo'lgan bo'lib, usiz alohida shaxs ham, kishilik jamiyati ham faoliyat ko'rsata olmaydi. Chunki, **tarbiya** inson va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyat bo'lib, u avloddan, avlodga o'tib boraveradi.

Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlari qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod ezgulik, go'zallik, yaxshilik, odatlilik va ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamida amalga oshiriladi.

Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki faoliyatni – o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongi

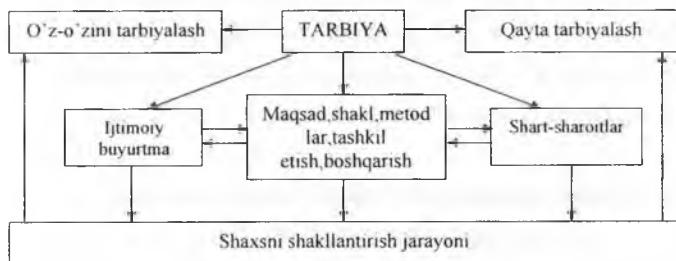
shakllanib boradi. His-tuygʻulari rivojlanadi. ijtimoiy hayot uchun zarur boʻlgan va ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil boʻladi. Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan toʻgʻri uyushtirish gʻoyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy taʼsirlarga nisbatan maʼlum munosabatda boʻladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) taʼsiri bolaning ularga munosabati, bogʻliqligini koʻrsatadi. Bola faoliyatini uyushtirish emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qanday anglashni baholashi, his qilishni anglashi eʼtiborga molikdir. Ulardan oʻzi uchun nimalarni maqsad qilib olayotganligini bilishi zarur. Bularning barchasi turli kishilar bilan aloqa qilish, jamoadagi munosabatlar jarayonida murakkablashib boradi. Tarbiya jarayoni oʻquvchining ongini emas, balki his-tuygʻularini ham oʻstirib borishi, unda jamiyatning shaxsga qoʻyadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan huquqiy malaka va odatlarni hosil qilishi lozim. Bunga erishish uchun oʻquvchining ongiga, hissiyotiga va irodasiga taʼsir etib boriladi. Agar bularning birortasi eʼtibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga oʻqituvchi rahbarlik qiladi. Oʻquvchilar faoliyatini belgilaydi, ularni ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi.

Tarbiyani samarali yoʻlga qoʻyish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini – tarbiya jarayonining manbasini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bir soʻz bilan aytganda tarbiya jarayoni – har bir insonning hayotda yashashi (umumiy faoliyat, taʼlim, tarbiya) jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy koʻnikmasini oʻzida shakllantirish va oʻzgalarga berish jarayonidir. Tarbiya jarayonida ichki va tashqi qarama-qarshiliklar mavjud boʻlib, u bevosita tarbiyalanganlik darajasiga bogʻliq boʻladi. Tarbiyada oʻquvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak boʻladi. Bu jihat unutilsa, qarama-qarshiliklar kuchayadi.

Demak, tarbiyachi bola shaxsining tez rivojlanadigan davri – oʻquvchilik yillarida uning ongiga turli-tuman faoliyat (oʻqish, mehnat, oʻyin sport, badiiy

havaskorlik) yordami bilan maxsus ta'sir etishi mumkin. Tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshiriladi, uning tarkibiy qismlari ham ayni bir vaqtda faoliyatning biror turi asosida amalga oshiriladi.

Umumiy pedagogik jarayonda tarbiya muhim o'rin tutadi. SHaxsni shakllantirish boshqaruv, nazorat tavsifiga ega bo'lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldindan belgilangan va puxta o'ylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakli, vositalari, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi. Tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning amalga oshishi uchun ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu g'oyalari yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi (5.1.1-shakl).

5.1.1-shakl. Tarbiya jarayonining tashkiliy-tuzilmaviy shakli.

Tarbiya jarayonining jamiyat taraqqiyotidagi roli beqiyosdir. Insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatni sekin-asta ko'nikmaga aylantirib borish lozim. Insonni mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalash aqlni peshlash demakdir. Bu esa iste'dodlarni yuzaga chiqarishga asos hamdir. Aql ongni saqlaydi, ong esa moddiy va ma'naviy manbaga aylanadi. Bunga mos tarbiya lozimligi har qanday ongli insonga ma'lumdir. Ma'lumki, har qanday kishida muhim bir bezak bor. U insondagi aql va odob go'zalligidir. Ushbu go'zallik kishiga hayotda o'z o'rnini topishda muhim ma'naviy asosdir. Bu esa ularning o'zlari ham tarbiyada ibrat-namuna oladigan shaxslar bo'lishiga katta imkoniyatdir. SHu tariqa inson sekin-asta takomillashib, komillikka erishib boradi.

Komil inson – etuk, to'liq, mukammal, bekatli, barkamol, olimu dono, usta, mohir, qo'li gul, aqli teran, yaxshi tarbiya ko'rgan. axloq-odoblilik kishining qadrigimmatini uning o'ziga o'xshagan kishilar ekanini yaxshi anglagan inson. Tarixdan bunga ko'plab misollar keltirish mumkin.

SHaxs tarbiyasi har qanday jamiyatda dolzarb masala bo'lib kelgan va uning echimlari haqida o'sha jamiyat ongli aholisi (intellektual salohiyatli avlodi) qayg'urib kelgan. Ular bo'yicha olingan istiqbolli echimlar avloddan-avlodga o'tib kelavergan va ulardan ba'zi o'g'it, hikmat hamda pand-nasihat ko'rinishini ham olgan. Ayniqsa, bu borada ulug'larimizdagi iste'dodlarini yoshlar tarbiyasida ibratnamuna qilib ko'rsatilsa barkamol shaxs tarbiyasi yanada ta'sirchan bo'lar edi

Demak, har bir jamiyat, jamoa, oila va hattoki ayrim insonlar yuksak orzular amalga oshishida ibrat-namunadan foydalanish ijobiy natijalarning qo'lga kiritilishiga shubha qolmaydi. Bu jarayon nafaqat yoshlarga, balki kattalarga ham qaratilgan bo'ladi. CHunki tarbiya insonning paydo bo'lganidan boshlab, to umrining oxirigacha zarur bo'lgan qadriyatdir.

5.2. Tarbiya jarayonining mohiyati, mazmuni, maqsad va vazifalari hamda o'ziga xos xususiyatlari

Tarbiya jarayonining mohiyatini tarbiyaga har tomonlama yondoshish bilan muvaffaqiyatli tarzda ilmiy tahlil qilish mumkin. SHaxsning xislatlari bir-biridan ajratilgan emas, balki o'zaro mustahkam bog'langan. Tarbiya jarayonida bolaning shaxsiyati ayrim-ayrim emas, balki yaxlit tarzda rivojlanadi. Bola o'sib va rivojlanib borgan sari tarbiya vazifalari murakkablashib, chuqurlashib, tabaqalashib boradi.

Yaxlit yondashish ob'ektiv ravishda aqliy, g'oyaviy, mafkuraviy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, ekologik. iqtisodiy hamda huquqiy tarbiya birligini o'quvchilarning ongi, xulq-atvori bilan qo'shib olib borilishini ta'minlaydigan pedagogik jarayonni vujudga kelishini va bu jarayonlar talablariga amal qilishni talab qiladi. Ijtimoiy tarbiya jarayoni shaxsning ijtimoiy fazilatlarini shakllantirishga, uning tevarak-atrofga, jamiyatga, odamlarga o'ziga nisbatan

munosabatlar doirasini vujudga keltirishga, kengaytirishga qaratilgan. shaxs ishtirok etadigan ijtimoiy munosabatlar tizimi qanchalik keng va xilma-xil bo'lsa, uning ma'naviy dunyosi shunchalik boy bo'ladi.

Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida bir qator vazifalar ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqib belgilanadi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida ayni vaqtda yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazishga qaratilgan jarayonda quyidagi **vazifalarni** hal etish muhim ahamiyat kasb etmoqda:

a) yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashish, reja va amal birligi hissini uyg'otish;

b) o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlardan ogoh etish. chuqur bilimga, tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash, malakalarni tobora boyitish;

v) umuminsoniy axloq me'yorlarini anglashni (odamiylik, kamtarlik, o'zaro yordam, mehr-muhabbat, muruvvat, adolatni yoqlash, axloqsizlikka qarshi nafrat va h.k.), muomala odobi, yuksak madaniyatni o'quvchilarda qaror toptirishga erishish;

g) huquqiy va axloqiy me'yorlarga hurmat ruhida yondashish, o'quvchilarda fuqarolik tuyg'usini, ijtimoiy burchga mas'ullikni qaror toptirish;

d) tarbiyani muhofaza qilish, ekologik muvozanatni yuzaga keltirish borasidagi mas'uliyatni tarkib toptirish;

e) vatanparvarlik va baynalminallik tuyg'usini shakllantirish, o'zga millat va xalqlar qarashlariga hurmatni, huquq va burchlarni kamsitmaslik tuyg'usini qaror toptirish;

z) mustaqil davlat – O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berishga o'rgatish;

i) insonni oliy qadriyat sifatida qadrlash, uning sha'ni, or-nomusi, qadr-qimmatini, huquq va burchlarini himoya qilishga o'rgatish va boshqalar.

Tarbiya mazmunida oldinga qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar shaxs xulq-atvori hamda sifatlarning mohiyatini aks ettiradi. Tarbiya mazmuni

ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi va g'oyalaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi g'oyalar yotadi:

1. **Tarbiya maqsadining aniqligi.** O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-siyosiy mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada amalga oshirilishi ko'zda tutilgan bo'lib, tarbiya maqsada aniq belgilab olingan edi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» g'oyalariga ko'ra ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil insonni tarbiyalab, voyaga etkazishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo'lidagi asosiy vosita bu – shaxsda umumiy madaniyatni tarkib toptirishdir, ya'ni shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, mafkuraviy hamda mehnat madaniyatini tarbiyalash tarbiyaning bosh maqsadini amalga oshirish imkoniyatini yaratish ko'zda tutiladi.

2. **Bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati.** O'qituvchining bolalar bilan ma'naviy madaniyatining eng yaxshi namunasini izlashi, shu asosida tarbiyachi insonning hayotiy me'yor va qadriyatlarini ishlab chiqishi, o'quvchining tarbiya jarayonida faolligini ta'minlashga olib keladi. Dunyoqarashi hali to'lato'kis shakllanmagan bolalar uchun kattalarning hayotiy tajribalari hamda ularning shaxsiy namunalari katta tarbiyaviy ta'sirga ega.

3. **O'z-o'zini anglash.** Tarbiya insonda e'tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim jihatlardan biri – bu insonning hayotida o'z-o'zini anglashi, inson o'z shaxsiy hayoti va baxtining sub'ekti sifatida e'tirof etilishi bilan tavsiflanadi. Inson kamolotda fuqarolik, kasbiy va axloqiy o'z-o'zini anglash g'oyalariga tayanib tarbiyalash muhim ahamiyatga egadir.

4. **Tarbiyaning yo'naltiruvchanligi.** Mazkur g'oya maktab (ta'lim muassasalari) amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlari, shakl, metod va vositalari emas, balki o'quvchi turganligini anglatishga xizmat qiladi. Tarbiya jarayonida uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos tavsifi o'z qo'dr-qimmatini anglash tuyg'ulari rivojlantirilib borilishi zarur.

5. **Ixtiyoriylik.** Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g'oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni, agar u oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o'zida ham o'qituvchi va o'quvchi ma'naviyatiing boyitilishiga xizmat qiladi. Agar tarbiyachi (o'qituvchi) o'quvchining qiziqishi, faoliyati o'rtoqlik va fuqarolik burchini anglashi, mustaqillikka intilish tuyg'ularini ko'rib va anglay olsagina uning shaxsiga ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan faoliyatda samaraga erishadi.

6. **Jamoat yo'nalishi.** Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxsning har tomonlama taraqqiyoti, unda dunyoni anglash va uni to'laqonli talqin etish, insonparvarlik va hamkorlik tuyg'ularining yuzaga kelishi va rivojlanib borishi amalga oshiriladi.

Zamonaviy pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchiga aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy, siyosiy, iqtisodiy, ekologik hamda diniy tarbiya olish lozimligini uqtirishning o'zi ham samara beradi. Zamonaviy tarbiya mazmuni, g'oyalari yaxlit tarzda quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi (5.2.1-shakl).

5.2.1-shakl. Zamonaviy tarbiya mazmuni va g'oyalari.

Ijtimoiy tarbiya maqsadi hamda vazifalarni amalga oshirish uchun tarbiya jarayonining xususiyatlarini aniqlab olishi muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari

Tarbiya jarayoni ko'p qirrali jarayon bo'lib, unga tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi (sub'ektiv va ob'ektiv) omillar ko'zga

tashlanadi. Sub'ektiv omillar shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlarini anglatishga yordam bersa, ob'ektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Tarbiya faoliyatining mazmuni, yo'nalishi va shakli ob'ektiv sharoitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunchalik muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat o'qituvchi faoliyati, balki o'quvchining yosh va psixologik xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari ham muhim o'rin tutadi.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez suratda yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'zida insoniy sifatlarni namoyon eta olgan shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. SHaxsni muayyan vaqtning o'zida turli-tuman qarashlari mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Maktab tarbiyasi shaxs ongini, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. CHunki yoshlik yillarida insonda odob tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. SHu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish talab etadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati o'zining uzluksizligi sanaladi. Tarbiya jarayoni – bu o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O'quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan. Bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi g'oyalar alohida ahamiyat kasb etadi. SHu bois oila, ta'lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

Maktab yoshidagi bolani tarbiyalashda maktab etakchi o'rin egallasa ham bolalarga uzluksiz tarbiyaviy ta'sir o'tkaza olmaydi, chunki bolalar ma'lum muddatda maktabda, o'qituvchining tarbiyaviy ta'sir ostida bo'lib, qolgan vaqtining asosiy qismini oilada, ko'chada, jamoat orasida o'tkazadilar. Kuzgi, qishgi, bahorgi va ayniqsa yozgi ta'til davrlarida o'quvchilar maktab, o'qituvchi ta'siridan chetda qoladilar. Demak, maktabda bolalarni tarbiyalash vaqt jihatdan chegaralangan bo'lib, sinfdan va maktabdan tashqarida amalga oshiriladigan

tarbiyaviy ishlardan holi vaqtlarda ular o'qituvchi yoki tarbiyachining tarbiyaviy ta'siri hamda nazoratidan uzoqlashadi.

O'quvchilarga nisbatan maktab (ta'lim muassasasi)ning ta'sirini susaytirmaslik maqsadida sinfdan, maktabdan tashqari va ta'til davrlarida tarbiyaviy ishlarga alohida e'tibor beriladi.

Ayni vaqtda respublikada o'quvchilarni ta'lim-tarbiya muassasalaridan uzoqlashtirmaslik maqsadida qo'shimcha ta'til muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida o'quvchilar xususiy fanlar hamda xorijiy tillarni mukammal o'rganishlari, texnik hamda badiiy yo'nalishlar bo'yicha bilim olishlari, amaliy faoliyat ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari mumkin. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan turli yo'nalishlar va mavzulardagi uchrashuvlar, ko'rgazmalar, ko'riklar, suhbatlar o'quvchilarning tafakkur dunyosini boyitishda, ularda mustahkam tavsif va irodani tarkib toptirishda muhim o'rin tutmoqda.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – bu uning yaxlit tarzda tizimli tashkil etilishidir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni, vazifalari va metodlarining birligi shaxsni shakllantirish g'oyasini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma'lumki, shaxs sifatleri navbatm-navbat emas, balki yaxlit tarzda o'zlashtirila boriladi, shu bois pedagogik ta'sir ham yaxlitlik, tizimlilik tavsifiga ega bo'lishi lozim.

Tarbiya jarayonining yaxlitlik, tizimlilik xususiyati bir qator muhim pedagogik talablarga amal qilishi, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni ehtiyotkorlik bilan qaror toptirishni talab etadi.

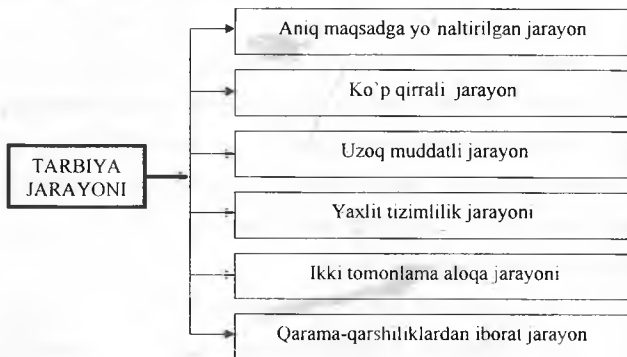
Ikki tomonlama aloqa ikki yo'nalishda, ya'ni o'qituvchining o'quvchiga nisbatan ko'rsatadigan ta'siri (to'g'ri aloqa) hamda o'quvchining o'qituvchiga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzida tashkil etiladi.

Tarbiyaning pedagogik texnologiyasi nazariyasi g'oyasiga muvofiq, endilikda o'quvchi tarbiya jarayonining ob'ekti bo'lib qolmasdan sub'ekti sifatida ham faoliyat ko'rsatadi. SHuning uchun o'qituvchi o'quvchining ichki imkoniyatlarini, unga nisbatan bo'layotgan tashqi ta'sirlarini, axborot manbalarini

inobatga olishi zarur. Agarda mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha urinishlar samarasiz yakun topadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – tarbiyada qarama-qarshiliklarning g'oyat ko'pligi kelib chiqadi. Ushbu qarama-qarshiliklar o'quvchilarda o'z tushunchalariga muvofiq paydo bo'lgan dastlabki sifatlar bilan o'qituvchi tomonidan tarkib toptiriladigan sifatlar o'rtasida yoki o'quvchilarga qo'yiladigan talabalar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o'rtasida ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi.

Undan tashqari bu qarama-qarshiliklar ko'pincha bolaning ongi bilan xulqi bir-biriga muvofiq bo'lmasligidan, o'qituvchi va tarbiyachilarning o'quvchilar alohida yosh xususiyatlarini (fe'l-atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy hamda fiziologik sog'lomligini) yaxshi bilmasliklari oqibatida kelib chiqadi.

Dekmak, tarbiya jarayoni o'zida quyidagi o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi (5.2.1-shakl).

5.2.1-shakl. Tarbiya jarayoni tuzilmasi.

Demak, yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda quyidagicha xulosa chiqarish mumkin:

1. Tarbiya – yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga etkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayoni bo'lib, har qanday ijtimoiy tuzum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosiy bo'lib kelgan.

2. Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish jarayonida qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu-niyatlari asosida belgilanadi.

3. Tarbiya jarayonining xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatga olgan holda tarbiyani tashkil etish ko'zlangan maqsad va vazifalarning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

5.3. Tarbiya jarayonining qonuniyatlari, qoidalari va tamoyillari

Tarbiya jarayonini ilmiy asoslangan tarzda olib borish uning qonuniyatlarini chuqur o'rganishni talab qiladi. Bu qonuniyatlar voqealarning muayyan rivojlanishi uchun sharoit yaratuvchi sabab va oqibat o'rtasidagi muhim, zarur ichki aloqalarning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Tarbiya jarayonining asosini ijtimoiy hayotning ob'ektiv talablari insonning ijtimoiy mohiyatini va tabiatini aks ettiruvchi qonuniyatlar tashkil etadi.

Tabiat yoki jamiyatdagi har qanday murakkab hodisada ob'ektiv ravishda mavjud bo'ladigan barqaror aloqalar kuzatiladi. Bunday aloqalar qonuniyat deb ataladi. Bunday qonuniyatga tarbiya jarayonida ham amal qilinadi. Tarbiya qonuniyatlari mohiyati bir tomondan ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari, ikkinchi tomondan shaxsning rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Tarbiyaning **birinchi** va eng muhim qonuniyati uning ijtimoiy muhitning ob'ektiv va sub'ektiv omillariga bog'liqligidir.

Ijtimoiy tarbiya mazmuni moddiy ishlab chiqarish usuli, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, siyosiy tuzum hamda milliy mafkura g'oyalari asosida qaror topadi. Ijtimoiy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy-g'oyaviy asoslarini tashkil qiladigan hamda tarbiyaning mazmuni va uning olib borilishiga kuchli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy jarayonlar tarbiyaning sub'ektiv omillari sirasiga (tarbiya muassasalari, jamoat tashkilotlari, o'qituvchilar, tarbiyachilar, oila muhiti, jamoatchilik dunyoqarashi, mafkura g'oyalari, shaxsni har tomonlama

rivojlantirishga oid faoliyat kabilar) kiradi. Demokratik tamoyillar hamda qonun ustvorligi ta'minlangan sharoitda tarbiyaviy jarayonning ijtimoiy muhit bilan o'rgatiladigan aloqalari shaxs shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyaning **ikkinchi** muhim qonuniyati uning shaxs rivojlanishi bilan birligi, o'zaro aloqadorligi va bog'liqligidir.

SHaxs rivojlanishi tarbiyaning g'oyaviy mazmuni va sifat darajasiga bog'liqdir. Ayni chog'da tarbiyaning mazmuni, shakl va metodlari shaxsning rivojlanganlik darajasiga ham bog'liq. Tarbiya jarayoni psixologiya fani asoslarini, shaxsning psixologik va fiziologik rivojlanish qonuniyatlarini bilishni talab qiladi. Tarbiyachi (o'qituvchi) tarbiyalanuvchi (o'quvchi) shaxsni har tomonlama o'rganishi va shu asosida unga to'g'ri psixologik tavsif berishi hamda ta'sir ko'rsatishi lozim. Tarbiyalanuvchining shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlari hisobga olinmas ekan, ularga har qanday tarbiyaviy ta'sir bir tomonlama yoki tasodifiy bo'lib qoladi. SHuningdek, ular boshqa tarbiyaviy ta'sirlarga mos bo'lmay qoladi.

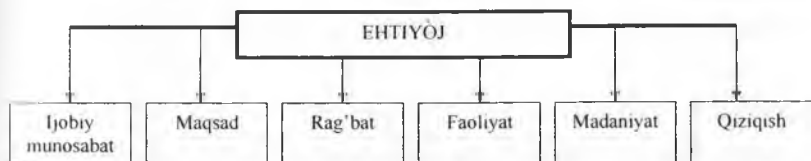
Tarbiyaning **uchinchi** qonuniyati faoliyat va munosabat birligini e'tirof etish, shaxsning ijtimoiy ijobiy fazilatlarini shakllantirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Tarbiyalanuvchilarning faoliyati jamiyat uchun qanchalik foydali, maqsadga muvofiq tashkil etilsa, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabat oqilona bo'lsa, tarbiya jarayoni shunchalik samarali bo'ladi.

Sub'ekt (shaxs) – ob'ekt (ijtimoiy borliq) ijtimoiy munosabatlari to'g'ri tashkil etiladigan aloqa jarayoni shaxs faoliyati mazmuni va yo'nalishini ham belgilashi mumkin. Ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish jarayonida shaxsda borliqni his etish, o'z-o'zini anglash, aloqa, aralashuv va muloqotni tashkil etish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Ehtiyojni qondirish yo'lidagi dastlabki urinish ijtimoiy munosabatlar mazmunini o'rganish va o'zlashtirish sanaladi. Ijtimoiy munosabatlar mohiyatini anglash ehtiyojni qondirishga qaratilgan faoliyat jarayonida ijtimoiy bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan qiziqish hosil bo'ladi. Qiziqish o'z navbatida shaxsda muayyan hayotiy maqsadni qaror topishiga olib keladi. Maqsad asosida shaxs nafaqat ijtimoiy bilimlarni egallashga intilishi, balki

o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash layoqatini ham namoyon eta borishi maqsadga muvofiqdir. Maqsad mazmunini ifoda etuvchi g'oyalarni amaliy harakatlarini tashkil etish borasidagi rag'batlarni yuzaga kelishi uchun zamin hozirlaydi. Rag'batlar o'zida quyidagi xususiyatlarni aks ettiradi: fuqarolik, vatanparvarlik, insonparvarlik, ilmiy anglash, axloqiylik, iqtisodiy, ekologik, jismoniy, estetik, huquqiy va boshqalar.

Qayd etilgan rag'batlar amaliy harakatning tashkil etilishi uchun turtki beradi. Ijtimoiy munosabatlar jarayonida shaxs faoliyati mazmunini tahlil etish, ularda o'z faoliyatlariga nisbatan tanqidiy yondashuvni qaror toptirish, shuningdek, o'z faoliyatini boshqarish talab etiladi. O'quvchi shaxsida shakllanadigan ijtimoiy-insoniy sifatlar quyidagi tizim asosida kechadi (5.3.1-shakl).

5.3.1-shakl.

YUqorida bayon etilgan fikrlardan anglashiladiki, shaxsning shakllanishuviga – uning asosiy munosabatlarining yaxlit tizimida tarbiyachi, o'qituvchi, farzandlar va shaxs bilan bo'ladigan o'zaro ta'siri jarayonida kelib chiqadigan tarbiyalovchi munosabatlar alohida ahamiyatga ega. Bu munosabatlar doirasida ijtimoiy tarbiyaning maqsadlari amalga oshiriladi.

Tarbiyaning to'rtinchi qonuniyati tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'sirga ega ekanliklari, ularning o'zaro munosabatlari hamda faol faoliyatlari o'rtasidagi bog'lanishning mavjudligi sanaladi.

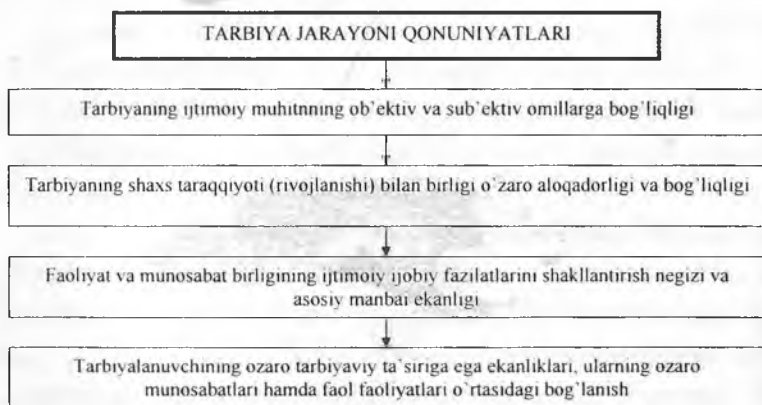
Tarbiyachi (o'qituvchi)larning va o'quvchilar jamoasining tarbiyalanuvchi (o'quvchi)larga pedagogik ta'siri, ular faoliyati va munosabatlarini tizimli hamda rejali tarzda maqsadga muvofiq tashkil qilishni nazarda tutadi. Tarbiya jarayonida tarbiyachi (o'qituvchi) va tarbiyalanuvchi (o'quvchi)larning ijtimoiy roli bir xil emas. Tarbiyachi uchun tarbiyalanuvchi har vaqt tarbiyaviy ob'ekt hisoblanadi.

Biroq, tarbiyalanuvchi tarbiyachi bilan ongli ravishda o'zaro munosabatda bo'lishga erishsa, tarbiyaviy munosabatlar faol xarakter kasb etadi.

Rivojlanuvchi (shaxsni rivojlantirish), tarbiyalovchi (tarbiya maqsadlarini amalga oshirish) va tashkilotchilik (faoliyat va munosabatlarni maqsadga muvofiq tashkil etish) vazifalari tarbiya jarayonida (tarbiyalanuvchilarning) asosiy vazifalari sanaladi.

Tarbiyalovchiga ko'rsatiladigan ta'sirlar muayyan shaxslarga turlicha ta'sir ko'rsatadi. SHu bois, tarbiyachi har bir tarbiyalanuvchining o'ziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olib, ta'sir ko'rsatishning alohida yo'llarini qidirib topishi lozim. Tarbiyadagi muvaffaqiyat, aksariyat hollarda pedagogning o'z o'quvchilarining tarbiyalanganlik darajasini, ya'ni ularning ongliligi, axloqiy sifatlariga egaligi, odilligi, qat'iyatliligi va boshqalarni bilishiga bog'liq. Demak, tarbiya jarayonining qonuniyatlari quyidagilardan iborat (5.3.2-shaklga qarang).

5.3.2-shakl.

Tarbiya jarayonining qonuniyatlari bilan birga bola tarbiyasining ham o'ziga xos bir qator muhim qoidalari bo'lib, ular quyidagilar:

- tarbiyaning aniq bir maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning hayotiy faoliyat bilan bog'liq hodisa deb bilish;

- shaxsni jamoada tarbiyalashga oid o'rni;
- tarbiyalanuvchi shaxsiga nisbatan talabchan bo'lishi va uning shaxsini

xurmat qilish;

- tarbiyalanuvchi (o'quvchi)ning tarbiya jarayonida yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;

- tarbiyaviy ishlarning izchilligi va muntazam olib borilishiga e'tibor.

Tarbiya jarayonining muvaffaqiyati uni tashkil etishda qanday tamoyillarga ko'ra ish ko'rilayotganligiga ham bog'liq.

Tarbiya tamoyillari

Tarbiya tamoyillari deb yosh avlodni tarbiyalash maqsadidan kelib chiqadigan va komil insonni tarbiyalashning mazmuni va yo'nalishiga qo'yiladigan eng muhim talablarni belgilab beruvchi asosiy g'oya va qoidalar yig'indisiga aytiladi.

Tarbiya tamoyillari o'qituvchi va tarbiyalanuvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar bo'lib, yosh avlodni tarbiyalash, barkamol insonni shakllantirish vazifalariga muvofiq belgilanadi, shuningdek, ular shaxs tarbiyasi borasidagi ilg'or ta'limotlar g'oyalari hamda pedagogika fanida erishilgan yutuqlarga asoslanadi.

Tarbiya tamoyillari tarbiya jarayoni qonuniyatlarini aks ettiradi. Tarbiyaviy jarayonda ilg'or tamoyillarga amal qilinishi tarbiya samarasini ta'minlaydi.

Tarbiya tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Tarbiyaning maqsadga yo'naltirilganligi va g'oyaviyligi;
- Tarbiyada demokratik va insonparvarlik g'oyalari ustunligi;
- Tarbiyada milliy, umumbashariy qadriyatlar ustunligi;
- Tarbiyada izchillik va tizimlilik;
- Tarbiyaning ijtimoiy hayot bilan qo'shib olib borish;
- Tarbiyani mehnat bilan bog'lash;
- Tarbiyalanuvchi shaxsni hurmat qilish;
- Tarbiyada o'quvchining yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish;

- Jamoa va jamoa yordamida tarbiyalash;
- Tarbiyada o'quvchi xulqidagi ijobiy sifatlariga tayanib, salbiy tomonlarni yo'qotish.

Tarbiyaning maqsadga yo'naltirilganligi va g'oyaviyligi – o'qituvchi ijtimoiy tarbiya maqsadi va vazifasini aniq tasavvur etishi va puxta anglab olishi zarur.

Yosh avlodni yuksak g'oyaviylik ruhida tarbiyalash – ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfaatlaridan yuqoriroq manfaat bo'lishi mumkin emasligini singdirish, ularni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir. Bu sohada mustaqil respublikamiz xalq ta'limi xodimlarining asosiy vazifasi erkin, ijodkor, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, etuk mutaxassis komil shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Maktabda va maktabdan tashqarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning barchasi ijtimoiy tarbiyaning maqsadini ro'yobga chiqarishga yo'naltirilishi zarur.

O'qituvchi (tarbiyachi)lar jamoasi va har bir o'qituvchi – tarbiyachi tarbiyaning maqsadi har tomonlama kamol topgan mukammal inson shaxsini tarbiyalashdan iborat bo'lishi lozim. Ana shunda mazkur tamoyil o'z vazifasini bajargan bo'ladi.

Tarbiyada demokratik va insonparvarlik g'oyalarning ustunligi – tarbiyada inson shaxsini ijtimoiy qadriyat deb tan olish har bir bola, o'smir va o'spirinning betakror va o'ziga xosligini xurmatlash, uning ijtimoiy xulqi va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyani demokratiyalash bu – tarbiyani ma'muriy ehtiyoj va qiziqishlaridan yuqori qo'yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi o'zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o'zgartirish demakdir. Bu tarbiya ishiga jamoatchilikni jalb qilish, uning rivojlanishiga jamoat omilini kiritish demakdir. O'qituvchi o'quvchiga avvalgidek tarbiya ob'ekti emas, balki o'zi kabi sub'ekt deb qarashi darkor. Ya'ni o'quvchi teng huquqli hamkor, hamfikir deb qarash lozim.

Umuman, ta'lim va tarbiyani insonparvarlashtirishning diqqat markazida insonning muhim masalasi va muddaosi, ya'ni bolalarda inson shaxsiga dunyodagi

eng yuqori, bebaho boylik sifatidagi munosabatini shakllantirishdek faoliyat yotadi.

Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustunligi – xalqning ko'p asrlik qadriyatlarini, ulkan va boy merosini chuqur bilmasdan milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur tuyg'usini qaror toptirish mumkin emas. SHu bois, xalq an'analari, urf odatlari, marosimlari, xalq og'zaki ijodi, milliy o'yinlar va ularda ifodalangan g'oyalarni o'quvchilar ongiga singdirish, ularda ushbu g'oyaga nisbatan hurmatni qaror toptirish lozim.

Umumbashariyat uchun qadrli, ardoqli bo'lgan, insoniyat o'tmishi, buguni hamda kelajagi uchun daxldor qadr-qimmatga ega bo'lgan an'anlar, urf-odatlar haqida ma'lumotlar berish, ularda mehr-muhabbat tuyg'usini uyg'otish, ularni qo'llab-quvvatlash, ezgu g'oyalar uchun kurashish hissini qaror toptirish tarbiya jarayonida amalga oshirilishi lozim.

Tarbiyada izchillik va tizimlilik – tarbiyaga yaxlit tizimli yondoshish pedagogik harakatning pirovard natijasiga yo'naltirilganlik darajasini belgilab beradi. Bunday pedagogik maqsad va vazifalar, ularning mazmuni tarbiyaviy jarayonning barcha qatnashuvchilari tomonidan tan olinishi shart.

Tarbiyada izchillik juda muhimdir. O'quvchilarga birdaniga ko'p talab va qoidalarni taqdim qilish mumkin emas. O'qituvchilar o'quvchilarga bo'lgan munosabat jarayonida o'zaro bir-biriga zid harakatda bo'lmasliklari, yagona talab qo'yishlari lozim.

Tarbiyani ijtimoiy hayot bilan qo'shib olib borish. Mehnatning tarbiyaviy ta'siri g'oyat kattadir. Mehnatda ishtirok etish va unumli mehnat qilish bilan shaxs o'z qobiliyati va iste'dodini namoyon qiladi va kamolga etadi. Mehnat yosh avlodning tarbiyasi uchun juda katta vositadir. O'quv mehnati va ijtimoiy foydali mehnat o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etadi, bu ikki faoliyat birligi bolani faollashtiradi, xulq birligini taminlaydi, tashabbuskor va izlanuvchan qiladi. Mehnat bolalarga siyosiy-ma'naviy tarbiya berish uchun zamin hozirlaydi. SHuning uchun oila va maktablarda bolalarni ilk yoshidan boshlab mehnatsevarlik ruhida, mehnatga muhabbat va mehnat kishilariga hurmat ruhida tarbiyalashga

alohida e'tibor beriladi. Maktabda o'qishning o'zi ham mehnatdir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning aksariyati ham mehnat tarbiyasi bilan mustahkam bog'langan.

Tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilish – o'quvchilarni ijtimoiy tarbiyalashning muhim tamoyillaridan biri ularning shaxsini hurmat qilishdir. Bu tamoyil insonparvarlik munosabatidan kelib chiqadi. O'quvchi shaxsini hurmat qilish, ularga mehr-muhabbat ko'rsatish va ularga ishonish shart. Tajribalarning ko'rsatishicha, qaerdaki o'quvchilarga hurmat, muhabbat, ishonch bo'lsa, shu erda tarbiyaning ta'siri samarali bo'ladi. Bolalarga hurmat va muhabbat ular kuchiga kuch qo'shadi, o'qituvchiga nisbatan hurmatni uyg'otadi.

Tarbiyada o'quvchining yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish – tarbiyaning mazmuni, shakl va metodlari bolalarning yosh va saviyasiga qarab turli sinflarda turlicha bo'ladi. Bolalar maktabda rivojlanishining turli davrlarini bolalik, o'smirlilik va o'spirinlik bosqichlarini bosib o'tadilar. SHu davrlar ichida bolaning axloqiy turg'unligi rivojlanadi, xulqi va ongi o'rtasidagi uyg'unlik vujudga keladi. Tarbiya berishda har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini ham hisobga olish katta ahamiyatga ega. Bolalarning jismoniy va ma'naviy o'sishida bir qadar umumiylik bor, biroq bolalarning tavsif-xislatlari, qobiliyat va mayllari, qiziqishlari, irodaviy sifatleri har xil bo'ladi. Bu farqlar ularning xulqida, o'qishi va mehnatida aks etadi. Bir o'quvchiga nisbatan foydali metodni boshqa o'quvchiga nisbatan qo'llaganda natijasiz bo'lib chiqishi mumkin. SHuning uchun har bir o'quvchi xususiyatini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Jamoada va jamoa yordamida tarbiyalash – tarbiya jarayoni o'quvchilarning jamoa bo'lib birlashishlari, ularda manfaatdorlik birligi, o'zaro yordam tuyg'usini o'stirishga xizmat qilishi lozim. Tuyg'u tashkil etilgan jamoa a'zolarining qobiliyat va iste'dodini rivojlantirish uchun keng yo'l ochadi. Jamoada bola har tomonlama rivojlanishi uchun keng imkoniyatga ega bo'ladi. O'quvchilar ahil jamoa bo'lib uyushganlaridagina tarbiyaviy ishlarini amalga oshirish ancha engil va muvaffaqiyatli bo'ladi, har bir shaxsга ta'sir etadi. O'z manfaatini jamiyat manfaati bilan qo'shib olib borish, o'zaro yordam kabi

fazilatlar, avvalo, jamoada shakllanadi. O'qituvchi hamma vaqt o'quvchilar jamoasiga tayanmog'i, ularni jamoa bo'lib turli ishlarni bajarishga odatlantirib, jamoada yashash va ishlashga o'rgatib borish lozim.

Tarbiyada o'quvchi xulqidagi ijobiy sifatlarga tayanib, salbiy xislatlarini yo'qotib borishga e'tibor qaratish lozim. Mahoratli pedagoglar o'z o'quvchilarining shaxsiy fazilatlarini yaxshi biladilar. Tarbiya maqsadini amalga oshirish uchun bola xulqidagi ijobiy sifatlarga suyanib ish ko'radilar. Boladagi ijobiy sifatlarga tayanish uning salbiy sifatlarini yo'qotish, yomon odatlardan qaytarishning eng yaxshi vositasidir. Tarbiya muvaffaqiyati mazkur masalaning to'g'ri hal etilishiga ko'p jihatdan bog'liq.

Tarbiya jarayonini tashkil etishda o'qituvchi (tarbiyachi) tomonidan qo'llaniladigan metodlar ham muhim ahamiyatga egadir.

Esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

Tarbiya tamoyillari – yosh avlodni tarbiyalash maqsadidan kelib chiqadigan va komil insonni tarbiyalashning mazmuni, metodlari va yo'nalishiga qo'yiladigan eng muhim talablarni belgilab beruvchi asosiy g'oya va qoidalar yig'indisi.

Tarbiya qonuniyatlari – tabiat yoki millatdagi har qanday murakkab hodisa ob'ektiv ravishda mavjud bo'ladigan barqaror aloqalar tizimidir.

Tarbiya vazifasi – ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari hamda ehtiyojlarini nazarda tutgan holda o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan tarbiyaning samaradorligini qanday metodlardan foydalanishga bog'liqligi.

Tarbiya jarayoni – har bir insonning hayot uchun yashashi jarayonida o'ttirgan saboqlari va intellektual salohiyatini o'zida shakllantirish hamda o'zgalarga berish jaryonidir.

Tarbiyalanganlik – milliy urf-odatlariga, qadriyatlarga e'tiqod bilan rioya qiladigan, noqonuniy ishlardan o'zini tiya oladigan, o'z xatti-harakatlari bilan o'zgalarga nafratini qo'zg'amaydigan xulq-atvordir.

☑ Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Tarbiya deganda nimani tushunasiz?
2. Tarbiya jarayonining asosiy qonuniyatlarini aytib bering.
3. Tarbiya jarayonining tamoyillari deganda nimani tushunasiz?
4. Tarbiya tamoyillari qanday qismlardan tashkil topgan?
5. Tarbiya izchillik va tizimlilik deganda nimani tushunasiz?
6. Tarbiya to'g'risida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy nima degan?
7. Tarbiya jarayonining tashkiliy tuzilmasini tushuntirib bering.
8. Komil inson tarbiyasi deganda nimani tushunasiz?
9. Tarbiyaning asosiy vazifasi nimadan iborat?
10. Zamonaviy tarbiya deganda nima nazarda tutiladi?
11. Tarbiya jarayoniga ta'sir etadigan ichki va tashqi omillarni izohlang.
12. Tarbiya va ta'limning o'zaro mushtarakligini tushuntirib bering.
13. Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyati nimadan iborat?

📖 Mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar

ro'yxati:

11. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, 1997 y.
12. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent: SHarq, 1997.
13. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. «Ma'rifat gulshani» gazetasi, 6 (11) – 2007 yil.
14. To'raqulov X.A. Kamolot sari. Jizzax, 2007. 181-182 betlar.
15. To'raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda axborot tizimlari va texnologiyalari. Toshkent: Fan, 2006, 250 bet.
16. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 8-jild, 270 bet.
17. Quronov M. Otalar kitobi.
18. Hasanboev J. va boshq. Pedagogika. Toshkent: Fan, 2006, 284 bet.
19. G'ulom Mirzo. Yoshlik, bahor va barkamollik go'shasi. «Ma'rifat» gazetasi, 2007 yil, 28 fevral.

Odamlarning eng yaxshisi odamlarga manfaat keltiradiganidir.

Hadis.

6-MAVZU: O'QUVCHILAR JAMOASI – YAGONA PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY SHAKLI

REJA:

1. Mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish ta'lim va kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi sifatida.
2. SHarq mutafakkirlari barkamol shaxsga xos fazilatlar haqida (Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Navoiy, Avloniy va boshqalar).
3. Jamoa haqida tushuncha, uning xususiyatlari va vazifalari.
4. Jamoaning tarkib topishi va rivojlanish bosqichlari.
5. O'quvchi-yoshlar jamoasiga pedagogik rahbarlik.

Mavzuning maqsadi:

O'quvchilar jamoasi, uning turlari va vazifalari, o'quvchilar va yoshlar jamoasining tuzilishi va tarkib topish mexanizmi bosqichlari haqida ilmiy tushuncha berish orqali o'quvchi-yoshlar jamoasiga pedagogik rahbarlikni o'rgatish.

Mavzuning vazifalari:

- jamoa va uning rivojlanish bosqichlarini yoritish;
- jamoaning pedagogik vazifalari va funksiyalarini belgilash;
- jamoa turlari haqida tushuncha berish va o'quvchilar jamoasiga pedagogik rahbarlikni uyushtirish va boshqalar.

Tayanch ibora va atamalar: barkamol shaxs tarbiyasi, barkamol avlod tarbiyasini amalga oshirish bosqichlari, bakalavriyat, magistratura, aspirantura, doktorantura, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'lim, kadrlar tayyorlash milliy modeli, jamoa, o'quvchilar jamoasi.

6.1. Mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish ta'lim va kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi sifatida

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi – barkamol avlodni tayyorlashning qonuniy davlat ahamiyatiga ega bo'lgan hujjati. Bunda **birinchidan**, milliy dasturni to'liq bajarishga erishish, **ikkinchidan**, butun xalqni mazkur savobli ishga to'liq jalb qilish, **uchinchidan**, umumommani mazkur ishlarning mazmun-mohiyatiga tushunishiga erishish va nihoyat **to'rtinchidan**, har bir fuqaroning belgilangan vazifalarining bajarilishiga ishonch hosil qilishiga va bu jarayonga munosib hissa qo'shishiga ishtirok etish istagini borligiga erishish.

SHu yo'sindagi olib borilgan ta'lim–tarbiya oxirida barkamol shaxsga qo'yilgan talab bilan (mezon bilan) tarbiyalangan shaxsdagi intellektual salohiyati solishtirilib ko'riladi va mezon bo'yicha talablar bajarilgandan keyin tayyor mutaxassisni «Mehnat bozori»ga, ya'ni kasbiy faoliyatga yo'llanma beriladi. Bunda mustaqil O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi buyuk davlat barpo etish, xalqning maqsad muddaolarini amalga oshirish, milliy g'oyani yoshlar qalbi va ongiga singdirishdan iboratdir.

Oldimizga qo'yilgan olijanob maqsad, **birinchidan**, eski tuzumning mafkuraviy asoratlaridan batamom qutilish, **ikkinchidan**, g'oyaviy bo'shliq bo'lishga yo'l qo'ymaslik, **uchinchidan**, begona va yot g'oyalarning xurujidan himoyalanih. Bunday tajovuzlarga qarshi tura oladigan har tomonlama barkamol, etuk insonlarni tarbiyalash zarurati xalqimiz va jamiyatimiz manfaatlariga mos, ya'ni mafkurani shakllantirishni taqozo etmoqda.

Ma'lumki, milliy mafkuraning asosiy g'oyalari Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, komil inson, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglikdir.

Bu borada oliy o'quv yurtlarida har oyda bir kun «Ma'naviyat kuni» sifatida mashg'ulotlar olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu kuni talabalarga ma'naviy–axloqiy tarbiya beriladi. Ular ma'ruzalar, uchrashuvlar, ekskursiyalar, bahs–munozaralar, kino va teatrlarga ommaviy borish orqali amalga oshiriladi.

Mashg'ulotlarda bulardan tashqari yurtimizdagi islohatlar, siyosiy va ma'rifiy, ma'naviy sohalaridagi o'zgarishlar muntazam ravishda o'rganilib boriladi. Talabalar uyida esa «O'z huquqingizni bilasizmi?», «Milliy ong nima?», «Bunyodkorlik g'oyalari nima?», «Vayronkorlik g'oyalari nima?» va shu kabi davra suhbatlari o'tkazilib turiladi.

Yuqorida keltirilgan bo'lajak mutaxassislar tayyorlash tizimining ma'naviy–ma'rifiy asoslari tahlilini e'tiborga olib shuni ta'kidlash lozimki, bugungi kun bilan hamnafas olimlar, mutaxassislar, ta'lim–tarbiya muassasalarining barcha bo'g'inlarida faoliyat ko'rsatuvchi ongli aholimiz milliy g'oyani yoshlar ongiga singdirishga mas'uldir va bu bilan ular mustaqillikning **ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot** qurishdek muqaddas burchga sodiq bo'lib qoladi.

Bu borada quyidagicha muammolar mavjudligini va mazkur muammolarga mos zamonaviy echimlarni (vazifalarni) hal qilish kerakligini ifodalashni lozim topdik:

Muammolar:

- milliy dasturning amalga oshirilishining ijtimoiy jarayonlarga ta'sirini baholash, aks ta'sirini o'rganish va ularni e'tiborga olgan holda barkamol avlod tarbiyasining yangi uslubiyatini ishlab chiqish;

-milliy dasturni amalga oshirishda Davlat tuzilmalari va jamoat tashkilotlarining rolini oshirish yo'llari va vositalarini yanada rivojlantirish;

-barkamol avlodni shakllantirishda samarali uzluksiz tarbiya tizimini yaratish;

-milliy g'oyani shakllantirishda bilimli, mustaqil fikrlaydigan, erkin, e'tiqodi mustahkam, hayotda aniq maqsadga ega bo'lgan, dunyoqarashi keng, fidoiy insonni tarbiyalashda milliy dasturning o'rmini yanada rivojlantirish;

-hur fikrlilik, siyosiy va huquqiy bilimlarni yanada rivojlantirish;

-milliy modelni o'rganishda kompleks ilmiy tadqiqotlarni o'tkazish, shuningdek ilmiy maktablar tashkil etish.

Vazifalar (echimlar):

-xalqimizning boy ma'naviy-intellektual salohiyati va umumbashariy qadriyatlarga suyangan holda ta'lim-tarbiyani rivojlantirishning jahon tendensiyalarini inobatga olib davlat ta'lim standartlarini takomillashtirish;

-o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasida boy milliy-madaniy, tarixiy an'analar, xalq urf-odatlari va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali-tashkiliy va pedagogik shakllar hamda manbaalarni ishlab chiqish va joriy etish;

-uzluksiz ta'lim tizimi uchun tarbiyaning mos axborotli muhitini yaratish, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tarbiyaning vosita va usullarini joriy etishning axborotli ta'minotini rivojlantirish;

- tarbiya jarayonida ommaviy axborot vositalaridan, jumladan, radio, televidenie, xalqaro «INTERNET» tarmog'i, masovafiy ta'lim - tarbiyaning boshqa vosita va usullaridan keng foydalanishga erishish;

- terrorizmning moliya manbalarini aniqlash va ularni yo'q qilish masalasi ham o'ta dolzarb bo'lib, uning yordamida yoshlarimiz ongiga turli zararli g'oyalarni singdirmoqchi bo'lgan oqimlar ishini chegaralash.

Yuqoridagi vazifalarni hal qilish yo'llari "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da berilgan. Endigi vazifa ularni to'g'ri anglab etish lozim. aks holda vazifa belgilanib, bajarilmay qolishi mumkin. Bu borada jamiyatimizning har bir fuqarosi quyidagi fikrni o'ziga shior qilib olishi maqsadga muvofiq: «Mamlakatimizdagi barkamol avlodni tarbiyalash va tayyorlashda faol ishtirok etmasam, farzandlarim, avlodlarim barkamol shaxs bo'la olmaydi, meni avlodlarim hurmat bilan tilga olmaydi, buyuk ajdodlarimiz ruhi mendan shod bo'lmaydi».

Bugungi avlod yangi asrda va yangi bir sivilizatsiyaning bo'sag'asida turibdi. Bu sivilizatsiyada ta'lim-tarbiya olish, mehnat qilish, ijod bilan shug'ullanish, o'zining ustida tinmay ishlaydigan, uzluksiz ta'lim oladigan, muntazam ravishda ma'naviy madaniyatini rivojlantirib, o'z bilim ehtiyojlarini qondirib, ta'lim-tarbiya natijalarini oilasi, xalqi va davlatini rivojlantirishga sarf qila oladigan shaxs ushbu sivilizatsiyaning faol ishtirokchisi bo'ladi. SHuning uchun Milliy modelimizga uzluksiz ta'lim tizimida katta e'tibor berilgan.

Yangicha o'qish, yangicha yashash, yangicha ishlashning o'zi bo'lmaydi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'kidlanganidek, bizga mustaqil va erkin fikrlovchi, dunyoqarashi keng raqobatbardosh, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beradigan barkamol shaxslar kerak.

Bu borada yuqorida belgilab olingan maqsad, vazifalar va ular asosida belgilab olingan uzluksiz ta'lim tizimida va keng jamoatchilikda tarbiyaning uzluksizligi hamda uzviyligini ta'minlashga qaratilgan qarashlarimizni - **konsepsiyani** amalda joriy etish ijobiy samaralarni beradi.

Uzluksiz tarbiya tizimining maqsad va vazifalarini quyidagi ketma-ketlikda ifodalashni lozim topdik:

Maqsad:

- davlat va jamiyat taraqqiyotining mos mas'uliyat negizida javobgarlik doirasi kengayib borishini doimo his etish;

- yoshlarning o'sib-ulg'ayib mutaxassis bo'lib etishishlarida, xulqi, fe'l-atvori, ilmi va madaniyatli bo'lishiga, ya'ni o'z millatining haqiqiy a'zolari darajalariga ko'tarilishlarida har bir tarbiyachining ijodiy-ongli faoliyati, ular bilan munosabati, shaxsiy o'rnak ko'rsata olishi muhim omil ekanligini his etish;

- yosh yigit va qizlar, o'sib kelayotgan avlod, g'uborsiz, sofdil, yangilikka intiluvchan qalb egasi va nihoyat ota-ona, murabbiylar ko'rsatgan yo'ldan borishiga astoydil bel bog'lagan farzand ekanligini doimo esda tutishi lozim.

Vazifalar:

- mustaqil davlatimizning faol a'zosi bo'lish va unda o'z o'rnini topa bilish;

- o'z faoliyat rejalariga aniq, o'z vaqtda va izchillik bilan erishish;

- vazifani o'ta mas'uliyatli bo'lishini sezish bilan birga unga mos ilmi, madaniyati, oqil, adolatli, tadbirkor, tashabbuskor bo'lishga doimo harakatda bo'lish;

- o'z ishini bilishi, mas'uliyatli va javobgarlikni his qilishi lozim;

- rivojlangan demokratik davlatlar darajasida yuksak ma'naviyatli va yuqori axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashning milliy tizimini yaratishning tashkilotchisi va targ'ibotchisi bo'lish.

Bular asosida yoshlarda shakllanadigan **xislatlar** quyidagicha bo'ladi:

- murabbiy-tarbiyachi-o'qituvchi sifatida shakllana olish va yoshlarning—do'stlarining fikrlari, takliflariga doimo e'tibor bilan qarash lozimligini anglash, aks holda do'stlarining hayoti, dunyoqarashi, qiziqishi, e'tiqodi, orzusi va shu kabi xislatlari shakllanishining buzilishlari yuz berishi mumkinligini dildan his etish;

- do'stlari, o'rtoqlarining kelajakda o'sib-ulg'ayib, rahbar, mutaxassis, olim, ota, ona, hamkasb, ilmiy xodim bo'lishligini doimo diqqat - e'tiborda tutish;

- yoshlar do'stlariga yoshi, irqi, kelib chiqishi, dunyoqarashi, diniy e'tiqodi va boshqa fazilat hamda xislatlaridan qat'iy nazar bir xilda munosabatda bo'lish;

- yoshlar o'z do'stlari orasidan kim yo'lboshchilik qilishi mumkinligini va ularning dunyoqarashiga vatanparvarlik, fidoiylik tashabbuskorlik, insoniylik sifatlariga hurmatda bo'lish va undan kelajak avlodni tarbiyalashda qanday foydalanish lozimligini biladigan bo'ladi va shu kabilar.

Uzluksiz tarbiya tizimida yoshlarda shakllanishi lozim bo'lgan **Fazilatlari**:

- yoshlar ongida «Murabbiylik barcha faoliyatlar ichida eng savoblisidir. Agar qalbida boshqalarga nisbatan mehr-muruvvat, odamiylik bo'lar ekan, u doimo o'zgalarda faqat yaxshi sifatarni tarbiyalay oladi» degan ichki tuyg'u shakllangan bo'ladi;

- bugungi yoshlar olijanob, bilimli va Vatanga, kasbiga, oilasiga va mahallasiga sadoqatli va eng asosiysi ular O'zbekistonning buyuk kelajagini quruvchilari ekanligini his etish;

- bugungi yoshlar quyidagi fazilatlarga ega bo'lishi lozim: do'stlari hurmatini o'z o'rniga qo'yish, ularning shaxsiyati va izzat-nafsigaga tegmaydigan; do'stlarining har bir bildirgan fikrini inobatga olib u bilan o'z mulohazalarini o'rtoqlashgan; yurish-turishi, odati, odamiyligi, ilmi, aqli, farosati bilan o'rnak bo'la oladigan; og'ir hollarda o'z dardu alanlarini izhor etganda murabbiy sifatida to'g'ri yo'l ko'rsatadigan va h.k. shu kabilar.

6.2. SHarq mutafakkirlari barkamol shaxsga xos fazilatlar haqida (Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Navoiy, Avloniy va boshqalar)

Barkamol shaxsni tarbiyalash g'oyasi ham milliy, ham umuminsoniy mazmun-mohiyatga ega bo'lib, insoniyatni ma'naviyat va ma'rifatga, yuksak barkamollikka, ezgulikka olib boruvchi g'oyadir. SHu sababli barkamol shaxs va uni tarbiyalash muammosining echimlari qadimdan xalqimizning orzusi bo'lib kelgan.

Ayniqsa, o'zbek xalqining o'tmishidagi istiqbolli orzusi doimiy maqsadga aylanishi uchun va bunday orzuga erishishda oila boshlig'i, ta'lim muassasalaridagi murabbiylar, o'sha davrning donishmand ziyolilari (olimlar, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, hadisshunoslar va boshqalar) va adolatparvar hukmdorlar ham barkamol shaxsni tarbiyalashga, ularda halollik, to'g'rilik, adolatlilik, poklik, ilm olishlik, oriyat, inson qadr-qimmatini, do'stlik kabi sifatlarni shakllantirishga harakat qilib kelishgan. Buyuk ajdodlarimiz At-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy ham o'z bitiklari va asarlarida barkamol shaxsni tarbiyalash masalasini keng yoritishgan. Buyuk siymolarning barkamol shaxsni tarbiyalash xususidagi fikrlaridan namuna keltiramiz.

Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri", «Baxt-saodatga erishuv to'g'risida», «Aql to'g'risidagi risola» asarlarida inson kamoloti to'g'risidagi ta'limotni ilgari suradi.

SHu o'rinda Abu Nasr Forobiyning **axloqli kishi** to'g'risidagi fikrini keltirishni joiz topdik. U o'n ikki tug'ma xislatni birlashtirgan kishi barkamol shaxs bo'la oladi, deb ta'kidlaydi. Ular:

- komil odamning barcha organlari mukammal taraqqiy etgan bo'lishi, bu bilan barcha ishlarni osonlik bilan amalga oshira olsin;
- barcha masalani tezda tushunib, uning ma'nosini anglay oladigan, so'zlovchining maqsadi tezda payqay oladigan bo'lsin;
- xotirasi o'tkir bo'lsin, ko'rgan-eshitgan narsalarini esidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan bo'lsin;

- zehni juda o'tkir bo'lsin;
- so'zlari aniq bo'lishi, aytmoqchi bo'lgan fikrlari ravon va ravshan bo'lishi;
- bilish va o'qishga muhabbati bo'lishi, bu bilan bilimni osonlik bilan o'zlashtira olsin;
- ovqatlanishda ochko'z bo'lmasin, tabiati qimor o'yinlarini o'ynashdan yiroq bo'lsin;
- haqiqatni to'g'ri aytadigan, yolg'onga nafrat bilan qaraydigan bo'lsin;
- g'ururi va o'z vijdonini qadrlaydigan bo'lishi;
- dirham, dinor kabi turmush buyumlariga jirkanish bilan qaraydigan bo'lishi;
- o'z tabiati bilan adolatni sevadigan va adolat uchun kurashuvchi bo'lishi;
- adolatli bo'lishni, qaysar bo'lmaslikni, qo'rqmas, jasur bo'lish, qo'rqish va ojizlikni bilmaslik kabi sifatlar kishilarini barkamol shaxs bo'lishini ilmiy-falsafiy jihatdan asoslab beradi.

Inson kamoloti to'g'risidagi ta'limoti bilan mashhur bo'lgan Abu Ali ibn Sino barkamol shaxs tarbiyasida muhim o'rin tutadi. U «Amaliy hikmat» (Donishmandlik amaliyoti) asarida inson kamolotidagi sifatlarni o'rganadi.

Ibn Sino inson kamolotini yaxshilikning sharofati deb biladi. Kamolot sari intilishning o'zi mohiyat e'tibori bilan yaxshilik, deb ta'riflaydi.

U kamolotining muhim axloqiy sifatlarini tahlil etadi. Inson qanoat, donolik, jasurlik bilan adolatga ega bo'ladi, yomon illatlardan o'zini tiyib, yaxshilikni mustahkamlaydi, deydi. Insondagi ijobiy axloqiy xislatlarga saxiylik, chidamlilik, kamtarlik, aqllilik, ehtiyotkorlik, qat'iyatlilik, sadoqat, initilish, uyatchanlik, ijrochilik va boshqalarni kiritadi. SHu bilan birga olim insonning kamol topishiga to'siqlik qiluvchi sifatlariga johillik, nodonlik, shafqatsizlik, takabburlikni, nafratni ko'rsatib o'tadi va har bir xislatlarning ta'rifini keltiradi hamda bu xislatlarning inson kamolotidagi rolini ko'rsatib beradi.

Qomusiy ilm sohibi Abu Rayhon Beruniy barkamol shaxs tarbiyasiga e'tiborini qaratib, uning shakllanishida ma'naviy va tafakkur dunyosini boyitishga, insonning ongini o'stirishga harakat qilgan. Uning fikricha, odamgarchilik

(muruvvat) kishining o'zi, boshqalarga va o'z ahvoriga ta'sir etish bilan chegaralanadi. Mardlik esa undan ham ustun bo'lib, o'zidan tashqariga ham o'tadi. Muruvvatli mard kishi o'zining halimligi, muloyimigi, irodasi mustahkamligi, kamtarligi tufayli tanilib, garchi u shu martabaga, oliy darajaga ko'tariladi. U nasl-nasabi jihatidan mos, balki odamgarchiligi tufayli komil inson darajasida shakllanib haqli ravishda hurmat qilinadi deb ta'kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy inson kamolotidagi omillarni quyidagi asosiy qismlarga bo'ladi:

- ma'rifat va ta'lim beruvchining ilm – ma'rifatli bo'lishi;
- ilm-fanni e'tirof qiluvchi muhit;
- ijtimoiy muhit va to'g'ri tarbiya;
- ta'lim beruvchining yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lishi;

Ulug' bobokalonimiz Alisher Navoiy ijodida komil insonni tarbiyalashga, unda ijobiy xislatlarni shakllantirishga alohida e'tibor berilgan. Uning insonparvarlik, halollik, to'g'rilik, muhabbat, sadoqat, mardlik, olijanoblik, saxiylik, bag'rikenglik to'g'risidagi axloqiy qarashlari hayotining mazmunini hisoblangan. Alisher Navoiy ijodidagi komil inson obrazi misolida Farhodning fe'l-atvori, yurish-turishi, faoliyatini, tashqi va ichki dunyosi, ilmga chanqoqligi, mehnatsevarligi, kamtarligi, pokligi kabi fazilatlarini ifodalashi barkamol shaxs sifatlarining namunasi tarzida namoyon bo'lishidir.

Bunday xislatlarni insonlarda tarkib toptirish uchun esa ularda ana shu olijanob xislatlarni tarbiyalash lozim deb hisoblaydi. Asarda Alisher Navoiy mamlakatda tinchlik, osoyishtalik bo'lishi uchun podshoh adolatli bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. SHundagina insonning tinch hayot kechirishi, ilm olishi va uning barkamol shaxs bo'lib shakllanishiga sharoit yaratiladi deb uqtiradi.

Buyuk sarkarda Amir Temur ilm-fan, ma'naviyat ahliga, inson tarbiyasiga, odob axloqiga, uning adolatni sevishga, vatanparvarlik va insonparvarlikka o'rgatishga katta ahamiyat bilan qaragan. U yoshlarning ilmli, savodli bo'lishini istagan. SHu boisdan har bir shaharda masjid, madrasalar qurish, ulamo-yu domlarni moddiy rag'batlantirish siyosatini amalga oshirdi [7]. Bundan ko'rinib

turibdiki, Amir Temur mamlakatning ravnaqi, taraqqiyoti, komil insonni tarbiyalash uchun xizmat qiladigan ilm-fan sohiblarini izzat-hurmat qilib, ularning ijod etishlariga, insonni tarbiyalash uchun qulay sharoit yaratib bergan va yoshlar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi muallim va mudarrislar belgilab, ularga nafaqa tayinlagan.

Amir Temur jahonda kuch-qudrat zo'rlik, zo'ravonlikda emas, aksincha, adolatda ekanligini chuqur anglab etdi. Adolatni kuch bilan, kuchni adolat bilan uyg'unlashtirdi. Buyuk saltanat sohibi "Kuch adolatdadir" shioriga qat'iy amal qilib, davlatni boshqarishda jabr – sitam yo'lini berkitgan.

Amir Temurning ibratli pand-nasihatlari, uning mazmun-ma'nosining kengligi, mantiqlik kuchliligi, ta'siri barkamol shaxsdagi ijobiy xislatlarni shakllantirishga ma'naviy asos bo'ladi. Uning insonga xos ijobiy sifatlar to'g'risidagi qarashlari yoshlarni vatanni sevishga, xalqparvar bo'lishga, o'z xalqiga xizmat qilishga, adolatli bo'lishga chorlaydi.

Barkamol shaxsni tarbiyalash, ulardagi ijobiy xislatlarni shakllantirishga jonbozlik ko'rsatishda Abdulla Avloniy kishilarning komil inson bo'lib etishida, axloqi go'zal bo'lishida ta'lim-tarbiyaning ahamiyati beqiyosligini ta'kidlaydi. U kishilardagi ijobiy xislatlar insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi, yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini misollar bilan bayon qiluvchi ilmdir, deb ta'riflaydi.

Abdulla Avloniy xalq orasida ma'rifat tarqatish, yoshlarni ilm-ma'rifatli bo'lishiga boshchilik qildi. U o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida axloq xususida shunday yozadi: "Axloq ilmni o'qub, bilub amal qilgan kishilar o'zining kim ekanini janobi haq na uchun xalq qilganin, er yuzida nima ish qilmak uchun yuborganin bilur. Bir kishi o'zidan xabardor bo'lmasa, ilmni, ulamoni, yaxshi kishilarni, yaxshi narsalarni, yaxshi ishlarning qadrini, qimmatini bilmas".

Avloniy insonda mavjud bo'lgan xulqni ikki turga ajratadi: nafsi tarbiya topib, yaxshi ishlarni qilishga odat qilsa, yaxshi xulq, agar tarbiyasiz o'sib, yomon ishlar qiladigan bo'lsa, yomon xulq deb ataydi.

Abdulla Avloniy o'zining asarlarida, amaliy faoliyatida yoshlar tarbiyasini yangicha tarzda olib borishni, ularni komillik sari undash orqali do'stlik, inoqlik, to'g'rilik, yaxshilik, hamkorlik, adolatlilik, mehnatsevarlik kabi xislatlarni singdirishga undaydi.

Demak, ajdodlarimizning barkamol shaxsning ijobiy xislatlarini shakllantirish to'g'risidagi fikrlari ularning yuksak ma'naviyatli ekanligini asoslaydi.

Ajdodlarimiz orzusini e'tiborga olgan holda yurtboshimiz tomonidan olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan ishlar amalga oshirilmoqda. Buni respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng barcha jabhalarda islohotlarning amalga oshirilayotganligida ko'rishimiz mumkin. SHu asosda barkamol avlod tarbiyasining ma'rifiy bosqichlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

- barkamol avlod orzusi;
- orzuga erishish maqsad va vazifalari;
- orzuga erishish yo'li;
- uzluksiz ta'lim tizimi;
- uzluksiz ta'lim tarkibi;
- kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari;
- kadrlar tayyorlash milliy dasturining milliy modeli
- milliy modelni amalda joriy etish yo'llari;
- raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashga erishish.

Yuqorida qayd etilgan ajdodlarimizning boy merosi yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda mustahkam ma'naviy asos bo'ladi. Ular orqali yoshlarning barkamol avlod barkamol avlod tarbiyasi rivojlanib, takomillashib boradi, bular yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

6.3. Jamoa haqida tushuncha, uning xususiyatlari va vazifalari

Jamoa soʻzi lotincha «kollektivus» soʻzining tarjimai boʻlib, yigʻilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh maʼnolarini anglatadi. Aniqroq aytiladigan boʻlsa, jamoa bu – kishilardan iborat guruh demakdir.

Zamonaviy talqinda «jamoa» tushunchasi ikki xil maʼnoda ishlatiladi.

Birinchidan, jamoa deganda kishilarning istalgan tashkiliy guruhi tushiniladi (masalan, ishlab chiqarish jamoasi, zavod jamoasi, xoʻjalik jamoasi va h.k.). **Ikkinchidan,** jamoa deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushiniladi. CHunonchi, tarbiyalanuvchilarning

birlashmasi oʻziga xos muhim belgilariga egadir. Quyida jamoa va uning xususiyatlari (belgilar) borasida soʻz yuritamiz.

Jamoa va jamoa orqali tarbiyalash tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega boʻlgan tamoyillardan biridir. SHaxsni shakllantirishda jamoaning etakchi axamiyati toʻgʻrisidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada uning aʼzolari oʻrtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanishini taʼminlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab boʻlmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning etarli darajada uyushgan har qanday guruhidan ajratib turadi.

Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanadi, unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarining barcha meʼyorlari oʻz ifodasini topadi. Zero, jamoa jamiyatdagi mavjud munosabatlar tizimida namoyon boʻlar ekan, jamoa va ijtimoiy jamiyat maqsadi, intilishini oʻzaro birlik, uzviylik maqsadga muvofiqlik tashkil etadi.

SHu bois, jamoa hayotning bir (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-gʻoyaviy yoʻnalganligi uning etakchi belgisi sanaladi.

Har bir jamoa boshqa bir jamoalar bilan uzviy boqliq bo'ladi. Uning har bir a'zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o'z jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoani tushunish, uni his etish hamda shaxsni shakllantirishdagi o'rni va rolini baholay olish, umumiy va xususiy (shaxsiy) maqsadning qiziqishi, extiyoj va faoliyatning birligini namoyon etadi hamda bo'linishiga yo'l qo'ymaydi.

Har bir jamoa o'z-o'zini boshqarish organiga ega va umummilliy jamoaning uzviy qismi sanaladi. SHuningdek, u maqsadning birligi va tashkil qilish xususiyatlari orqali umummilliy jamoa bilan bog'lanadi. Ijtimoiy jamiyatning extiyojini qondirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat jamoaning navbatdagi muhim xususiyatidir. Jamoa faoliyatining ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi ham jamoaning faoliyati mazmunida o'z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir.

Jamoa xususiyatini aniqlash kishilar guruhning yagona ijtimoiy tizimini o'rnatishdagi usuli, ya'ni jamoani tashkil qilish usuli ham muhim hisoblanadi. Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa faoliyati natijasida jamoa a'zolari o'rtasida ishchanlik, bir-biri uchun g'amho'rlik, o'zaro yordam, jamoa manfaati uchun javobgarlik hissi qaror topadi. Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun mas'uliyat hissini uyg'ota borib, jamoa a'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, jamoaga hurmat xissini paydo bo'lishiga ko'maklashadi, jamoa bilan munosabatda bo'lish extiyojini oshiradi, jamoa a'zolari o'rtasida o'zaro ruhiy yaqinlik, hissiy birlik (bir-birini yoqtirish) yuzaga keladi. Ushbu munosabat ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi hamda ular pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun qo'l keladi. Ruhiy va hissiy birlik jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatining mazmuniga, ular orasidagi hosil bo'lgan ishchanlik faoliyatining xarakteriga bevosita bog'liqdir.

Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridan farqlash lozim. Jamoaning rasmiy tuzilishi deganda jamoa faoliyatining turli ko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zda tutiladi. Mazkur tuzilma, bir tomondan, jamoa a'zolari qo'yilgan ishchanlik munosabatlarini ifoda etsa, ikkinchi tomondan, rahbarlik vazifasini bajaruvchi

tarbiyachilar hamda jamoa aʼzolari oʻrtasidagi mavjud boshqarish munosabatlari mazmunini ifoda etadi.

Norasmiy tuzilma jamoaning barcha aʼzolari oʻrtasidagi shaxslararo maʼnaviy, psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhni tashkil etuvchi ayrim aʼzolar oʻrtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi. Jamoaning har bir aʼzosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu oʻrinni egallaydi. Tarbiyalanuvchi shaxsning jamoadagi oʻrni uning shakllanish jarayoniga taʼsir koʻrsatadi. Maktab yoki sinfdagi rasmiy va norasmiy tuzilmalar bir-biriga muvofiq boʻlganda jamoaning rasmiy etakchilari norasmiy munosabatlar tizimida koʻzga tashlangan oʻrinni egallagan holdagina u chinakkam jamoa boʻla oladi. SHuningdek, norasmiy guruhlar (mikroguruhlar) umumjamoa ijtimoiy manfaatlari uchun kurashuvchi guruhlar boʻlganda jamoa oʻzining chinakkam jamoa tarzida namoyon etishi mumkin.

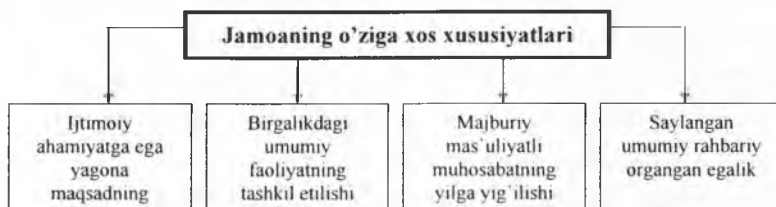
Yashash joylarida oʻzaro birikkan bolalar guruhleri qanchalik ahil va inoq munosabat zaminida tashkil topgan boʻlmasin, haqiqiy jamoa boʻla olmaydi. CHinakkam jamoa ijtimoiy ahamiyatga moyillik faoliyatini tashkil eta olishi, jamoa aʼzolari oʻrtasida ijtimoiy ahamiyatli faoliyat, maqsad, ishchanlik xarakteridagi aloqa va munosabatlarni oʻrnata olishi lozim. Jamoaning majburiylik belgisi unga pedagogik rahbarlikning boʻlishidir.

SHunday qilib, jamoa kishilarning shunday muayyan guruhi boʻlib, ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlgan umumiy maqsad hamda mazkur maqsadni amalga oshirish uchun yoʻnaltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Ushbu guruh aʼzolari oʻzaro birlik, aʼzolarining munosabatlar jarayonidagi tengligi asosida unga rahbarlik qilish va bir-biriga boʻysinish, shuningdek, jamoa oldidagi javobgarligi asosida muayyan faoliyatni olib boradi.

Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning maqsadi hisoblanadi. Namuna koʻrsatish uni shakllantirish vositasi boʻlib, uning yordamida jamoaning barcha yoki har bir aʼzosini tarbiyalash yaxshi samara beradi. Jamoaning etakchi tarbiyaviy vazifasi shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarni hosil qilish mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror toptirishdan iboratdir. Umumiy oʻrta

ta'lim hamda yangi turdagi ta'lim muassasalarida jamoani shakllantirish mas'uliyatli vazifa sanaladi. Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in – sinflar jamoalari sanaladi. Sinf jamoasi doirasida o'quvchilar o'rtasida mustahkam shaxslararo aloqa va munosabatlar tarkib topadi. Bu bilan sinf jamoasi o'z negizida maktab jamoasining shakllanishi uchun o'ziga xos poydevor vazifasini bajaradi. Maktab jamoasi tarkibida o'quvchilar jamoasi bu – ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni tashkil etish, shuningdek, umumiy saylov organlari va umumiy javobgarlik, barcha a'zolarining huquq va burchlari tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhidir. O'quvchilar jamoasi pedagog – tarbiyachilar hamda bolalardan iborat. Jamoaning murakab birlashmasi, o'z-o'zini nazorat qilish va boshqarish jarayonini tashkil etuvchi mustaqil tizim, shuningdek, o'zining psixologik muhitiga, an'analariga ega guruh hisoblanadi.

Demak, yuksak darajada o'stirilgan jamoa o'zida bir necha xususiyat belgilarini namoyon etadi. Ular quyidagilardir (6.3.1-shakl).

6.3.1-shakl. Jamoani tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari.

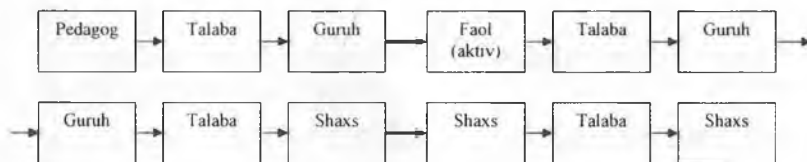
6.4. Jamoaning tarkib topishi va rivojlanish bosqichlari

Bir so'z bilan aytganda, jamoa bolalarning bir guruhi emas, balki maxsus tashkil etilgan munosabatlar tizimidir.

Jamoa o'z-o'zini boshqarish va tartibga solish organlariga ega bo'lib, ular barcha bolalarning va jamiyatning manfaatlarini ifodalovchi vakillardir. Jamoa maktab o'quvchilarini umumiy maqsad, umumiy mehnat bilan hamda mehnatni umumiy tarzda tashkil etish bilan birlashtiradi.

Pedagog bolalar hayotini tashkil etishning shunday shaklini topish kerakki, uning yordamida barcha bolalar alohida olingan har bir shaxsga bir vaqtning o'zida va bir xilda kuchli tarbiyaviy ta'sir ko'rsata oladigan bo'lsin. tashkil etilgan va muayyan an'analarga ega bo'lgan jamoa pedagogning tashkil etilgan jamoa fikri yordamida barcha bolalarga va alohida olingan har bir bolaga ta'sir o'tkazishga imkon beribgina qolmasdan, shu bilan birga, tarbiyachi yo'q bo'lgan vaqtda ham katta o'quvchilarning kichik o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalashiga imkon beradi. Bolalar jamoasi metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilsa, katta tarbiyaviy kuch bo'lib qoladi.

Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysinadigan uzoq muddatli, murakkab jarayondir. Jamoaning vujudga kelishi uchun to'rt bosqich zarur. Jamoaning shakllanish bosqichida dastlab pedagog butun bir guruhga talab qo'yadi, so'ngra jamoa faollari (aktivi) jamoa a'zolariga talab qo'yadi, butun jamoa alohida shaxsdan muayyan tarzda faoliyat olib borishni talab qiladi va nihoyat, shaxs o'z-o'ziga talab qo'yadi. Ushbu jarayonni sxema tarzida quyidagicha bayon etish mumkin (6.4.1-shakl).

6.4.1-shakl. Jamoaning shakllanish tamoyillari.

Qo'yilayotgan talablar mazmunidagi farq va jamoa rivojlanishi bosqichini aniqlovchi yorqin tashqi ko'rsatkich sanaladi. Jamoaning amaliy faoliyat mazmuni, jamoa a'zolarining jamoa oldidagi javobgarligi, ijodiy hamkorligi a'zolarining xulq-atvor, axloqiy kamolot darajasini ko'rsatuvchi muhim belgilar sifatida namoyon bo'ladi. Jamoani shakllantirishda uning hayotini belgilovchi ichki jarayonning mohiyatini inobatga olish zarur.

Jamoaning shakllanish bosqichlarini belgilash shartli hisoblanadi, chunki jamoaning bosqichlari chegara yoki oraliqqa ega emas. SHunga qaramay,

pedagogik nuqtai nazardan jamoaning shakllanish bosqichlariga ajratish juda muhimdir. **Bolalar jamoasi rivojlanishning birinchi bosqichi.** Mazkur bosqichda talab faqat pedagoglar tomonidan qo'yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang'ich nuqtasidir. Ushbu davrdagi jamoa hali tarbiyalovchi jamoa bo'lmay, balki tashkil etuvchi birlik (sinf, guruh)dir. Tarbiyalanuvchilar talablarning qo'yilishiga e'tiborsiz qaraydilar. Jamoa a'zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil qilish va ularni muayyan (yagona) maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqali jamoa qaror topadi. Tarbiyalanuvchilarning jamoa faoliyatida ishtirok etishi tufayli asta-sekin boyib boradigan tajriba, faoliyat natijasini birgalikda muhokama qilish, qilinadigan ishlarni rejalashtirish jamoa a'zolarida mas'uliyat, javobgarlik, faoliyat birligi, shuningdek, ishchanlik munosabatining paydo bo'lishiga tarbiyalanuvchilardan jamoa faoliyatiga nisbatan qiziqishning paydo bo'lishiga olib keladi. Bolalarning jamoa faoliyatini tashkil etish borasidagi tajribalarga ega emasliklari bois, mazkur bosqichda pedagogning asosiy maqsadi jamoa a'zolarini oddiy tarzda uyushtirishdan iborat bo'ladi.

Ushbu bosqichda pedagogning talabchanligi qat'iyligi, izchilligi, murosasizligi va jamoaning barcha a'zolariga talabni birday qo'ya olishi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu vaziyatda o'qituvchining «hukmdorlik» davri uzoq davom etishi mumkin emasligini, aks holda bir qarashdan intizomning vujudga kelganligi ma'lum bo'lsada, guruh a'zolarining faolliklarini rivojlantirish uchun sharoitning mavjud emasligini hisobga olish zarur. Jamoa hayotining birinchi bosqichida jamoa faollarining paydo bo'lishi ushbu davr uchun xarakterli hodisadir. Jamoa faoli (aktivi) muayyan guruhning shunday a'zolaridandirki, ular jamoa manfaatiga muvofiq tarzda harakat qiladilar va pedagog faoliyati va talablariga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatda bo'ladilar. Faollar pedagogning yaqin yordamchilari sifatida ish olib boradilar.

Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi. Ushbu bosqich jamoa faollarining pedagog talablarini qo'llab-quvvatlashi hamda o'z navbatida uning o'zi bu talablarni jamoa a'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tavsiflanadi. Endilikda pedagogik jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq bo'lgan muammo,

masalalarni yolg'iz o'zlari hal qilmaydilar. Jamoa faollari bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish orqali bu ishga ularni jalb etadi. Jamoa hayotini tashkil qilish usuli murakkablashib boradi, ya'ni jamoa o'z-o'zini boshqarishga o'tadi.

Tarbiyalanuvchilar amaliy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashib borishi mazkur davrning muhim xususiyati sanaladi. Ikkinchi bosqichda jamoaning muhim ishlarini o'quvchilar tomonidan muttasil rejalashtirishi, tadbirlarni o'tkazishga tayyorgarlik, uni o'tkazish hamda faoliyat natijalarni muhokama qilish jamoa faoliyatining ijodiy xususiyatini ko'rsatuvchi omillar sanaladi.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida faoliyat motivlari (rag'batlari)ning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi. Jamoada mustaqil faoliyatning yuzaga kelishida jamoa faollarining roli beqiyosdir. Ammo jamoa faolining jamoa a'zolari orasida hurmat qozona olishi, namuna bo'lishi, o'z burchini aniq va puxta bajarishi hamda o'z mavqelarini suiste'mol qilmasliklari juda muhimdir. Bu o'rinda A.S.Makarenkoning jamoa faoliga nisbatan «Jamoa vijdoni» Deya bergan ta'rifini eslab o'tish joizdir. Jamoa faollari bir muncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsa-da, ayni paytda uning o'ziga oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Jamoaning rivojlanishi bu bosqichda to'xtab qolishi mumkin emas, chunki faoliyat ko'rsatayotgan kuch jamoaning bir qismi xolos. Bordi-yu jamoaning rivojlanishi ushbu bosqichda to'xtatib qolinsa, jamoa faollari guruhning boshqa a'zolari bilan qarama-qarshi qo'yish xavfi tug'ilishi mumkin. Mazkur bosqichda jamoa moddiy va ma'naviy imkoniyatlarini to'plab, mustahkamlanib va boyib borar ekan, shaxsning har tomonlama ulg'ayishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni sekin-asta yaratib beradi.

Bu esa ikkinchi bosqichni – jamoa shaxsni har tomonlama kamolga etkazishni ob'ektiv shakli asosida boshlashini taqozo etadi. Bunda boshlang'ich davr bekor ketmaydi, faqat salbiy jo'shqinlikka emas, balki ijobiy jo'shqinlikka ham ega bo'ladi. Bir tomondan, u qiyinchiliklarga tayyorlanish imkonini beradi, bolada o'z-o'zini anglash va o'zini idora qilishga intilishni tarbiyalaydi. Ikkinchi

tomondan, bu bosqichni amalga oshirish kishini har tomonlama ulg'ayishi uchun zarur bo'lgan amaliy va ma'naviy munosabatlar tizimi vujudga keladi.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichi jamoa faoliyatida anchagina sermahsul hisoblanadi. A.S.Makarenkoning aniqlashicha, bu davrda butun jamoa «ayrim o'zini chetga olib qoluvchi, injiq shaxs»larga talab qo'ya boshlaydi.

Jamoga endilikda faqat faollargina emas, balki uning butun a'zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqich, ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. Pedagog mazkur yo'nalishdagi ishni maqsadga muvofiq va izchil olib borgan sharoitda ijtimoiy fikrni shakllantirishga erishishi mumkin. SHu maqsadda u yoki bu tadbir rejasini jamoaning birgalikdagi faoliyati yakuni, uning a'zolari tomonidan jamoa bo'lib muhokama qilinadi: turli mavzularda suhbatlar va ma'ruzalar uyushtiriladi, o'quvchilar o'rtasida samarali axborot vositalari yordamida ijtimoiy, g'oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va boshqa bilimlar targ'iboti tashkil etiladi. Pedagog jamoa a'zolarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etar ekan, jamoa a'zolarini ijobiy tajribaga qo'shish imkonini beradigan, o'zaro munosabatlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan shakl va metodlardan foydalanadi. Jamoa o'zining har bir a'zosi ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda shakllantirib borish, jamoa a'zolari orasida barqaror insoniy munosabatlarni tarkib toptirishga yordam beradi. Jamoada barqaror insoniy munosabatlarning yuzaga kelishining sababi, uning a'zolarini yuksak axloqiy mazmunga ega bo'lgan ishlarni tashkil qilishda faol ishtirok etishlarini samarasidir.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichida ko'rsatib o'tilgan xususiyatlar shundan dalolat beradiki, ushbu bosqichda faqat jamoa faoliyatini emas, balki jamoaning har bir a'zosi bir-birlariga axloqiy mazmundagi talablarni qo'ya boshlaydi.

Jamoa rivojlanishining to'rtinchi bosqichi. Bu bosqich uchinchi bosqichning bevosita davomi bo'lib, uning barcha a'zolari jamoa oldida turgan talablar asosida o'z-o'zlariga talablar qo'ya olishlari bilan tavsiflanadi. SHuni aytish mumkinki, har bir bosqich jamoa a'zolarining o'ziga muayyan talablar

qo'yishi bilan tavsiflanadi, ammo qo'yilgan har bir talab o'ziga xos yo'nalishi (masalan. o'yinda umuminsoniyat baxti uchun kurashishga intilish o'rtasidagi farq) bilan ajralib turadi. Xuddi shu jihatdan to'rtinchi bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar qo'ya olishlari bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyati mazmuni jamoa a'zolarining har biri uchun shaxsiy extiyojlariga aylanadi. Jamoadagi tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga o'sib o'tadi. Biroq, u ayrim shaxsning yanada rivojlanishida jamoaning tutgan o'rnini pasaytirmaydi. To'rtinchi bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Mazkur bosqichda jamoa oldidagi istiqboli, yuksak va murakkab talablar qo'yish uchun qulay sharoit yaratiladi.

Bugungi kunda pedagog olimlar (L.I.Novikova va boshqalar) bolalar jamoasi rivojlanishi jarayonini tahlil qilar ekan, uni quyidagi ikki bosqichga bo'ladi:

- jamoani dastlabki jipslashtirish;
- jamoani shakllantirish, uning har bir a'zosini individual rivojlantirishning rolidir.

Jamoa hayotidagi har bir bosqichlarini ajratib ko'rsatish yuqorida bayon etilgan fikrlarga zid emas, balki shaxsning rivojlanishida jamoaning etakchi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Rus pedagogi A.S.Makarenko jamoa munosabatlarining ichki jihatlariga katta ahamiyat bergan edi. U jamoada shakllangan eng muhim quyidagi belgilarni ajratib ko'rsatgan edi:

1. Doimiy tetiklik, tarbiyalanuvchilarning faoliyatga tayyorligi;
2. O'z jamoasi qadriyatlarining mohiyatini tushunish, uning uchun g'ururlanish asosida o'z qadr-qiyamatini anglash;
3. Uning a'zolari o'rtasidagi do'stona birlik;
4. Jamoaning har bir a'zosidagi do'stona birlik;
5. Tartibli, ishchan harakatga yo'llovchi faollik;
6. O'z hissiyot va so'zlarini boshqara olish ko'nikmasi.

6.5. O'quvchi-yoshlar jamoasiga pedagogik rahbarlik

Jamoaning rivojlanishi – jamoa hayotining qonunidir. Xo'sh, bolalar jamoasining olg'a harakat qilib borishiga nima yordam beradi? Uning rivojlanishiga nima imkon beradi? Bunday kuch istiqboldir. Hayot shuni ko'rsatadiki, kishining kelajakka umid va ishonch bilan intilishi, hayotiy istiqbolini yurtimizning taqdiri bilan bog'lab, mustaqil diyorimizning bugungi jamiyat sharoitida ma'naviy va ma'rifiy qiyofasini yaratishda hissa qo'shgan kishi va jamoa tobora shakllanib, rivojlanib boradi.

Bu intilish va hayotiy istiqbolda kishining ma'naviy va madaniy ehtiyojlarining jami, uning rivojlanganlik darajasi, butun ma'naviy qiyofasi aks etadi. Istiqbolning eng muhim pedagogik xususiyatlaridan biri shuki, degandi A.S.Makarenko, u oldinga qo'yilgan maqsad sifatida bolani istagan natijaga erishish imkoniyati bilan qiziqtiradi, unda kelajakni barpo etishda qatnashish istagini uyg'otadi. Quvnoq kayfiyat va olg'a intiluvchilikni vujudga keltiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan istiqbol deganda, shaxsning bolalar guruhini, umuman jamoani rivojlantirishning ichki ehtiyojlariga javob beruvchi, uning a'zolarini rivojlanish darajasiga, ularning yosh va individual xususiyatlariga hamda jamiyatimiz vazifalariga mos keladigan vazifalar, maqsadlar, ishlari tushuniladi.

Jamoani vujudga keltirish va talaba-yoshlarni tarbiyalash maqsadi bilan tashkil etiladigan istiqbollarning ularning hammasi uchun xarakterli bo'lgan ayrim umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi:

1. Bevosita bolalarning qiziqishiga hamda vazifani bajarish uchun birgalikda jamoa bo'lib kurash olib borishning quvonchli manzarasiga asoslangan ishlarning maroqli bo'lishi;
2. Ishlarning ijtimoiy foydali qiymati va ularning butun xalqimiz olib borayotgan kurash bilan bog'liqligi;
3. Istiqbol uchun kurashning borishini aniq tashkil etish;
4. Talaba-yoshlarda konkret axloqiy sifatlarini tarbiyalashda pedagogik maqsadga muvofiqlik.

Har xil istiqbollarni tashkil etishdagi asosiy metodik usul bolalarni birorta istiqbolga erishish uchun kurashga tayyorlashdan iboratdir. Bu tayyorgarlikka ish rejalari, loyihalar va boshqalarni muhokama qilish kiradi. So'ngra istiqbol sari harakat qilishga yordam beradigan amaliy ish bajarilishi lozim. Bu ish jamoani tashkil etish va jipslashtirish jarayonidagi eng muhim bosqichlaridan biridir. SHunga erishish kerakki, barcha yoshlar umumiy faoliyatda ishtirok etsin va bu ishtirok etish faol, ijobiy xarakterga ega bo'lsin.

Topshiriqlarni jamoaning barcha a'zolari o'rtasida to'g'ri taqsimlash

bolalarni qiziqarli ishlarni bajarishga jalb qilishning asosiy yo'lidir. Bolalarning aql-idroki emas, balki ularning xis-tuyg'ulariga ham ta'sir ko'rsatish uchun har qanday ish aniq tashkil etilishi, chiroyli jixozlanishi kerak. Ayniqsa, bayramlarni chiroyli va tantanali qilib tashkil etmoq kerak.

Bu bayramlarda ota-onalar va mehmonlar ishtirok etsa, bayram davomida bolalar mukofotlansa, musobaqa yakunlari e'lon qilinsa, yaxshi bo'ladi. Bolalarning tayyorgarlikda jamoa maqsadiga erishish jarayoniga jalb qilishning tarbiyaviy ahamiyati shu jihatdan kattaki, bu yo'l bilan bolalarni maqsadga qaratilgan jamoa axloqiy xulq-atvorini egallashga mashq qildirish uchun shart-sharoit yaratiladi.

Jamoa hayotining me'yori umumiy maqsadga intilishga va qiziqarli ishlar bilan shug'ullanishga emas, balki jamoada bolalar o'rtasidagi munosabatlar usuliga, ularning tevarak-atrofdagi vaziyatga bo'lgan munosabatlariga, jamoadan tashqaridagi aloqalariga ham bog'liqdir. Har bir talaba-yoshlarda o'z jamoasi uchun faxrlanish tuyg'usini, shaxsiy qadr-qimmat xissini tarbiyalash zarur. Mazkur usul va uslublar jamoani shakllantirishga asosiy yo'l va vosita sifatida asos bo'ladi.

Jamoani shakllantirishda jamoa a'zolari va ularning faoliyatlariga qo'yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yagona talab bolalarning dars jarayonidagi tanaffus, jamoat joylari hamda uydagi xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi. Puxta o'ylab qo'yilgan talablar tizimining muntazam amalga oshirilishi o'quv muassasasida muayyan tartibning o'rnatilishini ta'minlaydi.

Pedagoglar tomonidan qo'yiladigan talablar quyidagi sharoitlarda ijobiy natija beradi:

1. Qo'yilayotgan talablar ta'lim oluvchi shaxsini hurmat qilish bilan qo'shilishi kerak;
2. Qo'yilayotgan talablar muayyan o'quv muassasasidagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim;
3. Qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi kerak;
4. Talaba-yoshlarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

Xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan talablar bilan tanishtirish mazkur talablar ustida mashq qildirish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Xulq-atvorni tarbiyalash ongni tarbiyalashga qaraganda ancha murakkab ish, o'quvchilar talablar mohiyatini yaxshi anglashi mumkin, biroq aksariyat hollarda rioya qilmaydilar. SHu bois, muntazam ravishda mashq qildirish madaniy xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Talablarning qo'yilish jarayonida ularga ta'lim oluvchilarning amal qilish ustidan nazorat o'rnatishi lozim. Nazorat qilib borish turli shakllar yordamida amalga oshiriladi. Nazorat haqqoniy va muntazam bo'lishi kerak. Uning natijalaridan talaba-yoshlarni ogoh etib borish lozim.

- Jamoani uyushtirish va jipslashtirish unda faollarni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Har bir o'qituvchining jamoani shakllantirish borasidagi harakati jamoaning tayanch yadrosini tanlashdan boshlanadi.

Jamoa faollarini shakllantirish jamoaning u yoki bu faoliyatiga nisbatan extiyoji mazmunidan kelib chiqadi.

Ishonchli, ishchan faollarni yaratish uchun o'qituvchi talabalar faoliyatini, ularning jamoa ishlaridagi ishtiroki. xulq-atvorini kuzatib borishi har bir talabaning ijtimoiy faoliyatini tashkil etish layoqatini aniqlashi zarur. Jamoa faollarini shakllantirishda talabalarning jamoadagi obro'sini inobatga olish lozim. Jamoa faoli tarkibida bolalarning o'zlari, albatta pedagog ishtirokida va rahbarligida tanlasa maqsadga muvofiq bo'ladi. Pedagog jamoa faoli bilan maslahatlashish tashkil etadi. Jamoa faollarining har bir a'zosi zimmasiga muayyan vazifa yuklash, ma'lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga erishish lozim. Pedagog ayni shu faolga oshirilgan talab qo'yadi. Talabalar jamoasida faol rahbarligida o'z-o'zini boshqarish jamoa a'zolaridan ayrimlarining boshqasi ustidan ustun kelishiga olib kelmasligi kerak. SHu bois, pedagog faolni maqsadga muvofiq faoliyat yuritishini nazorat qilib borishi lozim.

Talabalarning o'z-o'zini boshqarish – bu pedagoglar tomonidan tashkil qilinadigan jamoa ishini uyushtirish va boshqarishda talabalarni faol ishtirok etishidir. O'z-o'zini boshqarishning shakllari orasida jamoa a'zolarining yig'ilishi, konferensiyasi hamda turli komissiyalar faoliyati muhim o'rin tutadi.

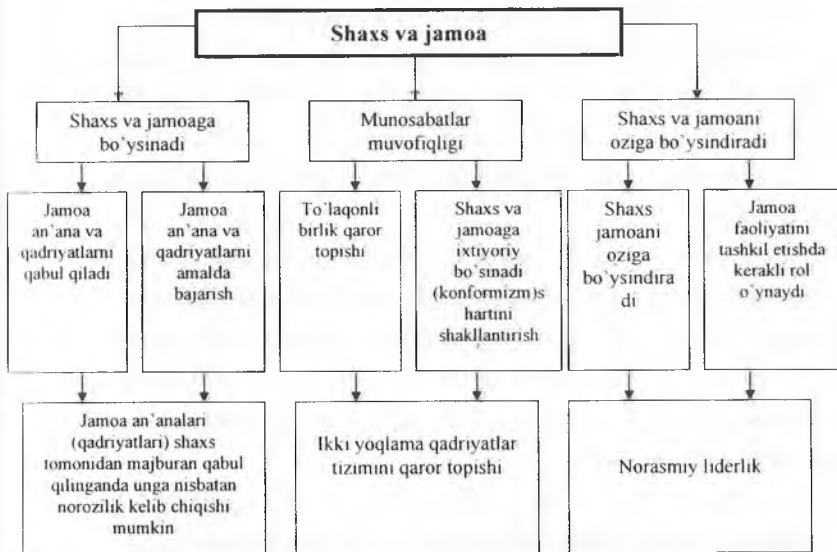
• Talabalar jamoasini shakllantirishda an'analar muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoa an'analari – bu barqarorlashgan odat bo'lib, ularni jamoa a'zolari birdek qo'llab-quvvatlaydilar. Jamoa an'analari mazmunida munosabatlar xususiyati hamda jamoaning ijtimoiy fikri yorqin ifodalanadi.

Jamoa an'analari shartli ravishda ikkiga bo'linadi:

- 1) Kundalik faoliyat an'analari;
- 2) Bayram an'analari.

Kundalik faoliyat an'analari talabalarning o'quv faoliyati (o'zaro yordam) hamda mehnat faoliyati (ko'chatlar o'tkazish, hasharlar uyushtirish va boshqalar)ni o'z ichiga oladi. Bayram an'analariga turli voqea hodisalar bilan bog'liq sanalarni nishonlash, xususan, «Mustaqillik bayrami», «Navro'z bayrami», «Xotira va qadrlash kuni» va boshqalar kiradi. An'anaviy bayramlar o'quv muassasalarda turlicha o'tkaziladi. Talabalar an'analar mohiyatini anglasalar, ularga nisbatan ongli munosabatda bo'lsa ta'sir kuchi yuqori bo'ladi.

An'analarni yuzaga kelishida talaba-yoshlarning unga nisbatan munosabati katta ahamiyatga ega. SHaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishi borasida quyidagi andozaning yaratilishi ta'minlanadi (6.5.1-shaklga qarang).

6.5.1-shakl. SHaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatlar.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan quyidagi **xulosaga** kelish mumkin:

1. Jamoa kishilarning shunday muayyan guruhi bo'lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, umumiy maqsad hamda mazkur maqsadni amalga oshirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Jamoa o'zida bir necha xususiyat (belgilar)ni namoyon etadi.

2. Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysinadigan, uzoq muddatli, murakkab dinamik jarayon bo'lib, ko'pchilik pedagoglarning e'tirof etishlaricha, to'rt bosqichli jarayonda qaror topadi.

3. Jamoani shakllantirish o'ziga xos metodika asosida amalga oshiriladi. Ushbu metodika doirasida jamoaga nisbatan talablarning qo'yilishi jamoa faoli (aktivi)ni tarbiyalash masalasi alohida ahamiyatga egadir.

Jamoaning mustahkam bo'lishi a'zolari o'rtasida o'zaro yordam, hamkorlikning qaror topishida jamoa an'analari muhim ahamiyat kasb etadi.

Esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

Jamoa – lotincha «kollektivus» so'zining tarjimai bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh ma'nolarini anglatadi. Jamoa kishilardan iborat guruh hisoblanadi.

Jamoaviylik – jamoa bilan birdamlik, o'zini jamoaning bir bo'lagi deb his qilish tuyg'usi.

O'quvchilar jamoasi – ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni tashkil etish, shuningdek, umumiy javobgarlik va umumiy saylov organlari, barcha a'zolarning huquq va burchlari tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhidir.

Istiqbol – shaxs bolalar guruhini, jamoani rivojlantirishning ichki ehtiyojlariga javob beruvchi, jamiyat vazifalariga mos keladigan vazifalar, maqsadlar, ishlar tushuniladi.

Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Jamoa so'zining ma'nosini tushuntiring.
2. Jamoa orqali tarbiyalash deganda nimani tushunasiz?
3. Jamoaning tuzilishi necha qismdan iborat?
4. Jamoani tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari nimadan iborat?
5. Jamoaning rivojlanish bosqichi deganda nimani tushunasiz?
6. O'quvchilar jamoasiga izoh bering.
7. Jamoaning shakllanish tamoyillarini jadvalda ko'rsating.
8. Jamoaning rivojlanish bosqichi necha qismdan iborat?
9. Jamoani tashkil etishning ma'nosini tushuntiring.
10. Istiqbol deganda nimani tushunasiz?
11. Jamoaning faoliyatiga qo'yiladigan talablariga nimalar kiradi?
12. Jamoa an'analari deganda nimani tushunasiz?
13. SHaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatni izohlang.

14. SHaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatlar shaklini chizmada ko'rsating.

1011 Mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. 6-tom. Toshkent: O'zbekiston, 1998. 324 bet.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent: SHarq, 1997.
3. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-tom. Toshkent: O'zbekiston, 1996.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 1992.
5. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. Toshkent, 1997.
6. O'zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». Toshkent, 1997.
7. Jabborov U. Sohibqiron davrida adolat // "Milliy tiklanish" gazetasi, 2007 yil, 11 aprel.
8. Ibragimova G., To'raqulov X.A., Alibekova R. "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani bo'yicha yordamchi uslubiy qo'llanma. - T.: CHO'lpon, 2003. - 128 b.
9. Ibrohimov A., Sultonov X., Jo'raev N. Vatan tuyg'usi. -T.: O'zbekiston, 1996. - 17-18 betlar.
10. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. - T.: O'zbekiston, 2000. - 27 b.

Nafing agar xalqqa beshak durur,
Bilki, bu naf ozunga ko'prak durur.

Alisher Navoiy.

7-MAVZU: TARBIIYANING UMUMIY METODLARI

REJA:

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha.
2. Tarbiya metodlarining maqsadi, mazmuni va ularning tasnifi.
3. Tarbiyada ibrat-namuna ko'rsatishning tutgan o'rni.
4. Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari.

Mavzuning maqsadi:

Tarbiya metodlari, tarbiya metodlarining maqsadi va vazifalari, tamoyillari hamda xususiyatlari, tarbiya metodlarining turlari va shakllari haqida ilmiy tushuncha berish orqali o'quvchi-yoshlarda jamoaga uyushish va shakllanganlik darajasini belgilash.

Mavzuning vazifalari:

- tarbiya metodlari va ularning maqsad-vazifalari hamda turlari haqida tushunchalar berish;
- tarbiya metodlarini qo'llashda o'quvchilarning yosh va o'ziga xos xususiyatlari, tarbiyalanganlik darajasiga bog'liqligini aniqlash;
- tarbiya metodlarining shaxsni shakllantirishdagi o'rni aniqlash va boshqalar.

Tayanch ibora va atamalar: tarbiya metodlari, tarbiya metodlarining turlari, ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar, odatlantirish va faoliyatda mashqlantirish metodlari, tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari.

7.1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha

Tarbiya jarayoni murakkab bo'lib, o'quvchi xulqidagi ijobiy fazilatlarini tarkib toptirib borish bilan birga salbiy xislatlarni yo'qotib borishni taqozo etadi. Mahoratli pedagoglar o'quvchilardagi bu fazilatlarini hisobga olib, tarbiyalashda turli xil usul va vositalardan foydalanadi. Tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishda o'qituvchi tomonidan qo'llanadigan metodlar muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya metodlari – pedagog-o'qituvchilarning o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish usullari, vositalari, tarbiyalanuvchilarga barkamol shaxs xislatlarini singdirish maqsadida tarbiya jarayonini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etish yo'llaridir. Ayni vaqtda tarbiya mazmunini ko'p qirraliligi tufayli tarbiya metodlari ham xilma-xil bo'lib, ulardan qaysi birini tanlash tarbiyaning qaysi jihatlari olib borilayotganligiga bog'liq. Albatta, tarbiya jarayonining qandaydir bosqichida metod ba'zan ajratib olingan holda alohida qo'llanilishi mumkin. Biron-bir tarbiya metodidan foydalanish aniq pedagogik sharoitga hamda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga ham bog'liq. A.S.Makarenko talablar qo'yish metodikasi to'g'risida quyidagi fikrlarni bildiradi: u agar tarbiyani o'z talablarining tarbiyalanuvchilar tomonidan bajarilishiga ishonmasa talablar qo'ymaslik kerak, deb tavsiya bergan edi.

Tabiiy metodlari bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish maqsadi bilan belgilanadi va tarbiya jarayoniga taalluqli ko'pgina tarbiyaviy ta'sirlarni o'z ichiga oladi. Tarbiya metodlari ijtimoiy jamiyat tomonidan ta'lim muassalari oldiga har tomonlama barkamol, erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan shaxsni tarbiyalash vazifalari bilan belgilanadi.

Bu boradagi vazifalar yosh avlodni O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini mustaqamlash, vatan ravnaqi, xalq farovonligi yo'lida faoliyat olib boruvchi shaxsni tarbiyalash, ularni bu kurashga jalb ettirish orqali amalga oshiriladi. Ushbu g'oyaga tayangan holda, tarbiya jarayonida uning qonuniyatlariga muvofiq tarbiya metodlaridan foydalanib ish ko'rish lozim bo'ladi.

Tarbiya metodlari bu o'qituvchi (tarbiyachi) va jamoa tomonidan g'oyaviy va ma'naviy e'tiqodlarini, ma'naviy his-tuyg'u va odatlarni tarkib toptirish

maqsadida qo'llaniladigan shaxsga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish yo'llari demakdir. Tarbiya metodlari o'quvchi (tarbiyalanuvchilar)ning o'z shaxsini takomillashtirish borasidagi harakatni ham tashkil etishni nazarda tutadi. SHu bois hozirgi zamon pedagogikasida tarbiya metodlari o'qituvchi va o'quvchilarning tarbiyaviy vazifalarini hal qilishga qaratilgan o'zaro bog'langan birgalikdagi faoliyati sifatida qarab chiqiladi.

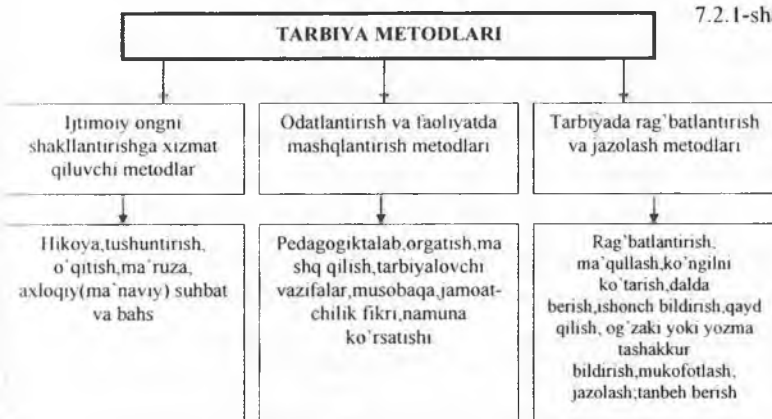
7.2. Tarbiya metodlarining maqsadi, mazmuni va ularning tasnifi

Metodlar tarbiyaning maqsad va mazmuniga bog'liq bo'ladi. Tarbiya metodlari barkamol shaxs fazilatlarini tarkib toptirishga qaratilgan bo'ladi. SHuning uchun tarbiyalanuvchilarning rivojlanganlik darajasini hisobga olish tarbiya metodlaridan samarali foydalanishning muhim shartlari hisoblanadi.

O'quvchilar u yoki bu tarbiyaviy ta'sirga turlicha munosabatda bo'ladi. Bu ularning alohida xususiyatlariga, tarbiyalanganlik darajasiga, tarbiya metodlarining qay darajada o'rinli va samarali tanlanganligiga hamda mohirona qo'llanganiga bog'liq. Tarbiya metodlarini to'g'ri tanlash tarbiya vazifalarini ijobiy hal qilishda o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash faolligini oshirishga yordam beradi. Masalan, o'qituvchi birinchi sinf o'quvchilari bilan ishlash jarayonida o'quvchilarni ular uchun yangi bo'lgan mehnat faoliyatini o'rgatishda o'quvchilarning xulq-atvor qoidalarini, ularda kun tartibi aniq bo'lishi muhimligini, ularga o'quvchilarning qat'iy tartibga amal qilishi zarurligini tushuntirish metodidan foydalanadi. Tushuntirish bilan bir qatorda sinfga to'g'ri kirib kelishga, ularni o'qituvchi va o'quvchilar bilan salomlashishga, tartib-intizomni saqlashga mashq qildirib boradi. SHuning bilan birgalikda birinchi sinf o'quvchilarini yuqoridagi jarayonlarga dars vaqtida odatlantirib boradi. Bu jarayonda ularning amalga oshirgan ijobiy ishlari, o'quv ishi natijalari rag'batlantirib borishni taqozo etadi. O'quvchilar topshiriqlarni to'g'ri bajarganda ma'qullash, maqtash kabi ta'sir vositalaridan, topshiriqlarni bajarmagan, beparvolik qilgan, ishlamagan va ularni oxiriga etkazmagan o'quvchilarga tanbeh berish usullarini qo'llay boshlaydi.

Ko'rinib turibdiki, o'qituvchi o'quvchilar bilan tarbiya jarayonini olib borganida turli xil usul va metodlarni qo'llaydi. Tarbiya metodlarining xilma-xilligi ularni turlarga ajratish, tasnif qilish zarurligini ko'rsatadi. SHuning uchun ularning alohida xususiyatlarini hisobga olib guruhlarga ajratish mumkin (7.2.1-shakl). Tarbiyaviy natijalarga erishishni istagan har bir o'qituvchi (tarbiyachi) tarbiya metodlari va ularning mohiyatini puxta o'zlashtirib olish maqsadga muvofiqdir.

7.2.1-shakl.

Birinci guruh metodlarining vazifasi o'quvchining ijtimoiy ongiga hayot, axloq, mehnat qilish munosabatlari qoida va me'yorlari haqida tushuncha hosil qilish va bilim berishdan iborat. Tarbiya jarayonida ushbu qoida va me'yorlar shaxsning e'tiqodi, ishonchi va hayotiy qarashlariga aylanadi. Ushbu guruhga ma'naviy, axloqiy, estetik, mafkuraviy, huquqiy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy va h.k. mazmundagi suhbatlar hamda namuna ko'rsatish metodlarini kiritish mumkin.

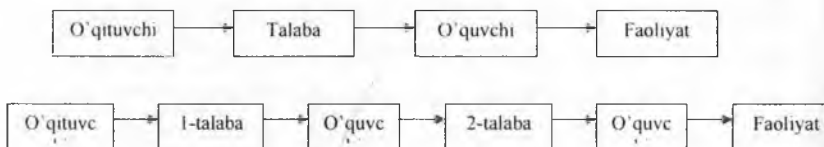
Ikkinchi guruh metodlari yordamida o'quvchida ma'naviy mazmunga oid odatlar hosil qiladi. O'quvchi xulqida ijtimoiy tarbiyaning mazmuniga muvofiq ma'naviy odatlar asosida, faoliyat zaminida tarkib topadi.

Faoliyat o'quvchilarning ijtimoiy munosabat va ijtimoiy xulq-atvor tajribasi bilan boyituvchi muhim manba bo'lib hisoblanadi. Ikkinchi guruh metodlari orasida pedagogik talab metodi ahamiyatlidir. Pedagogik talab turli vazifalarni

bajarilishi, ya'ni ijtimoiy xulq-atvor me'yorini ifodalash, u yoki bu faoliyatda qatnashib bajarilishi zarur bo'lgan aniq bir vazifani amalga oshirish, u yoki bu harakatni olib borishga undovchi bo'lishi mumkin.

Talablar bevosita yoki bilvosita qo'yilishi mumkin. Bevosita talablar qat'iy buyruq yoki ko'rsatma, ishchanlik, yo'l-yo'riq beruvchi tavsifdagi ko'rinishda bo'ladi. Bilvosita talablar kechinma, intilish tuyg'usini uyg'otishi ko'zda tutilgan holda maslahat, iltimos, ta'na qilish, faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'otish tarzida namoyon bo'ladi. Talablar o'quvchida u yoki bu darajaga ong, asos, maqsad hamda e'tiqod mavjudligini nazarda tutadi. Ayni vaqtda o'qituvchi o'quvchilarga nisbatan qo'yiladigan talablarning me'yorida bo'lishiga qat'iy ahamiyat berishi lozim. Bevosita va bilvosita talab o'rtasidagi asosiy farq quyidagi chizmada ko'rsatilgan (7.2.2-shakl).

7.2.2-shakl.

O'qituvchi tomonidan qo'llanilayotgan talablar bora-bora jamoat talabiga aylanadi. Jamoat talabi ijtimoiy fikr tarzida namoyon bo'ladi. Jamoa (jamoatchilik) fikri o'zida jamoaning muayyan faoliyati, voqea-hodisaga nisbatan beriladigan bahona yoki muhokama natijasini ifodalaydi va faol ta'sir kuchi bo'lib qoladi.

Foydali faoliyat va maxsus tashkil qilinadigan vazifalar jarayonida ijobiy xulq-atvor va xarakterlarga o'rgatib boriladi.

O'rgatish – bu ijtimoiy xulq-atvorni odatiy shakliga aylantirish maqsadida o'quvchilar tomonidan rejali va tizimli tarzda tashkil etiladigan turli harakatlar, tashkil etiladigan amaliy ishlarga undovchi faoliyatdir.

O'rgatish o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning barcha bosqichlarida samarali vosita sanaladi. Faoliyatda mashqlar mehnat, ijtimoiy faoliyat, jamoa faoliyati hamda o'zaro munosabat odatlarini tarbiyalashga

qaratilganligidir. Mashq qilish o'rgatish bilan yaqin aloqada bo'ladi. Agar o'rgatib borish negizida bolaning faoliyat jarayonini egallashi yotsa, u holda mashq qilish faoliyati shaxs uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Mashqlantirish o'rgatib borishga suyangan holda ko'p bora takrorlashni, mustahkamlashni va takomillashtirib borishni nazorat qiladi, bular esa bora-bora ijtimoiy xulq-atvorning asosi bo'lib qoladi.

Tarbiyaviy amaliyotda ko'pincha maxsus pedagogik vaziyatlarni yuzaga keltirish zaruriyati tug'iladi, bunda mustaqil tanlash uchun imkon bo'ladi. Pedagogik vaziyatlarda o'quvchilar o'z fikri va xulq-atvorini qayta o'zgartirishi lozim bo'lgan sharoit yaratiladi.

Ikkinchi guruh metodlari orasida musobaqa o'quvchilar amaliy faoliyatlarini tashkil qilish metodlari samaradorligini oshirishning zarur va muhim sifati hisoblanadi. Musobaqa faoliyatining barcha sohalarida o'quvchilarning faolligi va ijodkorligini rivojlantirishga, o'quvchilar jamoasi faoliyatini muayyan maqsadga yo'naltirishga ko'maklashadi. Musobaqa to'g'ri tashkil qilinganda jamoa hissi muvaffaqiyatli shakllanadi, intizom va o'quvchilarning uyushqoqligi mustahkamlanadi.

Musobaqaning alohida turi bo'yicha, shuningdek, tizimli tarzda ham uyushtiriladi: chunonchi, eng yaxshi sinf, eng yaxshi guruh, eng yaxshi jamoa, eng yaxshi maktab va h.k.

Tarbiya jarayonida o'quvchilarning o'zlari tashabbus va g'ayrat ko'rsatishi asosida musobaqani tashkil etishlariga, uning sharti va ko'rsatkichlarini ishlab chiqishlariga erishish muhimdir. SHuningdek, jamoaning umumiy muvaffaqiyati, qabul qilingan majburiyatning bajarilishi, musobaqa natijalarini stendlarda aks etishini ta'minlash to'g'risida g'amxo'rlik qilish zarur. Musobaqani rasmiy axborotlar uchun tashkil etish maqsadga muvofiq emas. Jamoatchilik fikri musobaqa faoliyatining muhim asosi bo'lib qoladi.

Birinchi va ikkinchi guruh metodlarini o'zaro bog'liq holda qo'llanishi orqali ong va xulq birligi yuzaga keladi, ammo bu o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, balki o'qituvchining tashkilotchilik mahorati hamda uning o'quvchi ongi, xulqiga

ta'sir etadigan vositalar xususiyatlari, ahamiyatini ko'ra olishiga bog'liq. Bir so'z bilan aytganda bugungi o'quvchi tarbiya natijasida ertagni komil inson, ya'ni jamiyatning barkamol a'zosiga aylanadi. Buning uchun uning ongi va tafakkuri rivojlanib, ijobiy fazilatlarini o'zida shakllantirib borishi lozim.

Xo'sh, inson ongi va u borliqni, atrof-muhitni anglashi uchun qanday faoliyat darajasiga etishi kerak?

Inson ongi – uning idroki, aql orqali hayotiy va dunyoviy haqiqatni fahmlash asosida ma'naviy istiqbolli faoliyat darajasidir.

Aql kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai nazardan amal qilishdir.

Uchinchi guruh metodlariga shunday metodlar kiradiki, bularda tarbiyalanuvchilardagi ijobiy xulq-atvorni rag'batlantirish, salbiy xislatlarni tuzatish yoki oldini olish, ularning his-tuyg'ulari va maqsadlariga bevosita ta'sir ko'rsatishda foydalaniladi. Ushbu guruhga rag'batlantirish va jazo berish kabi metodlar kiradi.

7.3. Tarbiyada ibrat-namuna ko'rsatishning tutgan o'rni

Farzandlarimizning kelajakda komil inson bo'lib etishishlarida oila va jamiyatda yaxshi tarbiya olishning o'rni beqiyosdir. Ota-ona, ustoz-murabbiylar, rahbar va yoshi kattalar qancha madaniyatli, odobli bo'lsa, shu jamiyat va muhitda o'sayotgan shaxslar ham shunchalik odobli bo'lib etishadi. Bunday sermas'uliyat ijtimoiy ishni amalga oshirish, ya'ni yoshlarimizning odobli, xushxulqli, vijdoni pok kishilar bo'lib etishishlari uchun o'z xulq-atvorimiz bilan ularga yaxshi ibrat va namuna bo'lishimiz bugungi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi. Ilgarigi zamonda shunday maqol bor edi: «Domlaning aytganini qil-u, qilganini qilma». Hozir bu maqol eskirdi: o'smir va o'spirinlar ko'pincha ustozlari va kattalarning tashqi yashash tarzidan o'rnak oladilar, ya'ni ular «domlaning qilganini... qilishadi». Bu o'rinda ularning quyidagi haqli e'tirozlarini inobatga olish zarur: «Nima uchun chekmagin, ichmagin deyishadi-yu, o'zlari chekishadi, ichishadi?».

«Nima uchun rost gapirgin deydilar-u, o'zlari yolg'on so'zlaydilar?», «Nima uchun to'g'ri, halol bo'lish kerak deydilar-u, o'zlari pora oladilar?». Agar o'qituvchi va boshqa ana shunday so'zda to'g'ri-yu, amalda noto'g'ri ish tutishsa, shogirdlari qanday qilib uni hurmatlaydi? Undan nimani o'rnak qilib oladilar? SHu ma'noda tarbiyachi har vaqt o'z so'ziga amal qilishi va so'zining ustidan chiqishi kerak. Ibratning aynan ana shu jihati komil inson tarbiyasida katta ahamiyatga ega.

Ibrat tarbiyasi insonni qadimdan qiziqtirib kelgan. Bu ayniqsa, Yunonistonning mashhur mutafakkirlari – Aflotun va Arastuning nomi bilan bog'liq pandnomalaridan keng o'rin olgan. Jumladan, SHarq mamlakatlarida Aflotunning Arastuga, Arastuning Iskandarga nasihati va vasiyatnomalari yaxlit asar sifatida tarqalgan. Arastuning aytishicha, tarbiyachining o'zi tarbiya ko'rgan, insoniy fazilatlarni egallagan bo'lishi darkor. «SHuni bilginki, - deydi Arastu, - ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi odam o'zi tarbiya ko'rmagan bo'lsa, boshqalarni tarbiya qilolmaydi. Xulqi yaxshi kishi boshqalarni yaramas, va iflos ishlarga boshlay olmaydi. Agar sen o'z o'quvchingni tarbiyalamoqchi bo'lsang, avval o'z ruhingni yaxshilashdan boshla. Mabodo o'z'galar aybini bartaraf etmoqni ixtiyor etsang, bundan oldin o'z nafsingni nuqson va illatlardan tozalashing zarur. Ammo ko'zi ojiz bo'lgan kishi qanday qilib ko'rga yo'l ko'rsata oladi? Xor va tuban kishi boshqalarga obro' va qadr-qimmat ato qila oladimi?».

Bulardan tashqari SHarq mamlakatlarida axloq va ta'lim-tarbiyaga oid «**Rushnoinoma**», «**Qobusnoma**» Farididdin Attorning «**Pandnoma**»si, O'bayd Zakoniyning «**Sad pand**» kabi asarlari keng tarqalgan. Ilk o'rta asrlarda Arastu va uning izdoshlarining risolalari arab tiliga tarjima qilindi va ularning ta'limotlari Al-Kindiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Xayyom, Nasriddin Tusiy, Jomiy, Navoiy va boshqa SHarq faylasuflari tomonidan o'rganildi va boyitildi.

Demak, bugungi yoshlarimizning kamoloti va unga mos dunyoqarashi muntazam ravishda takomillashib, rivojlanib borishida ibrat-namunaning o'rni beqiyosdir. Bu o'z navbatida Ozod va Obod Vatan, erkin va farovon hayot yaratuvchilarining ongli a'zolarini tayyorlashni kafolatlaydi.

7.4. Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari

Rag'batlantirish metodlari – o'quvchilarning harakatlarini ijobiy baholashni ko'zda tutadi. Rag'batlantirish quvonch, qoniqish, qanoatlanish kechinmalarini paydo qiladi, tetiklik va g'ayrat bag'ishlaydi, o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi, ijobiy xatti-harakatlarni rag'batlantiradi, o'z faoliyati va xulqiga mas'uliyatini oshiradi. Rag'batlantirish metodlari xilma-xil bo'lib, ular tarkibiga ma'qullash, ko'ngil ko'tarish, dalda berish, ishonch bildirish, qayd qilish, og'zaki va yozma tashakkur bildirish, mukofatlash va boshqalar kiradi.

Rag'batlantirish pedagogik talablarni hisobga olgan holda qo'llanilishi lozim. Har qanday rag'batlantirish o'quvchining jamoa oldidagi chinakkam xizmatlariga muvofiq bo'lishi lozim. Rag'batlantirish vaqtida o'quvchining alohida xususiyatlarini, jamoada tutgan o'rnini hisobga olish va u ketma-ket bo'lmasligi kerak. Haddan oshirib maqtash jamoaga nisbatan taqqoslash talabchanlikni bo'shashtirib yuborish, bular o'quvchida man-manlik, xudbinlik sifatlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Rag'batni tashkil etishda o'quvchining muvaffaqiyati bilan birga uning jamoadagi o'rnini, axloqiy qiyofasi, shuningdek, mehnatga, jamoa topshiriqlariga, jamoaning o'ziga munosabati borasidagi jamoa fikrini inobatga olish ham talab etiladi.

Jazo berish metodlari – bu o'quvchilarning xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo berish axloq me'yorlariga qarama-qarshi faoliyat va xatti-harakatlarni muhokama etishni ifodalaydi. Jazo berish noma'qul xatti-harakatlarning oldini olish, axloqni tuzatishi, jamoa oldida uyalishi, o'zini gunohkor deb bilish hissini uyg'otishi mumkin. Jamoa tomonidan yoki uni qo'llab-quvvatlashi asosida jazo berish metodlari ham xilma-xil bo'lib, ular jumlasiga tanbeh berish, koyish, uyaltirish, qizartirish xatti-harakatlarni jamoa o'rtasida muhokama qilish, muayyan faoliyatidan chetlatish va boshqalar kiradi.

Jazo berish ham pedagogik talablarga amal qilish zarur. Berilayotgan jazo maqsadga muvofiq bo'lib, o'quvchilarning aybiga, salbiy xatti-harakatiga qarab berilishi lozim. Jazo berish chog'ida salbiy xatti-harakatning sabablari uning

jamoaga etkazadigan zarari, o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish lozim.

Jazo berish o'quvchining manfaatlaridan kelib chiqmasligi yoki uning uchun xizmat qilmasligi lozim. Jazo jamoa tomonidan ham berilishi mumkin. Barcha hollarda ham o'quvchini jismoniy va ruhiy azobga solmasligi, uni tahqirlanmasligi, sha'nini erga urmasligi, huquqini paymol etmasligi kerak.

Tarbiya metodlari sharoitni, vaqtni, shuningdek, o'zaro bir-biriga ta'sirini hisobga olgan holda qo'llash maqsadga muvofiq tarbiya metodlari, tarbiya vositalari bilan juda yaqin aloqada hatto, bir-biriga singib ketgan bo'lsada, ular bir-biridan farq qiladi. Tarbiya vositalariga tarbiyaning maqsadga muvofiq tashkil qilingan faoliyat turiga kiradi.

O'yin, o'quv mehnati, sport va boshqa faoliyat turlari shunday vositalar hisoblanadi. Bundan tashqari tarbiya jarayonida turli predmetlar, moddiy va ma'naviy madaniyat namunalari, axborot hamda texnik vositalardan ham tarbiya vositasi sifatida foydalaniladi. CHunonchi, ko'rgazmali, o'quv qurollari badiiy-ilmiiy adabiyotlar, san'at asarlari, radio, televidenie, kompyuter, magnitofon, slaydo, shuningdek, kishilar ham tarbiya vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Tarbiya vositalaridan foydalanish doimo unga muvofiq keluvchi tarbiya metodlaridan foydalanishni taqozo etadi, chunki ular yordamida ong, his-tuyg'u, xulq-atvor tarkib toptiriladi. O'quvchining turli ko'rinishdagi faoliyati uyushtiriladi.

Bugungi kunda tarbiya jarayonida axborot va texnika vositalaridan foydalanishga alohida diqqat-e'tibor qaratilmoqda. Ulardan maqsadga muvofiq va samarali foydalanish o'quvchilarning ma'naviy kamol topishiga olib keladi.

Tarbiya jarayonini tashkil etishda o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan metodlar ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular ijtimoiy jamiyat tomonidan ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan yosh avlodni har tomonlama barkamol, erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi etib tarbiyalash vazifalari bilan belgilanadi. Tarbiya metodlari o'zaro o'xshash jihatlariga ko'ra uch guruhga bo'linadi. Tarbiya

jarayonida qo'llaniladigan tarbiya vositalari metodlari ahamiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

Metod – lotincha metodos so'zidan olingan bo'lib, tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot tushunchalarini anglatadi. O'qitish va tarbiyalashning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki yo'llari, uslublari, vositalari majmui tushuniladi.

Tarbiya metodlari – metod lotincha metodos – yo'l so'zidan olingan. Metod tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot deb tarjima qilinadi. Ilmiy tushuncha sifatida «metod» so'zi keng ma'noda muayn maqsadga erishish yo'li tushuniladi.

Rag'batlantirish – talabning namunali xulqi uchun boshqalarga ibrat qilib ko'rsatish, faxriy yorliqlar bilan taqdirlash, devoriy gazetada talaba to'g'risida kichik ma'lumotnoma berish, uning suratini maxsus doskaga qo'yish, otanasining nomiga tashakkurnoma yuborish.

Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Tarbiya metodlari deganda nimani tushunasiz?
2. Tarbiyaning qanday metodlari bor?
3. Rag'batlantirish metodi nima va uning turlari mavjud?
4. Jazolash metodi va uning turlarini tushuntirib bering.
5. Tarbiya jarayonida nima uchun metodlar qo'llaniladi?

Mavzularni o'rganishda foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlar

ro'yxati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, 1997 y.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent: SHarq, 1997.
3. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. «Ma'rifat gulshani» gazetasi, 6 (11) – 2007 yil.
4. To'raqulov X.A. Kamolot sari. Jizzax, 2007, 181-182 betlar.

5. To'raqulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda axborot tizimlari va texnologiyalari. Toshkent: Fan, 2006, 250 bet.
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 8-jild, 270 bet.
7. Quronov M. Otalar kitobi.
8. Hasanboev J. va boshq. Pedagogika. Toshkent: Fan, 2006, 284 bet.

Kimda kim aqldan biron satr bor,
Umrin bir lahzasin o'tkazmas bekor.

Umar Xayom.

8-MAVZU: ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH VA O'QUVCHILARNING AQLIY TARBIIYASI

REJA:

1. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish o'quv tarbiya jarayonining maqsadi sifatida.
2. Talabalarning dunyoqarashini yuksaltirish.
3. Aqliy tarbiyaning vazifalari va mazmuni.
4. Aqliy tarbiyani amalga oshirish yo'llari va shakllari.

Mavzuning maqsadi:

Ilmiy dunyoqarash va tafakkurni shakllantirish, ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda aqliy tarbiyaning rolini belgilash orqali talaba-yoshlarda e'tiqod va ishonch kabi xislatlarni tarbiyalash.

Mavzuning vazifalari:

- ilmiy dunyoqarashning mazmun-mohiyati, uni shakllantirish jarayoni unda aqliy tarbiyaning rolini ko'rsatish;
- aqliy tarbiyani amalga oshirish yo'llari va shakllarini yoritish;
- yoshlar tarbiyasida ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiyaning rolini belgilash va boshqalar.

Tayanch ibora va atamalar: aqliy tarbiya, ilmiy dunyoqarash, tafakkur, zamonaviy axborotli texnologiyalar, axborotlar banki, ma'lumotlar bazasi, ilmiy dunyoqarashni kengaytirishning uzluksizligi, talabalar ilmiy dunyoqarashini yuksaltirishning axborotli texnologiyasi, referat, kurs ishi, maqola, ilmiy tezis.

8.1. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish o'quv tarbiya jarayonining maqsadi sifatida

Ta'limga bo'lgan zamonaviy talablar ta'lim sifatini oshirish muammosiga yangicha yondashuvini, ya'ni bajarilgan ishlar bilan chegaralanmasdan uni muntazam ravishda takomillashtirishga innovatsion uslublarni ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga keng joriy ettirishni talab etadi.

Talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirish uchun avvalo talabalar ongida ilmiy izlanish haqidagi tushunchani paydo qilish orqali izlanuvchan shaxsni shakllantirishni amalga oshirish lozim bo'ladi.

Ilmiy izlanishni biz ilmiy tadqiqotning o'ziga xos ko'rinishi bo'lib, yangilikni topishga qaratilgan faoliyatdan iborat bo'lgan, yangi natijalar olishda davom etish orqali yangi bilim hosil qilish jarayoni, deb ifodalashni lozim topdik.

Talabalarga ilmiy izlanish haqida tushuncha berishda ularning intellektual salohiyatli bo'lishligini (aqli, ongli, ilmi, bilimli, ijodga intiluvchan, fikrlash doirasi kengligi, xulosalash qobiliyati yuksakligi, yangi fikrni qadrlashi, yangilikni ijodiy daraja sifatida seza olishligi va h.k.) va ijodiy jasurligini hamda qat'iyat bilan yangilikka intilishi lozimligini keng miqyosda tushuntirish lozim. Bunda ijodkor talaba o'z zamonasining ilg'or g'oyalari bilan qurollangan bo'lishligi ham ilmiy izlanish samaradorligini oshirishda muhim asos bo'ladi.

Izlanuvchan talabani shakllantirishning yana bir muhim xususiyati shundan iboratki, bunda talabalarga fan olamidagi ilmni ijtimoiy rivojlantirishga doir maqsad va vazifalar qo'yiladi. Bunda kishilik jamiyati taraqqiyoti davomidagi olov, gugurt, «uchar gilam», «oynai jahon», «otash arava», «o'zi yurar arava», «simsiz aloqa», radio, atom, atom energiyasi, geliotexnika, avtomatika,

globalistika va shu kabilarni paydo bo'lishini hamda ularning ijtimoiy ahamiyatini tushuntirishda ilm-fan yutuqlari umumbashariy (umuminsoniy) ilmiy qadriyat ekanligini talabalar ongiga singdirish zarur. SFning bilan ilmiy izlanish natijalaridan, ya'ni ilmiy qadriyatlardan xalqlarning dini, irqi, millati, joyi, mansabi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar insoniyat ulardan bab-baravar o'z ehtiyojlarini qondirishda foydalana olishligini alohida qayd etish lozim bo'ladi.

Demak, ilmiy izlanish jarayonini fan oldiga, ilm ahli oldiga, bashariyat oldiga ilmning ijtimoiy maqsadlari sari rivojlantirishga oid maqsad va vazifalarni qo'yadi. Quyida ularning ba'zilarini keltiramiz:

- kishilik jamiyatida hayotni yaxshilash sari intilishdagi olovning va o'z navbatida unga mos gugurtning paydo bo'lishi;
- ish qurollarini takomillashtirishga bo'lgan zarurat orqali metallarga ishlov berish yo'nalishining paydo bo'lishi;
- ma'lumotlarni saqlash, to'plash va uzatish zarurati tufayli yozuvning paydo bo'lishi, qog'oz, kitob, bosmaxona va shu kabilarning vujudga kelishi;
- energiyaning bir turdan ikkinchi turga aylanishi muammosini hal qilish orqali ijtimoiy-iqtisodiy sohalardagi buyuk o'zgarishlarning yuzaga kelishi;
- «atom»ning paydo bo'lishi, rivojlanishi va ulardan tinchlik maqsadlarida foydalanishi;
- «uchar gilam» - aviatsiya orqali kishilarning uzog'ini tezkorlik bilan yaqin qilinishi;
- «oynai jahon» - televideniening kishilik jamiyatining turli jabhalariga keng kirib borishi;
- radio aloqalarning insoniyat faoliyati barcha jabhalarida foydalanilishi;
- zamonaviy kompyuterlarning paydo bo'lishi orqali tezkor hisoblashlarga bo'lgan talablarning qondirilishi;
- «Inson-mashina» tizimining hayotimiz turli jabhalariga keng joriy etilishi va h.k.

Bugungi kunda kibernetika va mantiq fanlari oldiga «Sun'iy tafakkur»ni shakllantirish muammolari qo'yilmoqda.

Yuqorida qayd etilgan maqsad va vazifalarni hal qilish har doim ham hamma tomonidan hal etilavermaydi. Bunda zamon talabi va o'sha davr ilm-fani rivojlanish darajasi hamda texnika-texnologiyasi saviyasi muhim rol o'ynaydi.

Bu sohada asosiy masalalardan biri bunday ilmiy izlanish asoslarini oliy ta'lim muassasasining qaysi fanlarini o'rganishda va qaysi kurslarida hamda talabalar ongiga qanday singdirish muammosi turibdi. Ushbu jarayonni dastlabki kursdanoq boshlab yuborish maqsadga muvofiq. Buning uchun har bir kursga mos bo'lgan mazkur yo'nalishdagi savolnomalar tuzildi va ularga tegishli javoblar olindi. Savolnomalar quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tuzildi: talabalar umumiy saviyasini baholashga oid savollar majmui; talabalar qiziqish sohalari (egallamoqchi bo'lgan kasbi) bo'yicha savollar; zamonaviy ilm-fan yutuqlari (ta'limni axborotlashtirish) bo'yicha savollar majmuasi; ilmiy dunyoqarashni kengaytirish (ilmiy ijod alifbosi) vositalaridan foydalana olish qobiliyatlarini o'rganishga oid savollar va shu kabilar.

Yuqorida qayd etilgan savolnomalar tahlilining ko'rsatishicha, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, ayniqsa, ularning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda o'quv rejasidagi quyidagi fanlar bloklariga alohida e'tibor qaratish lozim: matematik va tabiiy-ilmiy fanlar; umumkasbiy fanlar; maxsus fanlar va qo'shimcha fanlar. Bu fanlarni talabalar I-IV kurslarda o'rganadilar va olgan bilimlarini amaliy mashg'ulotlarda hamda pedagogik amaliyotlarda foydalanishga erishadi.

O'tkazilgan so'rovnoma natijalarining tahlili quyidagicha fikrni ifodalash imkonini berdi: «Talabalarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda uzluksiz ta'lim tizimi to'g'risidagi, ayniqsa oliy ta'lim tizimidagi, ilm-fan va ta'lim taraqqiyotidagi, kishilar turmush sharoitini yaxshilashdagi, oila va shaxs kamoliga erishishdagi, jamoa manfaatlarini yuksaklikka ko'tarishdagi, jamiyat taraqqiyoti saviyasini ko'tarishdagi va davlatning siyosiy-iqtisodiy hamda ma'naviy-ma'rifiy qudratini yuksaltirishdagi dalil-isbotlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi». Bunda talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonini takomillashtirish omillarini ham e'tiborga

olish kerak. Ular bo'lajak mutaxassislar tayyorlashga o'rta umumta'lim maktablarida va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limida hosil bo'lgan tayanch tushunchalar: talaba yashab turgan atrof-muhitdagi mutaxassislik yo'nalishiga ta'sir etuvchi ko'rsatgichlar; mutaxassislik yo'nalishiga tegishli fan-texnika yutuqlari; o'quv vositalari, usullari, shakllari va pedagogik innovatsiyalar.

Bu qayd etilgan omillarning qaysilariga qanday darajada e'tibor berishlik savollarga berilgan javoblar tahlili natijasiga ko'ra belgilanadi va hattoki, zarurat bo'lganda guruhlardagi talabalar tabaqalashtirib o'qitiladi. Bu omillarga talaba o'qishga kirgan paytdan boshlab, to oliy o'quv yurtini tugatgunga qadar muntazam ravishda e'tibor berilib boriladi. Ushbu jarayon har bir omildagi ilmiy izlanish natijasi talabaga bilim berish davomida nazorat qilinib, baholanib boriladi. Bu jarayon qo'yilgan maqsadga erishgunga qadar davom ettiriladi.

Demak, talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirish ta'lim-tarbiya jarayonining turli jabhalarida amalga oshirish mumkin. Buning uchun har bir fan rivojlanishidagi ilmiy asarlarni qayd qilib o'tish va talabalarni ilmiy izlanish jarayoniga e'tiborini qaratish etarli. Bularni talabalarga mustaqil topshiriq berish orqali birinchi kursdan boshlash kerak va ushbu jarayonning **uzluksiz ketma-ketligini** quyidagicha amalga oshirgan ma'qul: talabalarga o'rganiladigan bilim, tushuncha, ko'nikma va malaka yuzasidan ma'lumotlar to'plashni (ma'lumotlar bankini hosil qilishni) va ularni axborotlar ko'rinishiga keltirishni o'rgatish. Bunda kutubxonadagi kartoteka va ular asosida adabiyotlar ro'yxati tuziladi hamda o'rganilgan fanlar bo'yicha bilimlar, tushunchalar, qonunlar, qoidalar, ko'nikma va malaka tizimlari yaratiladi. Talaba undan keyingi intellektual salohiyatini kengaytirishda muntazam ravishda foydalanishga qulay holga keltirish imkoniyatiga ega bo'ladi; o'rganilishi kerak bo'lgan adabiyotlarning annotatsiyasi yoki referati haqida ma'lumot berish, buni fan o'qituvchilari o'z fanini o'rgatishning dastlabki bosqichida, ya'ni fanning maqsad va vazifalari hamda predmetlarini bayon qilish paytida amalga oshirsa bo'ladi, yoki bu jarayon ilmiy ijodiyot to'garaklarining bevosita vazifasidir; talabalarga aniq mavzu bo'yicha referat yozishni topshirish orqali ham amalga oshiriladi; ilmiy to'garaklarga ilmiy

mavzular orqali qatnashish; talabalarning kurs ishlari (loyihalari)ni tayyorlashga qatnashishi; muayyan fanga oid ilm-fan va texnika-texnologiyalarga bog'liq ilmiy qadriyatlarni yig'ish va ularni bir tizimga keltirish; ilmiy tushunchalar va fikrlar (g'oyalar) bilan ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy anjumanlarga qatnashish uchun ma'ruzalar tayyorlash; ilmiy seminarlarga faol qatnashish; ilmiy qadriyatlarining ijtimoiy moddiy qadriyatlarga aylanishi monitoringini olib borish; bitiruv malakaviy ishini tayyorlashda qatnashish va h.k.

Talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirishning qayd etilgan uzluksizligida tegishli topshiriqlar berishda o'tiladigan fanlar mazmuniga ko'proq e'tibor berishga to'g'ri keladi, chunki oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ilmiy dunyoqarashi asosan o'qitiladigan fanlar mazmunlari va ularga tegishli ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari asosida shakllanadi.

Demak, yuqoridagilarni e'tiborga olib quyidagicha xulosalash mumkin bo'ladi: talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan harakatlarni bo'lajak mutaxassislarini tayyorlashda birinchi kursdan boshlash kerak. Jumladan, birinchi kursda referat, aniq mavzu bo'yicha ma'ruza matni yozishga o'rgatish maqsadga muvofiq, ikkinchi kursda hisobot va kurs ishi hamda ilmiy anjumanlarda qatnashishga ma'ruza tezisini yozishni bilmog'i lozim. Uchinchi kursda esa referat, ilmiy ma'ruza, kurs ishi (loyihasi), ilmiy-uslubiy maqola va shu kabilarni tayyorlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak, shuningdek, ta'limning faol usullarini (modulli ta'lim, modulli ta'lim, dasturlashtirilgan ta'lim va h.k.) ham o'zlashtirib olgan bo'lmog'i lozim. Va nihoyat, to'rtinchi kursda esa talaba ilmiy xodim sifatida shakllana boshlashi kerak, ya'ni talaba turli ilmiy anjumanlarga o'z ilmiy izlanishlari natijalari bilan qatnashishi mumkin va bular asosida bitiruv malakaviy ishlarini tayyorlash kerak, ayniqsa o'qituvchilar ilmiy-amaliy anjumanlarida o'z fikr-mulohazalari bilan qatnashishi lozimdir.

Talabalar ilmiy dunyoqarashini kengaytirish ilm-fan, ta'lim-tarbiya va texnika-texnologiyalarning muntazam rivojlanish natijalari ta'siri ostida ro'y beradi. Bunday jarayonda texnika-texnologiyalar muntazam ravishda takomillashib, rivojlanib bormoqda va natijada shunga mos etuk mutaxassislar

tayyorlash zarurati ham tug'ilmogda. Bunda talabalar ilmiy dunyoqarashi va uning axborotli ta'minotining tadqiqiy va texnikaviy echimlaridan boshlab olingan natijalarni amaliyotda (ishlab chiqarishda, ta'limda, tarbiyada va h.k.) qo'llashgacha bo'lgan barcha bosqichlarni samarali amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy dunyoqarash dastavval bo'lajak mutaxassis tafakkurida fikr shaklida yuzaga keladi, keyin ular rivojlanib, takomillashib, qarash (konsepsiya), g'oya, ta'limot ko'rinishiga o'tadi va ularga taalluqli masalalar yuzasidan izlanishlar boshlanadi. Izlanishlar olib borishda o'rganilayotgan tadqiqot ishigacha bo'lgan ishlanmalar tahliliy o'rganib chiqiladi, ya'ni tahlil va sintez, umumlashtirish, xulosalash, tajribada sinab ko'rish, kuzatishlar o'tkazish, mantiqiy xulosalar chiqarish, ichki farazlarni ifodalab olish kabi ishlarni amalga oshiradi.

Demak, bo'lajak mutaxassislarning ilmiy dunyoqarashini yuksaltirish – ilmfan, texnika-texnologiya, ma'naviyat, maorif, san'at va shu kabilarni rivojlantirib, ularning hozirgi holatini yangi sifat bosqichiga ko'tarishdir. Bugungi kunda ana shunday natijalarni qo'lga kiritadigan mutaxassislarni tayyorlash o'ta mas'uliyatli va dolzarb ekanligi hech kimga sir emas. Ayniqsa, zamonaviy mutaxassislarning asosiy vazifalaridan biri ham ular o'zlarining intellektual salohiyatini jamiyat taraqqiyoti saviyalarga mos holda muntazam ravishda yuksaltirib borishdan iboratdir.

Ma'lumki, bugungi kundagi ta'lim tizimi zamonaviy mutaxassislarga bo'lgan talab asosida yaratilgan yangi standartlar va dasturlar doirasidagi ta'lim jarayonini eskirgan uslubda olib borishga yo'l qo'ymaydi. SHu sababli hozirda pedagogik innovatsiyani yaxlit murakkab jarayon sifatida qaralib, uning interfaol sifatlari, tarbiyaviy qismlari, funksional tavsifi va uzviyligi izchil tadqiq qilinmoqda. Bunda talabalar ilmiy dunyoqarashini yuksaltirishning innovatsion ta'lim texnologiyalarini yaratish lozim bo'ladi va buning uchun dastlab ushbu muammo echimini hal qilish maqsadida ma'lumotlar bazasini tayyorlash kerak. Bular orqali axborotli boshqaruv bloki tuziladi va uning tarkibiga quyidagilar kiritiladi:

- maxsus o'quv-didaktik ta'minot (axborotlar banki, ma'lumotlar bazasi, bilimlar banki);
- multimediali informatsion texnologiyalar.

Ma'lumotlar bazalarining shakllanishi ketma-ketligini tashkil etishda ularning o'zaro aloqadorligiga e'tibor beriladi. Bundan maqsad bo'lajak o'qituvchilarining ilmiy dunyoqarashini yuksaltirish asosida ularga **aqliy tarbiya** berishdagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatish ishlarini avtomatlashtirish hamda ularning intellektual salohiyatini ko'tarish, shuningdek, ta'lim-tarbiyada optimal variantlarni tanlash. Hozirda talabalar ilmiy dunyoqarashini yuksaltirishning axborotli texnologiyasini yaratishga imkoniyat yaratiladi, ya'ni ushbu muammo echimini hal qilish uchun ko'makchi kompyuterli tizimni yaratishga erishiladi.

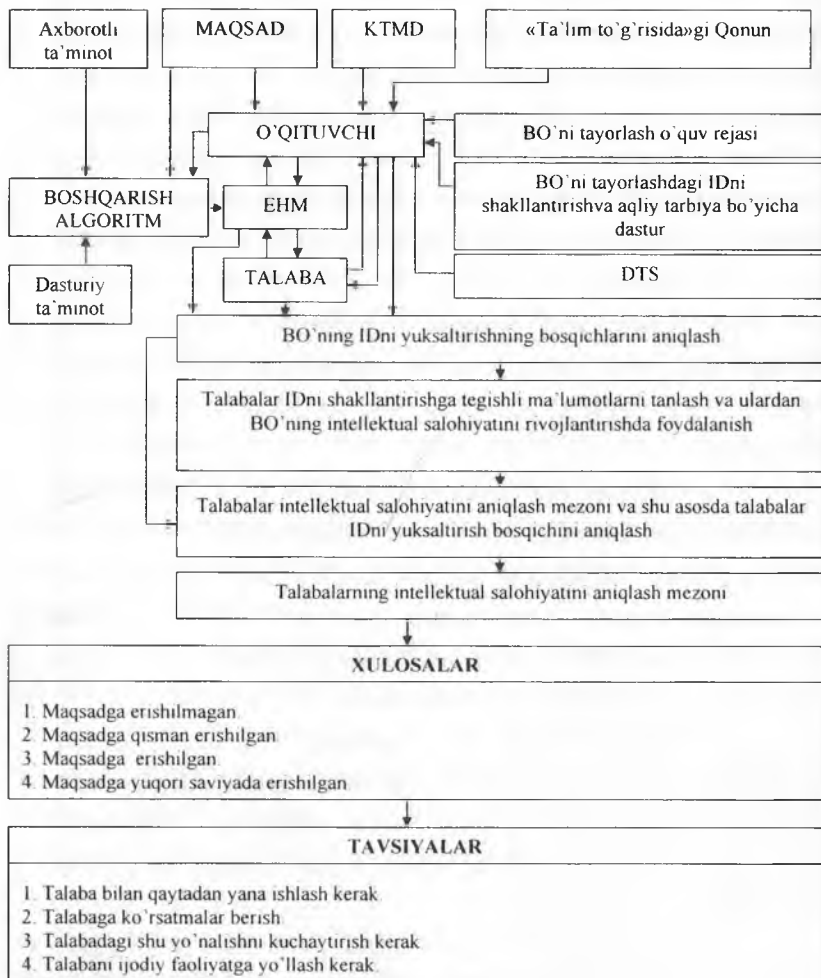
Talabalar ilmiy dunyoqarashini yuksaltirishga yangi axborot texnologiyalarini joriy etishga keng imkoniyatlar yaratuvchi ko'makchi kompyuterli tizimni quyidagicha ifodalash maqsadga muvofiq bo'ladi (8.1.1-shaklga qarang).

Ushbu ko'makchi kompyuterli tizimning **afzalligi shundaki**, bunda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda quyidagi imkoniyatlar kafolatlanadi:

- fanga oid ilmiy dunyoqarash va ular asosidagi **aqliy tarbiyaga** oid tushunchalarni umumiy dastur asosida kompyuter vositasida o'rganish imkoniyatining mavjudligi bo'lajak mutaxassislarning mustaqil ishlashi uchun optimal variantlarni qo'lga kiritish imkonini beradi;
- ko'makchi kompyuterli tizim bilan muntazam shug'ullanish bo'lajak mutaxassislarning ilmiy dunyoqarash va **aqliy tarbiyaga** oid bilim, ko'nikma, malakalarini kompyuterlarda mustaqil shakllantirishlariga erishishlarini kafolatlaydi va bu o'z navbatida ular bilan qo'shimcha qiziqarli mashg'ulotlar olib borishga imkoniyat yaratadi.

Ko'makchi kompyuterli tizimdan talabalarga «ilmiy dunyoqarashni shakllantirish va o'quvchilarga **aqliy tarbiya berish**» bo'yicha bilim berishda bevosita foydalanish mumkin, shuningdek, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashdagi

fanlardan ham talabalar ilmiy dunyoqarashini yuksaltirishda foydalanish mumkin. Bu orqali ta'limda innovatsion texnologiyalar va kadrlar tayyorlashning jahon andozalari talablariga javob beradigan variant kafolotlanadi.

8.1.1-shakl. Ko'makchi kompyuterli tizim ishlashiniing tashkiliy-tuzilmaviy modeli.

Izoh: shakldagi KTMD – kadrlar tayyorlash milliy dasturi;
EHM – elektron hisoblash mashinasi;
BO* – bo'lajak o'qituvchilari;
DTS – Davlat ta'lim standartlari;
ID – ilmiy dunyoqarash ma'nolarini anglatadi.

8.2. Talabalarning dunyoqarashini yuksaltirish

Talabalar dunyoqarashini kengaytirishda, shu jumladan ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda «O'qing qiziq», «Eng, eng, eng» kabi sarlovhalarda haftalik devoriy gazetalarning o'rni beqiyos bo'lib, ulardagi ma'lumotlar ko'proq kasbiy faoliyat sohasiga tegishli bo'ladi.

«O'qing qiziq» sarlavhasiga tegishli ma'lumotlarni topishni talabalarning o'ziga yuklash maqsadga muvofiq, chunki talaba bu orqali izlanishga o'rganadi va shu sohadagi ko'nikma va malakalari shakllanib boradi. Albatta talaba bu sohadagi ishlarini samarali tashkil qilish uchun o'qituvchi ko'rsatma berishi lozim, aks holda talabada bu sohadagi ishtiyoq so'nishi mumkin va ko'rsatma berishda ko'proq «U kim, bu nima» va shunga o'xshash har xil ensiklopediyalar, gazetalarda «O'qing qiziq» va qiziqarli xabarlar, «Turfa olam» hamda «Fan va turmush» kabi jurnallarni tavsiya etgan ma'qul. Bunda albatta ixtiyoriy ma'lumotlarni to'playverish emas, yuqorida ta'kidlangandek kasbiy faoliyatga yuksaltirish asosiy diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

«Eng, eng, eng» sarlavhaga tegishli ma'lumotlarni to'plashda esa talaba nafaqat qiziqarli ma'lumotlarni to'plash kerak, balki to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilib chiqadi va taqqoslash yordamida eng katta, eng kichik, eng uzun, eng qisqa, eng nodir, eng kamyob va h.k. shu kabi tushunchalar to'g'risida o'z dunyoqarashlarini kengaytirib boradi. Ayniqsa, bu ma'lumotlardan foydalanib dars o'tilsa, ya'ni matematika darslarida masala tuzib, ular echimi topilsa, boshqa fanlarni o'tishda ulardan misollar keltirilsa, ijobiy pedagogik samaralarning qo'lga kiritilishi shubhasiz. Masalan, dunyodagi eng uzun temir yo'l o'tgan tunel Yaponiyadagi Oshimizu tuneli, eng uzun avtomobil o'tadigan tunel SHvetsariya va

Italiya o'rtasidagi ikki yo'nalishli Gotxard tuneli, dunyodagi eng engil daraxt Janubiy Amerikada o'sadigan Bolsa daraxti, dunyodagi eng katta masjid Pokistonda joylashgan Islomobod masjidi va h.k.

Bunday ma'lumotlarni izlashda ham yozma manbalardan foydalangan ma'qul, chunki har qanday ma'lumot uchun asos zarur bo'ladi. Topshiriqlar berishda asosli manbani aniq ko'rsatish lozimligini qayd etish kerak. Masalan, «ushbu ma'lumot «Fidokor» gazetasining 21.04.05y. kungi 12 sonidagi «Eng, eng, eng» nomli rubrikasidan olindi» deb qayd etilsa ma'lumotning ishonchligi va asosligi yanada oshadi. Yoki biror-bir ensiklopediyadan olinsa aytaylik, «O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi»dan olingan bo'lsa, «O'zME – T.: «O'zME», 2004. – 8 j. – 352 bet» kabi qaydlar lozim bo'ladi.

Dunyoqarashni kengaytirishga intellektual o'yinlar (Aql-zakovat, Intellektual ring, O'yla, izla top kabilarning o'rni beqiyos.

Umuman olganda barcha darslarda talabalar dunyoqarashini kengaytirish mumkin. Unda faqat o'qituvchidan pedagogik mahorat talab etiladi va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llaridan xabardor bo'lishi zarur. Bularda muammoli ta'limga ko'proq e'tibor berib, zamonaviy pedagogik texnologiyalardagi «Aqliy hujum», «Tahliliy fikr», «Tizimli tahlil» kabi yo'nalishlardan samarali foydalanish zarur.

Bulardan tashqari talabalar dunyoqarashini kengaytirishda sezilarli yordam beradigan didaktik asoslardan biri – bu ta'lim-tarbiya jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish yo'llarini topishdir. Unda kompyuterlar uchun o'rgatuvchi muloqotli dasturlar, kasbiy kompyuterli o'yinlar, ko'makchi kompyuterli tizimlar va shu kabi didaktik asoslardan talabalarning o'zlari mustaqil ravishda foydalanilishi orqali dunyoqarashi kengayishi sezilarli darajada ortadi, chunki, o'rganish va bevosita bajarish orqali talabalar beriladigan ma'lumotlarning 90% gacha o'zlashtirilishiga erishadi va eng asosiysi talaba muayyan yo'nalish bo'yicha izlanadi.

Tabiiyki, talabalar dunyoqarashini biror uslub yoki metodlarda emas, balki zamonaviy interfaol usullar, turli o'yinlardan zakovat, intellektual ring kabilardan foydalanishsa foydadan xoli bo'lmaydi.

Bugungi kunning dolzarb masalalaridan yana biri barcha fanlarni o'qitishda zakovat, intellektual ring kabi o'yinlardan foydalanishsa, talabalar ilmiy dunyoqarashi, salohiyatini oshirish, mutaxassislarni tayyorlash, ularning sifatini mukammallashtirish vazifasidan iboratdir. Talabalar dunyoqarashini shakllantirishni quyidagicha amalga oshirgan ma'qul: **Birinchi kurs** talabalari o'rtasida «Zakovat» klubini ochish kerak. Bunda zakovat o'yin turlarini o'tkazish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin. Bunda bo'lajak yosh pedagoglarni o'quv-tarbiyaviy jarayonini turli fanlar bo'yicha bilishlari tekshiriladi, baholashning pedagogik tizimlari ishlab chiqiladi. O'zlashtirgan materiallarini har xil ko'rinishda, turli sharoitda qay darajada qo'llashlikni, qadriyatlarimizni turli ko'nikma, malaka, bilimlarini shakllantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi.

Pedagogika oliygohi talabalari mashg'ulot jarayonida ham ushbu o'yinlardan foydalanilsa, o'zlashtirish yuqori samara beradi. I-kursda ushbu ta'lim texnologiyasi talabalar dunyoqarashini kengaytiradi, o'zlashtirish 40%ga yaxshilanadi.

Ikkinchi kurs talabalarida o'tkazilgan o'yinda mustaqil ishni faol tashkil qilishiga imkoniyat yaratiladi. Ilmiy dunyoqarashi oshib kasbiy qobiliyati shakllanadi. O'z ustida mustaqil ishlash faolligi oshadi. O'quv materiallarini ijobiy o'zlashtirishga yordam beradi. Bilim saviyasi 60%ga ko'tariladi.

SHu yo'sinda muntazam ravishda olib borilgan intellektual ringlar yordamida talabalar bilim saviyasini **uchinchi kursda** 80 foizgacha va **to'rtinchi kursda** 100 foizgacha olib borish mumkin.

Talabalarning zakovat o'yini orqali ilmiy dunyoqarashlari shakllanishlari bilan birga qalbida ma'naviy hislar tarbiyalanadi. SHuningdek, kelajakda O'zbekistonni, yurtimizni yuksak malakali mutaxassislar bilan ta'minlash imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytganda, bu zakovat o'yini talabalarni kam vaqtda yuqori natija olishga undaydi.

8.3. Aqliy tarbiyaning vazifalari va mazmuni

Har qanday kishida muhim bir bezak bor. U insondagi aql va unga mos odob go'zalligidir. Ushbu go'zallik kishiga hayotda o'z o'rnini topishda muhim ma'naviy asosdir. Quyida ular bilan bog'liq ma'lumotlarni keltiramiz:

Aql – kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai nazardan amal qilishdir.

Aql – inson kamolotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, uning yordamida odam hayotda o'z o'rnini va nufuziga ega bo'ladi. **Aqlning** dalili – fikrdir.

Aqliy tarbiya – tabiatan berilgan aqliy kuch, ruhiy holat, biluvchanlik va faoliyat erkinligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib, oldiga maqsad qo'ya olish hamda ko'zlagan maqsadiga etish qobiliyatini shakllantirish [3].

Bugungi mustaqillik mafkurasi shakllanayotgan bir paytda yoshlarimiz oldiga insoniyat yaratgan boyliklarni o'rganish, o'zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Inson aqliy kamoloti va jamiyat taraqqiyotini shusiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun ta'lim tizimini muntazam ravishda takomillashtirib borish, yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirish lozim. Zero, ilm olish va uni takomillashtirish yo'lidagi izlanish hamda zahmatlar insonning e'tiqodi va dunyoqarashini shakllantirib, uni ma'naviy-axloqiy, intellektual va **aqliy kamolot** sari etaklaydi. SHu sababli bu borada olib borilayotgan pedagogik tadqiqotlar va ular amaliy ahamiyatining roli beqiyos.

Tarbiya yordamida inson shaxsning ma'naviy va aqliy jihatlarini kamol toptirish ko'zda tutiladi. **Dunyoqarash va uning turlari, e'tiqod, ezigulik, go'zallik, yaxshilik, adolatlilik va ko'nikmalarning** shaxs sifatiga aylantirilishi ham aqliy tarbiya yordamida amalga oshiriladi

Aqliy tarbiya shaxs intellektual salohiyatini yuksaltirishning asosiy negizini tashkil etadi. Bu borada xalq ta'limi quyidagi muhim bo'lgan uchta funksiyani bajaradi:

1. Kishilarni zamonaviy ilm-fan asoslari bilan qurollantirish.

2. Inson shaxsining intellektual salohiyatini taraqqiy ettiradi, uni aqliy, ma'naviy, axloqiy va badiiy jihatdan rivojlantiradi, har tomonlama barkamol inson bo'lib shakllanishiga yordam ko'rsatadi.

3. Mamlakat ish kuchini takror ishlab chiqaradi. Hozirgi zamonda cheklangan, noyob resurslar sharoitida mamlakat xalqining o'sib borayotgan ehtiyojlarini samarali qondira borish muammosini hal etishda ham xalq ta'lim tizimi muhim rol o'ynaydi.

Yuqoridagi ma'lumotlarni e'tiborga olib **aqliy tarbiyaning maqsadini** quyidagicha ifodalash mumkin.

Talabalar aqliy tarbiyasidan **asosiy maqsad** inson shaxsining ma'naviy va intellektual salohiyati negizida ularning dunyoqarashini yuksaltirish, e'tiqodini mustahkamlash va ezgulik hamda aqliy go'zalligi kabi ko'nikmalarini shaxs sifatiga aylantirishdan iboratdir.

Ushbu maqsadni amalga oshirishda bir qator muammolar echimlarini belgilab olishga to'g'ri keladi, ya'ni aqliy tarbiya yordamida bajariladigan **vazifalar** aniqlanadi. Ular quyidagilar:

1. SHaxs tarbiyasidagi **iste'dodni** yuksaltirishga e'tiborni qaratish.

Ma'lumki, shaxs tarbiyasi har qanday jamiyatda dolzarb muammo bo'lib kelgani va uning echimlari haqida o'sha jamiyat ongli aholisi (intellektual salohiyatli avlodi) qayg'urib kelgan. Ular bo'yicha olingan istiqbolli echimlar avloddan-avlodga o'tib kelavergan va ulardan ba'zi o'g'it, hikmat hamda pand-nasihat ko'rinishini olgan. Ayniqsa, bu borada ulug'larimizdagi iste'dodlarni talaba-yoshlar tarbiyasida ibrat-namuna qilib ko'rsatilsa barkamol shaxs tarbiyasi yanada ta'sirchan bo'ladi. Bunga tarixdan ko'plab misollar keltirish mumkin. Masalan, **Ibn Sino** to'rt yoshida Qur'oni Karimni to'la yod olgan; **Aleksey Tolstoy** olti yoshida fransuz, nemis, ingliz tillarini bilgan; **Aleksandr Griboedov**

o'n bir yoshida universitetga o'qishga kirib, olti yilda uchta fakultetni bitirgan; **CHingiz Aytmatov** besh yoshida tarjimonlik qilib, haq olgan; **Mirzo Bobur** o'n ikki yoshida davlatni boshqargan; **Mirzo Ulug'bek** o'n besh yoshida davlatni boshqargan; **Alisher Navoiy** besh yoshida she'r yozishni uddalagan; **Gyote** to'qqiz yoshida nemis, lotin va grek tillarida she'r yozgan; **Blez Paskal** o'n besh yoshida birinchi ilmiy ishini himoya qilgan; ulug' kompozitor **Volfgang Amadey Motsart** to'rt yoshida musiqa asboblari chalib qo'shiq aytishni boshlagan. Besh yoshida musiqiy asar yozgan; akademik **L.Landau** o'n yillik maktabni o'n uch yoshida tamomlab, o'n to'rt yoshida universitetning 2-kursiga (tibbiyot fakultetiga) qabul qilingan; atoqli olim **S.Margelyan** yoshligidan matematikaga qiziqqan. U bir o'quv yilida sakkiz, to'qqiz va o'ninchi sinflarning imtihanini topshirgan. O'n olti yoshida universitetning 2-kursiga qabul qilingan. Bir yarim yilda nomzodlik minimumini tayyorlab, **yigirma** yoshida fan doktori bo'lgan. (Ushbu ma'lumotlarni tayyorlashda prof.M.Quronovning «O'talar kitobi»dan foydalanildi).

Demak, har bir jamiyat, jamoa, oila va ayrim insonlar ham aqlli bo'lishga harakat qilganlar va shularning negizida yuksak orzularni amalga oshirishda yuqorida qayd etilganidek, iste'dodlar yuzaga kelgan. Ularning hayoti va faoliyatini talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berishda ibrat-namuna sifatida foydalanilsa ijobiy natijalarni qo'lga kiritishga shubha qolmaydi. Bu jarayon nafaqat yoshlarga, balki kattalarga ham qaratilgan bo'ladi.

2. SHaxs tarbiyasida ma'naviy qadriyatlardan foydalanishga erishish.

SHaxs aqliy tarbiyasida ma'naviy qadriyatlardan foydalanishda tarixiy shaxslar: allomalar, olimlar, yozuvchilar, shoirlar, davlat arboblari va shu kabilarning ma'naviy merosidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Tarixdan bizga m'lumki, har qanday jamiyatda o'z davrining o'qimishli, bilimdan, aqlli, ziyoli, ziyrak, sinchkov kishilari bo'lgan va ular ilm-fanga, ta'lim-tarbiyaga, umuminsoniy madaniyatga oid asarlari bilan talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berishda mustahkam g'oyaviy didaktik asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Aqliy tarbiyada intellektual salohiyatga e'tibor.

Talaba-yoshlar aqliy tarbiyasida aql, aqlli inson, bilimli inson, dono inson kabi intellektual salohiyat kategoriyalari muhim rol o'ynaydi. Ma'lumki, bilimli odamlarning hayoti mazmunli bo'ladi. agarda hayotda boshqalarga va jamiyatga foydasi tegib yashasa. CHunki ularning bilimi hayotda o'zlariga to'g'ri. adashmay. yaxshi yashashga zamin yaratadi.

Aqlli odam egallagan bilimlarga amal qilib qanday faoliyat yuritishini biladi. **Dono odam** esa nima qilmaslik kerak ekanligini ham biladi. Ya'ni, aqlli odam muammoli vaziyatdan oson chiqib ketsa, dono odam bunday holatga umuman tushmaydi.

Demak, aqlli odam ham, dono odam ham o'qimishli va bilimli, madaniyatli, ya'ni intellektual salohiyatli bo'lishi shart, aks holda yuqorida qayd etilgan aqliy va intellektual sifatlar bo'lmaydi. SHu ma'noda quyida aqlli odam to'g'risidagi fikrlarni keltirishni lozim topdik.

Aqlli odam - bu buyuk yaratuvchilikka, olamni obod qilishga, kishilarning mushkulini oson qilishga, jamiyat va davlat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishga, odamlar o'rtasidagi insonparvarlikni yuksaltirishga xizmat qilib, o'zini ham inson kamoloti bosqichlariga erishishga surunmay, to'qnashmay borishini ta'minlay oladi va ular bugungi yoshlarimiz tarbiyasida ibrat-namuna bo'la oladi.

Dono odam - bu aql-zakovatli bo'lishi bilan birga, oqil va donishmand insondir.

Buyuk matematik **Anri Puankare** shunday deydi: «**Hech qachon dastlabki behuda zo'riqishlarsiz birdaniga g'oyibdan hech narsa kishi miyasiga o'z-o'zidan kelib qolmaydi. Bunga miya zo'riqishlarida hech bir yaxshi narsaga erisha olmaslik ham mumkin va hatto ba'zan xato yo'ldan ham boriladi. Ammo, bu zo'riqish va xato yo'ldan borishlar biz o'ylagandek, behuda urinishlar emas. Ular tafakkur etishi qiyin bo'layotgan muammoli mashinani yurgizadilar, aslida ularsiz bu mashina haraktga kela olmas edi va hech bir yangilik sodir bo'lmas yoki hech bir masalaning echimi topilmas edi**».

Ulug' olim fikrining dalili sifatida quyida ba'zi ma'lumotlarni keltiramiz:

- Kishilar «Uchar gilam»ni orzu qildi, olimlar aviatsiyaga asos soldi.

- Kishilar «**Oynai jahon**»ni orzu qildi, **olimlar** televideniaga asos soldi.
- Kishilar «**O'zi yurar arava**»ni orzu qildi, **olimlar** avtomobilsozlikka asos soldi.
- Kishilar «**Etti qavat osmon**» haqida fikr yurita boshladi, **olimlar** «Oy» va «Mars» bilan aloqani o'rnatdi.
- Kishilar «**Otash arava**»ni orzu qildi, **olimlar** teplovozni ixtiro qildi.
- Kishilar «**Simsiz aloqa**» - kabutarlardan foydalanishni orzu qildi, **olimlar** uyali telefonni ixtiro qildi.
- Kishilar «**pechkaga o't yoqmasdan xonalarni isitishni**» orzu qildilar, **olimlar** geliotexnikani yaratdi.
- Kishilar «**nutq va boshqa tovushlarni istalgan masofaga uzatishni**» orzu qildilar, **olimlar** telefonni ixtiro qildilar.
- Kishilar «**tez hisoblashlar**»ni orzu qildilar, **olimlar** zamonaviy kompyuterlarni yaratdilar.
- Kishilar «**ma'lumotlarni saqlash va kerakli joylarga uzatish**»ni orzu qildilar, **olimlar** yozish va kitob bosish texnologiyasini yaratdilar va hokazo tarixdan bu borada ko'plab misollar topish mumkin.

Demak, talaba-yoshlar aqliy tarbiyasida intellektual salohiyatning o'zni beqiyos. Bu borada talaba-yoshlarni faoliyatga yo'naltirish ham ijobiy pedagogik samaralarni berib, raqobatbardosh zamonaviy kasbiy etuk kadrlar tayyorlashga mustahkam intellektual asos bo'ladi.

4. Talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berishda intellektual mulkka tegishli tushunchalardan foydalanishga e'tiborni qaratish.

Talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berish ong, fikr, ilm, tafakkur, idrok qilish kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini bilishni talab qiladi va bular o'z navbatida talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berishdagi ma'lumotlar tushunarli hamda ishonchli bo'lishiga imkoniyat yaratadi. SHu sababli ham bilish haqidagi tushunchalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida qisqacha ma'lumotlarni keltiramiz.

Ma'lumki, **fan**–dunyo (tevarak – atrof - muhit) haqidagi ob'ektiv **bilimlar** majmui. **Bilimlar** esa o'qish, o'rganish va tajriba yoki amaliyot orqali shakllanadi.

Bilim tushunchasi keng qamrovli, shu sababli uning ta'riflarini har xil ko'rinishda uchratish mumkin, ammo ularda ifodalanayotgan mazmun-mohiyat umumiydir. Ulardan ba'zilarini keltiramiz.

«**Bilim** – kishilarning tabiat va jamiyat hodisalari haqida hosil qilingan ma'lumotlaridir va yana **bilim** ob'ektiv borliqning inson tafakkurida aks etishidir.» [5]

«**Bilim** – ijtimoiy moddiy va ruhiy faoliyatning mahsuli: ob'ektiv xususiyatlar va olam tabiiy va insoniy aloqalarning belgisi shakldagi ideal ifodalanishi» [11:445-b.].

«**Bilim** - odamlarning predmetlar va jamiyatni bilish (tasavvur etish, tushunish) mahsuli» [6: 515 -b.].

«**Bilim**–tabiat, jamiyat va tafakkurning qonuniyatlari to'g'risidagi ilmiy tushunchalarning yaxlit va sistemalashtirilgan yig'indisidir» [4: 720 -b.].

Bu ta'rif umumnazariy qoidalar asosida ifodalangan ta'rifdir va uning yordamida ilmiy bilim haqida ham tushuncha hosil qilinadi.

Ob'ektiv borliq haqidagi bilgan ma'lumotlarimiz bilim darajasiga ko'tarilishi uchun quyidagi shartlarni qanoatlantirilishi kerak:

- bilgan ma'lumotlar axborot ko'rinishiga keltirilishi kerak (iste'mol uchun tayyorlangan ma'lumot axborot deyiladi);

- bu ma'lumotlarning voqelikka mutanosibligi;

- etarli darajada ishonarli bo'lishi;

- bu ma'lumotlar dalillar bilan asoslangan bo'lishi;

- ular oddiydan murakkablikka, bilmaslikdan bilishga, mavhumdan aniq va mukammallikka tomon rivojlanib, takomillashib borishligi.

Qayd etilgan shartlar birgalikda bajarilganda ma'lumotlar bilim darajasiga ko'tariladi va bunda oldingi ma'lumotga nisbatan yangi sifat bosqichiga ega bo'lgan ma'lumotlarni (axborotlarni) hosil qilish jarayoni uchun talablar qo'yiladi. Bu esa ilmiy bilim tushunchasini shakllantirishga asos bo'lmoqda.

Bulardan tashqari **bilim**, umumlashgan yoki aniq yoki kengroq, muntazam yoki tizimiy kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. SHuning bilan birga ba'zi bilimlar «fan → ta'lim → amaliyot» integratsiya mazmunini aks ettiruvchi bo'ladi. SHu sababli bilimning ob'ektiv sifatlariga tushunarlilik, ilmning chuqurliligi va tushunishliligi, mukammallik, tezkorligi, aniqligi, umumlashganlik, tizimlilik; sub`ektiv sifatlariga ixchamlilik mansubdir.

Endi bilimlarga qo'yilgan talablarni ko'rib chiqaylik :

1. **Bilimning tushunarlilik** - bu sifat ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlar o'rtasidagi aloqasini tushunishlarida, muhim va asosiy bo'lmagan aloqalarini ajrata bilishda, bilim olish usullari va tamoyillarini bilishda aks etadi.

2. **Bilimni tushunishlik**-bu o'zlashtirish va boshqa ko'rsatkichlarni sintez qiluvchi yakuniy natijalarni ifodalovchi bir muncha umumlashgan sifatdir. U bilimning chuqurliligi, mukammalligi va tizimlanganligiga qarab bir bilimning o'zi turlicha tushunilishi, ifodalanishi va undan foydalanilishi mumkin.

3. **Bilimning mukammalligi**-buni aniqlash uchun tushunchaning barcha belgilari va ularning bir-biri bilan aloqasini ajratish kerak.

4. **Bilimning chuqurligi**- buning uchun u yoki bu tushunchalar va ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarini hamda ulardagi muhim belgilar sonini aniqlash lozim.

5. **Bilimning operativligi (tezkorligi)** - bu o'rganilgan bilimlar o'zgarishi mumkin bo'lgan ko'p variantli vaziyatlarni taqdim etish bilan va ulardagi qarorlar qabul qilishni o'z vaqtida bajarishligi bilan aniqlanadi.

6. **Bilimning ixchamliligi**. - buni tekshirish topshiriqni hal qilishda bir necha usullarni uyushtirish yoki o'xshash masalalarni hal qilishda bir shaklda bo'lmagan yondoshuvlar ichidan masalaga qulay va mosini tanlash orqali amalga oshiriladi.

7. **Bilimning aniqligi va umumiyligi** - umumlashtirilgan bilimning aniq namoyon bo'lishini ochib berish mahorati. aniq bilimlarni umumlashtirish ostida yakunlash, xususiylikdan umumiylikka (induksiya) o'tkazish qobiliyatini aniqlash bilan tekshiriladi.

8. **Bilimning tizimliyligi**-buni topshiriqlarni tushunchaning ierarxiyasini aniqlashdagi ularning izchilligi, o'zaro bog'liqligi tizimi bilan tekshiriladi.

Daslabki bilimlar amaliy xarakterda bo'lib, ular asosida fanlar shakllangan (paydo bo'lgan) va hozirda fanning turli yangi sohalari paydo bo'lib kelmoqda. Jumladan, kibernetika, atom va yadro energetikasi, kosmanavtika, elektronika, genetik kod nazariyasi, sotsial psixologiya, matematik lingvistika, bionika, ergonomika, globalistika, sun'iy tafakkur va shu kabilar ilm-fan taraqqiyoti natijasida hamda jamiyat taraqqiyotida sezilayotgan ehtiyojlar tufayli yangi fan yoki ilmiy yo'nalishlar sifatida paydo bo'lmoqda.

Ma'lumki, jarayon va hodisalar kechishidagi yangi sifat bosqichiga o'tish natijasida hosil bo'ladi. Bunday **yangi sifat bosqichiga** o'tishni esa **ilmiylik** deyiladi, ya'ni mavjud bilimlarni yangi sifat bosqichiga rivojlantirib, takomillastirib borishini ta'minlovchi ijodiy faoliyat natijasida hosil bo'lgan yangi bilimni **ilmiy bilim** deb ataladi.

Ayni paytda shakllantirilgan ilmiy bilim ma'lum vaqtlar o'tishi bilan, ya'ni uning to'liq iste'molda bo'lishi bilan ilmiyligi yo'qoladi va o'zidan keyin keladigan ilmiy bilimga o'rmini bo'shatib beradi. SHu yo'sinda har bir sohada taraqqiyot, rivojlanish yuzaga keladi.

«Ilmiy adabiyotlarda bilimlarning ilmiy va ilmdan tashqari shakllari ham farq qilinadi. Ilmdan tashqari ilmlarga madaniyat, adabiyot, san'at, mifologiya, din va shu kabi sohalarga oid bilimlar kiradi. Odatdagi fan sohalarida tadqiq etiladigan bilimlar ekzoterik (ko'zga tashlanuvchan) bilimlar deb atalsa, astrologiya va shu kabi sohalarga oid bilimlar ezoterik (pinhoniyl) bilimlar deyiladi. Ekzoterik bilimlar ilm-fan qoidalariga zid kelmaydigan bo'lsa, ezoterik bilimlar bunday qoidalarga zid kelishi mumkin» [12; 23 -b.].

Demak, bilimlar inson aqliy faoliyatining doimo rivojlanib, takomillashib boruvchi jarayoni bo'lib, insonni yaratuvchilikka, ijodkorlikka undaydi va natijada ularda ilmiy bilimlar tizimi yaratiladi. Kundalik hayotda «bilish», «bilim» kabi atamalar ko'plab uchrab turadi.

Umuman **bilish** deganda jarayonning harakatdagi ba'zi holatini, muayyan predmetlardagi qandaydir voqealarni amalga oshirishni, ba'zi jarayonlarning kechishi va boshqa holatlarini tavsiflovchi inson faoliyati mahsuli tushuniladi.

«**Bilish** – ta'lim oluvchi ongida tashqi dunyo aks etishining ma'lum shakliga tegishli ta'lim-tarbiya oluvchining xotirasida saqlanib qoladigan va uning amaliy faoliyatini tartibga solish va tashkil etishga yo'naltirilgan tasavvur va tushunchalar ko'rinishidagi ifodasidir» [7; 488 -b.].

Bilish tadqiqot usuli bo'lib, uning yordamida tabiat va jamiyat qonuniyatlari o'rgatiladi. Bu qonuniyatlarning bilimning ob'ektiv reallikka bo'lgan munosabatlari asosida yaratiladi.

Bilish jarayonining bosqichlari, shakllari, usullari, vositalari, ishonchliligi, haqqoniylik shartlari va mezonlarini **bilish nazariyasi** tadqiq qiladi. Ular hozirgi zamon ilm-fanida qo'llaniladigan tadqiqot usullari (suhbat, analiz (tahlil), sintez, modellashtirish, algoritmlash, tajriba, dasturlash, induksiya va deduksiya, xulosalash va h.k.) dan foydalanib bilish jarayoni **umumlashtiriladi**.

Demak, bilish jarayoni keng tushuncha bo'lib, u bilish qonunlari va imkoniyatlarini hamda bilimning ob'ektiv borliqqa munosabatlarini o'rganishdagi asosiy poydevordir. SHuning bilan birga bilish jarayoni insoniyatning tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi fikr (g'oya, ta'limot, qarash, qonun, qonuniyat, usul, uslubiyat va h.k.)larini shakllantirishning mustahkam asosidir.

5. Talaba-yoshlar aqliy tarbiyasida ularning dunyoqarashini yuksal-tirishga e'tibor.

Inson dunyoga kelgan paytidanoq unda **dunyoqarash** paydo bo'la boshlaydi. Ular dastlab o'z ota-onasini taniydi va ular muloqot chog'ida tarbiyalana boshlaydi. Bunda albatta ulardan **bir qismi** to'g'ri yoki noto'g'ri harakatlar qila boshlaydi. Odatda ularning aksariyati to'g'ri harakat va ish qilishga hamda bu boradagi rag'batlantirish orqali ijobiy xislat va fazilatlar rivojlanib boradi. Ularning **ikkinchi** qismi esa noto'g'ri qilgan harakatlari va ishlaridan to'g'ri xulosa chiqarib o'zini to'g'ri yo'lga sola boshlaydi. Ammo ularning **uchinchi** qismi ham bor. Ular to'g'ri ishdan ham, noto'g'ri ishdan ham xulosa

chiqara olmaydi. Bunday odamlar **loqayd** bo'lib, hech qanaqa xulosa chiqarishga harakat qilmaydi. Bunday insonlarni turli zararli va yot g'oya vakillari xohlagan tomonga etaklashi mumkin. Bunga sabab ularga har qanday «sarob»ni ko'rsatib «obi hayot», deb ishonitirish oson. SHu sababli ham hozirgi davrda tarbiyalanayotgan talaba-yoshlarimiz barkamol shaxs bo'lib etishishi uchun ularning dunyoqarashi keng bo'lishi lozim bo'ladi va bunda albatta ular aqliy, jismoniy va ijtimoiy jihatdan sog'lom hamda ruhiy tomondan etuk bo'lmog'i lozim.

Fikr aqldan quvvat oladi. Bu inson dunyoqarashini kengaytirishda muhim asosdir. Aql va uning inson aqliy kamolotidagi o'rniga ko'pgina donishmandlarimiz alohida e'tibor berganlar. Jumladan, Kaykovus, Ibn Sino, Beruniy, Al-Xorazmiy, Najmiddin Kubro, Ahmad Yassaviy, Yusuf Xos Hojib, Nosir Xisrav, Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Amir Temur, Bobur, Ulug'bek, Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiy, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Abdulhamid Cho'lpon, Qori Niyoziy kabilarning ta'limiy qarashlari e'tiborga molikdir.

Demak, aql yordamida ong, fikr, qarash, g'oya va ta'limotlar paydo bo'ladi va bunda eng oliy mavjudot odam hamda uni o'rab turgan borliqning ahamiyati katta bo'lib, bularning hammasi inson dunyoqarashi bilan bog'liq va bu dunyoqarash orqali amalga oshiriladi.

Ushbu tushuncha inson aqliy kamolotida juda keng tushuncha bo'lib, ularning yo'nalishlari ham turli xil. Talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berishda ularning quyidagi turlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi: falsafiy, siyosiy, ijtimoiy, individual, ilmiy, diniy, aqliy, mifologik, estetik dunyoqarashlar va shu kabilar.

8.4. Aqliy tarbiyani amalga oshirish yo'llari va shakllari

Talaba-yoshlarga aqliy tarbiya berishda ularning axloqiy jihatlari muhim asoslardan biridir. SHu o'rinda talaba-yoshlarning ongli intizomi to'g'risidagi ma'lumotlarni keltirish lozim.

Ijtimoiy jamiyat hayotini tartibli kechishini ta'minlash maqsadida axloqiy hamda huquqiy me'yorlar qabul qilingan. Ijtimoiy-axloqiy me'yorlar omma tomonidan yaratilgan bo'lib, unda muayyan millat (elat, qabilalar yoki etnik guruhlar) kishilarining turmush tarzi, hayotiy yondashuvlari, o'y-fikrlari, dunyoqarashlarini namoyon etuvchi talablar aks etadi. Ijtimoiy-axloqiy me'yorlar omma fikri asosida tartibga solinadi.

Jamiyat ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutuvchi ijtimoiy-huquqiy me'yorlar esa davlat tomonidan qabul qilinib, tegishli qonun aktlari asosida tartibga solinadi. Ijtimoiy-axloqiy me'yorlarga amal qilishda ixtiyoriylik tamoyilining ustunligi ko'zga tashlansa, ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga amal qilish majburiylik xususiyatiga egadir.

Intizom – ijtimoiy-axloqiy va huquqiy me'yorlarga nisbatan ongli yondashuv, ularga to'la amal qilish demakdir. Boshqacha talqin etiladigan bo'lsa, intizom-shaxs faoliyatining ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy me'yorlari talablari asosida tashkil etilish ko'rsatkichi sanaladi. Ongli intizom tushunchasi esa shaxs faoliyatining ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talablari asosida aqliy quvvatga tayangan holda tashkil etilish ko'rsatkichidir. Ongli intizom tarbiyasi talaba-yoshlar tomonidan intizomning mohiyati, uning ijtimoiy jamiyat hamda shaxs hayotida tutgan o'rnini to'g'ri baholash, shuningdek, ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talablariga ongli munosabatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Talaba-yoshlar o'rtasida ongli intizom tarbiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi **vazifalar** amalga oshiriladi:

- Ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini talabalar ongiga singdirish, ongli intizom tushunchasini qaror toptirish.
- Talabalar tomonidan ijtimoiy burch mohiyatining o'zlashtirilishiga erishish.
- Talabalarda ijtimoiy burchni ado etish jarayonida ongli va ixtiyoriy faoliyatini tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni shakllantirish.
- Talabalarda kundalik hayotiy rejim asosida faoliyatni tashkil etish ko'nikmasini hosil qilish.

- Talabalarda mehnatni ilmiy asosda tashkil etish (mehnat va dam olish faoliyati, aqliy va jismoniy mehnat faoliyati o'rtasida o'zaro mutanosiblikning qaror topishiga erishish) ko'nikma va malakalarini hosil qilishga erishish.
- Talabalarda ta'lim muassasasi ichki tartib-qoidalariga bo'ysinish hissini shakllantirish.
- Intizomsizlikning oldini olgan holda intizomsizlikka qarshi kurashishga yo'naltirilgan faoliyatini yo'lga qo'yish va boshqalar.

Ta'lim muassasalarining muhim vazifalaridan biri – yosh avlodni ongli intizom ruhida tarbiyalashdir.

Ta'lim muassasalarida o'rnatilgan intizom ta'lim muassasalari jamoasini jipslashtirish, ta'lim muassasasi ichki hayoti va faoliyatining mo'tadil kechishini ta'minlaydi. Intizom talabalardan hamjihatlik asosida faoliyat olib borish, o'quv yurti manfaati uchun birgalikda kurashish, rahbariyat hamda vakolatli talabalar organlari, uning a'zolari talablarini to'g'ri talqin etish va ularning bajarilishini talab etadi.

O'quv yurtida qaror topgan ongli intizom talabalar faolligi va tashabbuskorligining o'sishiga yordam beradi. SHuningdek, ongli intizom talabalarning o'qish va mehnat faoliyatiga ongli munosabatda bo'lish, o'quv yurti ichki tartib-intizomiga bo'ysinish, jamoa tomonidan berilgan topshiriqni bajarishga vijdonan yondashgan holda xulq-atvor me'yorlariga qat'iy rioya etish zarurligini tushunib olishlari va ularga o'z ixtiyorlari bilan itoat etish ko'nikmalarining hosil bo'lishiga sharoit yaratadi.

Ta'lim muassasalari talabalarida intizomlilik xislatining hosil bo'lishi uchun ta'lim-tarbiya ishlarining sifatini yaxshilash, ularning samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Ongli intizom jamoa yordamida olib borilgan tarbiyaviy ishlarning natijasi bo'lib qolmay, ayni vaqtda, tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Intizom ko'rsatkichi qanchalik yuksak darajaga ko'tarilsa, uning tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Intizom ko'rsatkichi qanchalik yuksak darajaga ko'tarilsa, tarbiya

vositasi sifatidagi ta'siri shuncha ortib boradi. Intizomli jamoa o'z a'zolarini ichki tartibga rioya qilishga, muayyan xulq me'yorlariga amal qilishga, talabalar topshiriqlarini bajarishga, o'z tengdoshlariga namuna ko'rsatishga, ijtimoiy burchni anglashga o'rgatadi. Bunday jamoada talaba noto'g'ri harakat qilsa, uning xatosi ko'rsatiladi, natijada talaba tomonidan o'z xatosini anglashi, to'g'rilashga bo'lgan urinish yuzaga keladi. Talaba va jamoa o'rtasida ongli intizomni qaror toptirish ikki tomonlama ta'sir kuchiga egadir. Talaba jamoa doirasida salbiy xususiyatlarini yo'qotish uchun kurashadi, jamoa esa talabadagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etishga o'z ulushini qo'shadi.

Intizom o'quv ishlariga g'oyat katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning topshiriqlarni, jamoa qarorlarini bajarish, mashg'ulotlarga kechikmasdan etib kelish hamda sababsiz dars qoldirmaslik, darsda tartib saqlash kabi holatlar ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini, shuningdek, talabalarning chuqur bilim olishlari uchun imkon yaratadi. SHunday ekan, qaysiki o'quv yurtida o'qituvchi va talabalar jamoasi intizom qoidalariga qattiq rioya qilsa, o'sha o'quv yurtida o'zlashtirish yuqori darajada bo'ladi, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda yuksak natijalar qo'lga kiritiladi.

Talabalarning ongli intizomini qaror toptirishda kundalik hayotiy rejim hamda unga qat'iy amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. qat'iy dars jadvali, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni uyushtirish va ularni o'tkazish, kundalik faoliyatni aniq rejalashtirish talabaning shaxsiy hayotini muayyan tartibga solishga xizmat qiladi.

Talabalarning kundalik hayotiy rejimini ishlab chiqishda maktab va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari muayyan o'rin egallashi lozim. Oliy ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy tadbirlarni rejalashtirayotganda auditoriyadan tashqari ta'lim muassasalari tadbirlar rejasini, darsdan tashqari mashg'ulotlarda esa oliy o'quv yurtlarining tadbirlar rejasini mazmunini inobatga olishi lozim. SHuningdek, ular o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni birgalikda o'tkazishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Talabalarni kundalik rejimini o'z tashabbuslari bilan tuzish va bajarishga o'rgatish muhimdir. U o'zining kundalik rejimini oliy ta'lim muassasasi va undan tashqari muassasalar ish rejasi bilan muvofiqlashtirishga erishishi maqsadga muvofiqdir. Kundalik rejimni tuzish, unga rioya qilish, faoliyat talablariga amal qilish kabilarga ajratiladigan vaqtni belgilashda ota-onalar, jamoatchilik tashkilotlari va o'qituvchilar ularga yordamlashishlari yaxshi natija beradi.

Kundalik rejimga amal qilish faqat organizmning fiziologik quvvatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib qolmay, balki uning intellektual salohiyatini yuksaltirishni yuzaga keltiradi va intizom talablariga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Ongli intizom tuyg'usini talabalarda shakllantirish quyidagi faoliyatni tashkil etish asosida kechadi:

- maqsadga muvofiq talablarning qo'yilishi hamda ularning talabalar tomonidan bajarilishini uzluksiz, doimiy nazorat qilib borish;
- ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini tushuntirish;
- ongli intizom mezonlaridan biri bo'lgan intizomli xulq, xarakter va iroda sifatlarini hosil qilish maqsadida mashq qildirish va o'rgatish;
- rag'batlantirish va jazolash.

Yuqorida bildirilgan fikrlar asosida **xulosalash** mumkin:

1. Ma'naviy-axloqiy va aqliy tarbiyani tashkil etish ijtimoiy tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi eng muhim omil sanaladi. Ma'naviy-axloqiy va aqliy tarbiya barkamol shaxsni shakllantirish negizi, asosidir. SHu bois, tarbiyani tashkil etish ta'lim muassasalari faoliyatining muhim va ajralmas tarkibiy qismidir.
2. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy va aqliy tarbiyani yo'lga qo'yilishining quyidagi turlari alohida ahamiyatga egadir: suhbat, uchrashuv, haftalik, oylik, ko'rik, konferensiya, bahs, munozara va boshqalar.
3. **Ongli intizom** – shaxs faoliyatining ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talablari asosida aqliy quvvatga tayangan holda tashkil etish ko'rsatkichidir.

Ongli intizom tarbiyasi yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, unda talabalarning ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy me'yorlarga ongli munosabati shakllantiriladi.

📌 Esda saqlab qolish uchun zarur bo'lgan tushunchalar:

Aql – inson kamolotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, kishining o'z idroki, qalbi va fikri asosida dunyoviy, hayotiy haqiqatlarni anglash va ularga o'z faoliyatida ma'naviy-insoniy nuqtai nazardan amal qilish.

Aqliy tarbiya – tabiatan berilgan aqliy kuch, ruhiy holat, biluvchanlik va faoliyat erkinligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib, oldiga maqsad qo'ya olish va ko'zlagan maqsadiga etish qobiliyatini shakllantirish.

Aqli odam – buyuk yaratuvchilikka, kishilarning mushkulini oson qilishga, jamiyat va davlat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishga, odamlar o'rtasidagi insonparvarlikni yuksaltirishga xizmat qila oladigan kishilardir.

Dono odam - bu aql-zakovatli bo'lishi bilan birga, oqil va donishmand insondir.

Ilmiy bilim – mavjud bilimlarni yangi sifat bosqichiga rivojlantirib, takomillashtirib borishini ta'minlovchi ijodiy faoliyat natijasida hosil bo'ladigan bilimdir.

Ongli intizom – shaxs faoliyatining ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talablari asosida aqliy faoliyatga tayangan holda tashkil etilish ko'rsatkichidir.

📌 Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Aqliy tarbiya deganda nimani tushunasiz?
2. Aqliy tarbiyaning maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
3. Bilimga qo'yiladigan talablar nimadan iborat?
4. Ilmiy bilim deganda nimani tushunasiz?
5. Aqliy tarbiyani amalga oshirish yo'llari va shakllarini tushuntirib bering.
6. Ongli intizom aqliy tarbiyaning tarkibiy qismi deganda nimani tushunasiz?

MUNDARIJA

KIRISH	4
---------------------	---

1-MAVZU: KADRLAR TAYYORLASH MILLIY MODEL. HOZIRGI JAMIYATDA PEDAGOGLIK KASBI VA UNING ASOSIY VAZIFALARI	8
--	---

1.1. Kadrlar tayyorlash milliy modeli: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish	9
1.2. Kadrlar tayyorlash milliy modeli pedagog kadrlarni tayyorlashning nazariy asosi	12
1.3. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar	21

2-MAVZU: PEDAGOGIKA FAN SIFATIDA. PEDAGOGIKANING ILMIY TADQIQOT METODLARI	27
--	----

2.1. Pedagogika ijtimoiy fan sifatida. Uning asosiy kategoriyalari va tushunchalari (tarbiya, o'qitish, ma'lumot)	28
2.2. Pedagogika fanining metodologik asoslari	33
2.3. Pedagogika fanining tarmoqlari. Fanlar tizimida pedagogikaning o'rni va ahamiyati	40
2.4. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari	49

3-MAVZU: SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIYASI VA IJTIMOYILASHUVI	68
--	----

3.1. Individ va shaxs haqida tushuncha. SHaxs tarbiya obyekti va subyekti sifatida. SHaxsni shakllantiruvchi asosiy omillar	69
3.2. SHaxsning kamol topshirishda tarbiya va faoliyatining o'zaro bog'liqligi	75
3.3. SHaxs shakllanishining yosh davrlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari	77
3.4. Barkamol shaxs tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy asoslari. SHaxs kamolotining yoshlar dunyoqarashidagi ahamiyati	88

4-MAVZU: TARBIYA JARAYONINING MAQSAD VA VAZIFALARI	95
---	----

4.1. Tarbiya maqsadi. Tarbiya maqsadining xilma-xilligi	96
4.2. Hozirgi jamiyatda har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikr yuritadigan shaxsni tarbiyalash tarbiya maqsadi sifatida	100
4.3. Tarbiya vazifalari va mazmuni, uning aqliy, fuqarolik, ma'naviy-axloqiy, jismoniy, iqtisodiy, ekologik, estetik tarbiyasi haqida	107

5-MAVZU: TARBIYA JARAYONI MOHIYATI VA MAZMUNI. TARBIYA TAMOYILLARI	111
---	-----

5.1. Tarbiya jarayoni tushunchasi va tuzilishi	112
5.2. Tarbiya jarayonining mohiyati, mazmuni, maqsad va vazifalari hamda o'ziga xos xususiyatlari	116
5.3. Tarbiya jarayonining qonuniyatlari, qoidalari va tamoyillari	123

6-MAVZU: O'QUVCHILAR JAMOASI – YAGONA PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY SHAKLI	133
6.1. Mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish ta'lim va kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi sifatida	134
6.2. SHarq mutafakkirlari barkamol shaxsga xos fazilatlar haqida (Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Navoiy, Avloniy va boshqalar) ...	139
6.3. Jamoa haqida tushuncha, uning xususiyatlari va vazifalari	144
6.4. Jamoaning tarkib topishi va rivojlanish bosqichlari	147
6.5. O'quvchi-yoshlar jamoasiga pedagogik rahbarlik	153
7-MAVZU: TARBIYANING UMUMIY METODLARI	151
7.1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha	161
7.2. Tarbiya metodlarining maqsadi, mazmuni va ularning tasnifi	162
7.3. Tarbiyada ibrat-namuna ko'rsatishning tutgan o'rnini 166	
7.4. Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari 168	
8-MAVZU: ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH VA O'QUVCHILARNING AQLIY TARBIYASI	172
8.1. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish o'quv tarbiya jarayonining maqsadi sifatida	173
8.2. Talabalarning dunyoqarashini yuksaltirish	181
8.3. Aqliy tarbiyaning vazifalari va mazmuni	184
8.4. Aqliy tarbiyani amalga oshirish yo'llari va shakllari	193

PEDAGOGIKA.
PEDAGOGIKA NAZARIYASI
VA TARIXI
(I qism)

Darslik

Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Alqarov I.Sh.,
 Usmonov N.O'., Hasanova M.T.

Pedagogika (I qism): Darslik. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Alqarov I.Sh., Usmonov N.O'., Hasanova M.T. / Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent. 2017. 200 bet.

PEDAGOGIKA.
PEDAGOGIKA NAZARIYASI
VA TARIXI

I qism

ISEN 978-9943-15-56-7

9 789943 15567